BENJ. BALSLEV
PROVST, SODERUP

DE DANSKE JØDERS HISTORIE

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

O. LOHSE — KØBENHAVN 1932

MISSIONSTRYKKERIET KØBENHAVN V.

Efter at Jøderne Middelalderen igennem havde haft deres vigtigste Hjemsted i Spanien og her havde oplevet den rigeste og mest straalende Periode af deres Historie, siden de mistede deres Fædreland, blev de i Aaret 1492 alle som een fordrevet fra Landet af »de katolske Konger«, Ferdinand og hans Dronning Isabella. En stor Del af de fordrevne søgte til Portugal, men faa Aar efter blev de forjaget ogsaa herfra og søgte da viden om i Verden efter et nyt Hjem. En ikke ubetydelig Del fandt Nord paa, og ved Aar 1600 falder disse, de saakaldte portugisiske, Jøders første Bosættelse i Amsterdam. De følgende Indvandringer her opmuntredes i høj Grad af Nederlænderne selv og bredte sig snart baade til Hamborg og — under Cromwells Regering — til England.

Det var de Dage, da den middelalderlige, af Lensvæsnet beherskede Tankegang, mistede sin Magt over Sindene, og det fremadstræbende Borgerskab i *Byerne* tilkæmpede sig Pladsen som det egentlige Grundlag for et Riges Magt og Anseelse. Naar herigennem Forudsætningen for den kapitalistiske Udvikling var tilvejebragt, forefandt ogsaa de rige Jøder det fornødne Spillerum for sig og vandrede ind[1]. Saaledes kom de til Nordevropas Lande i Begyndelsen af »Nyere Tid«; flere Monarker[2], baade i Nord og Syd, opfordrede dengang Jøderne til at bosætte sig i deres Byer, og paa denne Maade skete det, at de første af Abrahams Børn kom til det danske Monarki, idet Vejen, som naturligt var, gik over Holsten.

I. *Holstenske Jøder.*

I et af Kong Frederik II.s sidste Regeringsaar (1584) havde enkelte Jøder af de holsten-schauenburgske Grever faaet Til-

[1] *Kaplun Kogan:* Die Wanderbewegungen der Juden. Bonn 1913, S. 51 f. — [2] *F. Heman:* Gesch. d. jüd. Volkes. Calw u. Stuttg. 1908, S. 430.

ladelse til som »beskyttede Jøder« (Schutzjuden) at bosætte sig i *Altona* og Ottensen, og i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede var der ligeledes kommet Jøder til *Wandsbek*; men den egentlige Begyndelse til Jødernes Historie i det danske Monarki regnes at være sket i *Glückstadt.* Kong Kristian IV havde i 1619 udstedt det første kendte Beskyttelsesbrev fra en dansk Konge for en Jøde[1], nemlig for Albert Dionis (eller Samuel Jachja), en hovedrig portugisisk Hamborg-Jøde, der gjorde betydelige Forretninger med Kongen; det var ogsaa i Samraad med ham, at Kongen *den 25. Novbr. 1622* fra Haderslev sendte en Indbydelse[2] til Repræsentanterne for »den portugisiske Nation« i Amsterdam og Hamborg til at bosætte sig i den af ham nylig anlagte By, Glückstadt ved Elben. Kongen stiller dem forskellige Privilegier i Udsigt vedrørende Religions- og Handelsfrihed og tvivler ikke om, at de saaledes nok vil komme til at befinde sig vel (nicht zweifelnd euch werden desfals gnugsamb contento widerfahren).

Jøderne tog imod den udstedte Indbydelse, og i 1628 gav Kongen »Privilegier for *den portugisiske Nation i Glückstadt*«[3], der saaledes fik den tredje jødiske Koloni i den danske Stat.

I disse Privilegier faar Jøderne: 1. Fri Udøvelse af den hebraiske Religion og Tilladelse til at benytte deres Privathuse til Gudstjeneste; 2. Selvstyre i Ægteskabsretten, Skifteretten og til en vis Grad i Strafferetten; 3. Gravplads anvises dem; 4. de faar fri Handel fra aaben Bod og maa tilvirke Sukkervarer, Silke- og Uldvarer og indrette Farverier; 5. de faar en for dem bekvem Appellationsret til Amtmanden i Steinburg; 6. saa længe Portugiserne driver deres ærlige Købmandsskab, skal ingen tyske Jøder taales i Nabolaget, og for disses Laaneforretninger mod Underpant [i fast Ejendom] sættes der visse Grænser; 7. Portugiserne derimod faar Ret til »efter Købmands Skik og Brug« at udlaane Penge mod Pant eller Interesse, dog ikke højere end 10 % og ikke mindre Summer end 200 Rthl.; 8. i civile og kriminelle Sager skal kun den skyldige og ikke Nationen som saadan kunne gøres ansvarlig; 9. »de fornemste«

---

[1] *Th. Hauch-Fausbøll:* Jødernes Færden og Ophold i den danske Stat i det 17. Aarhundrede. Tidsskr. for jødisk Hist. og Literatur. II, Kbh. 1919, S. 106. — [2] Ordlyden i *Julius Salomon* og *Josef Fischer*: Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for Adg. 29. Marts 1814. Kbh. 1914, se Tillæg I. — [3] Ordlyden i Tidsskrift II, S. 111-117.

faar Ret til at udskrive de til Menighedens Fattigpleje fornødne Beløb ved Ligning; 10. ens Maal og Vægt skal føres i alle Handler; 11. der stilles de i Glückstadt bosatte Portugisere en kongelig Mægling (jnterposition) i Udsigt, hvis de skulde komme i Forlegenhed over for fremmede Potentater; 12. skulde nogen af Kongens Efterfølgere ønske at ophæve disse Privilegier, har Kongen den Tillid, at han vil give Jøderne to Aars Frist og iøvrigt hjælpe de bortdragende til rette med at indkalde deres Fordringer og realisere deres Ejendele; 13. skulde de paa utilbørlig Maade paa Gaden i Glückstadt eller Omegn blive forhaanet eller bagtalt af letfærdigt Folk, skal den stedlige Øvrighed eksemplariter straffe vedkommende, hvis den ikke selv vil alvorlig straffes; 14. Glückstadts øvrige Indbyggere skal være dem gode Naboer og billig hjælpe dem i Ilds og Vands Vaade; 15. af den hamborgske og schauenborgske Told maa der ikke paalægges dem mere end andre bosatte Undersaatter; 16. Transitvarer fra Spanien og andre fornemme Pladser skal være fri for Told. Til Gengæld for disse Privilegier paalægges der jødiske Husejere en særlig Skat: en Købmand ti Rthl., en Mægler, Kræmmer eller Haandværker tre Rthl.

To Aar efter (19. Juni 1630) udvidede Kristian IV endog disse Privilegier for Portugiserne i Glückstadt[1].

Enhver portugisisk Købmand, Rentier eller Haandværker faar *frit Lejde* til Glückstadt, og de i Glückstadt bosatte ligeledes *til Kongens Riger og Fyrstendømmer* for der at handle og købslaa; et hebraisk Trykkeri maa anlægges, Udlaansprocenten forhøjes til 12, og mindste Laanesum nedsættes til 100 Rthl.; de faar Skattefrihed i 25 Aar og fritages for forskellige offentlige Byrder. Ingen skal tvinges til Daab eller til den kristne Tro, og ingen maa gaa over til Kristendommen uden at være 15 Aar gammel og have haft 40 Dages Betænkningstid. De faar Ret til at optage andre Jøder iblandt sig, men ingen tyske Jøder skal have Del i deres Privilegier undtagen de med kongelig Bevilling i Wandsbek bosatte. De fritages for at bære særlig Klædedragt og faar en begrænset Domsmagt i civile Sager og Handelssager. Ligeledes fritages de for at møde i Retten paa deres Festdage, men de skal holde deres Butiker lukkede paa de kristne Festdage. Deres Læger maa lade sig bruge af alle, og deres Børn maa endog søge Latinskolen. De maa antage kristne Tjenestefolk og skal overhovedet respekteres som andre Borgere. Endelig forlænges Opsigelsesfristen til tre Aar.

Kristian IV.s Haab om at gøre Glückstadt til en Konkurrent til Hamborg gik som bekendt ikke i Opfyldelse. Heller ikke blev Glückstadt, men Altona Knudepunktet i

[1] Se Tillæg II.

de holstenske Jøders Historie. 1641 uddøde den holstenschauenburgske Greveslægt, Kronen overtog Arven, og endnu samme Aar stadfæstede Kristian IV Jødernes Privilegier i Byen ogsaa med Hensyn til Rentenydelse, idet det i Privilegiernes § 5 hedder, at det »for den jødiske Aagers Skyld tillades dem at tage 1 Pfennig om Ugen af hver Mark«. Overrabbineren i Altona udøvede en vis Overhøjhed over en Række andre Menigheder, helt ind i det 19. Aarhundrede gjorde han den gældende over nogle jydske Menigheder[1]; men forøvrigt fik Holstens Jøder deres egen Historie, forskellig fra og kummerligere end Kongerigets.

I Hertugdømmet Slesvig fik de en almindelig Tilladelse til at bo i Slesvig, Frederiksstad og Rendsborg, i sidstnævnte By dog kun henvist til dens daarligste og uheldigst liggende Kvarterer, den saakaldte Neustadt. Ogsaa i Slesvig var deres Stilling ringere end i Kongeriget, men den følgende Fremstilling vil iøvrigt kun lejlighedsvis berøre Forholdene Syd for Kongeaaen.

Bag de her omtalte Privilegiers Bestemmelser viser der sig for os et tydeligt Billede af de Vilkaar, hvorunder de Tiders Jøder levede deres Liv, og vi aner, hvor triste Erfaringer de, ogsaa de rige, som her er Tale om, havde gjort andet Steds i Verden, og som de i Holsten søgte at værge sig imod, f. Eks. at den hele jødiske Menighed maatte hefte solidarisk for den enkeltes Lovovertrædelser, at de ofte jagedes hovedkuls ud af Landene eller offentlig forhaanedes paa Gader og Stræder, mens Øvrigheden saa til. Skolerne var lukkede for dem, og ofte lod Folk dem i Stikken under offentlige og private Ulykker. Deres Erhverv var Handel og Haandværk og navnlig den farlige Pengehandel, hvor der var indrømmet dem en Forrettighed fremfor andre, »en af de afskyeligste, der kunde indrømmes dem: den at tage højere Renter, end den almindelige Rentefod tillader«[2]. Fra Lavenes Side ser man med aarvaagen Skinsyge paa deres Virksomhed, og ikke mindre skinsygt vaager de portugisiske Jøder selv over, at ikke de fattige, mindre ansete tyske Jøder skal gaa dem i Bedene. I reli-

[1] *D. Simonsen:* Art. Denmark i Jew. Encycl. IV, S. 552. — [2] *Frederik Barfod*: Jøderne i Danmark. »Brage og Idun« III, Kbh. 1840, S. 224.

giøs Henseende sikrer de sig mod en paagaaende Propaganda fra kristen Side, og først og fremmest sikrer de sig fri Religionsøvelse.

II. *De danske Jøders Forhold indtil 1814.*

A. Retslig og social Stilling.

I Kongeriget blæste der en noget mildere Vind, ikke blot end i Holsten, men mildere end de fleste Steder i Evropa. Der blev aldrig paalagt Jøderne trykkende eller vanærende Særskatter, heller ikke paabudt dem særlig Klædedragt eller særlige Gader eller Kvarterer i Byen til Bolig; Tallet paa de Ægteskaber, det tilstedtes dem at indgaa, blev aldrig paa Forhaand fastslaaet; for blodige Forfølgelser eller Tvangsdaab har de ikke været udsat, for Ritualmord har de knap nok været beskyldt. Men det er med Rette blevet sagt om denne Mildhed, at den i sit Væsen var negativ og ingenlunde positiv; »ondt gjorde man dem egentlig ikke, man forskød dem kun«. De var fremmede, hvem man intet Hensyn skyldte, og kunde de være til Nytte, indrømmede man dem den Bevægelses- og Erhvervsfrihed, man fandt for godt, idet næppe nogen Mand i Landet gjorde sig den Tanke, om man derved overlod dem til moralsk Forkrøbling.

Det egentlige Onde, som laa bag, var den bristende Forstaaelse af *Samvittighedsfrihedens Ret.* Skønt denne var knæsat af Reformationen i dens store Dage, gik der lange Tider hen, før den havde sejret i Folkenes Liv, og derfor mødtes Jøderne med Mistro overalt. Hos os sejrede Samvittighedsfrihedens Grundsætning med Grundloven af 1849, idet Lovgivningen dog allerede tidligere havde anerkendt, at ingen skulde lide noget Skaar i sin borgerlige Retsstilling for sin Trosbekendelses Skyld[1]. Sidst naaede denne Sætning til Anerkendelse for Jødernes Vedkommende, nemlig med Anordning af 29. Marts 1814, som derved blev skelsættende i de danske Jøders Historie i højere Grad end nogen anden Begivenhed.

Men dengang var det anderledes. Paa samme Maade

[1] *Matzen* og *Timm*: Haandbog i den danske Kirkeret. Kbh. 1891, S. 60 ff. —

som Nutiden er tilbøjelig til at gaa ud fra som noget selvfølgeligt, at et Riges Styrke beror paa, at dets Indbyggere alle har samme Nationalitet, saaledes gik Datiden ud fra, at de alle maatte have samme Tro, om Riget skulde være stærkt. Derfor havde Frederik II i Aaret 1569 af Hensyn til, at hans Undersaatter ikke skulde ledes i Fristelse til at falde fra »thend reene och wforfalskit Lærdomme, som Wi haffue annammit, och hoss huilcken Wi med Guds hjelp, saa lenge Gud sparer oss Liffuit, bliffue wille«, ladet affatte 25 Religionsartikler[1], som alle fremmede, der ønskede »Platz eller werelse wdi nogen wore Riger eller Lande at haffue«, skulde eksamineres og overhøres i og »welvilligen annamme... och swere paa«; i modsat Fald skal vedkommende inden tre Dage forføje sig af Lande, dog uantastet paa sin religiøse Overbevisning. Men tøver han længere, skal han straffes paa Liv og Gods uden al Naade i nogen Maade. Derfor vidste ogsaa de holstenske Jøder nok, hvad de gjorde, da de først og fremmest betingede sig fri Udøvelse af deres Religion.

Meningen med Fremmedartiklerne var, at de skulde varetage Folkets *religiøse* Interesse, at ingen skulde kunne forføre det. Men andre Interesser traadte snart i Modsætning hertil. Først meldte sig den *økonomiske* Interesse, at flittige og vindskibelige Borgere maatte — uanset deres Trosbekendelse — være til Gavn for Landet; og hertil føjede sig efterhaanden et tredje Hensyn, det *humane*, der gjorde fælles Sag med det økonomiske imod det religiøse, — som jo da ogsaa var en Misforstaaelse; thi Religionen ret forstaaet kræver Sandheden beskyttet ved Frihed og ikke ved udvortes Tvang og Garantier. Denne Forskydning i Tankegangen med dertil hørende Gnidning og Kamp er Baggrunden for Jødernes Historie i Danmark indtil 1814 og maa haves i Minde, for at man kan forstaa det Frem-tilbage, som ofte præger denne Tids Stemninger og Retsafgørelser over for Jøderne. Det var ikke lutter Vilkaarlighed og Lunefuldhed, men det var Udslag af en Kamp mellem to forskellige Livsbetragtninger; og Kampen bølger frem og tilbage, til Samvittighedsfriheden har sejret.

[1] Ordlyden i *Holger Fr. Rørdam*: Danske Kirkelove (1536—1683) II. bh. 1886, S. 126-134.

I Kongeriget indfandt Jøderne sig noget senere end i Holsten. Kristian IV havde selv to jødiske Livlæger, af hvilke den ene var Broder til Albert Dionis, ligeledes vil vi siden faa at høre om en Daab af en Jøde i København 1620; og den Velvilje, Kristian IV havde fattet for Jøderne, holdt sig til hans Død (1648). Men Frederik III var dem ikke gunstig stemt. I hans Dage var mange Jøder kommet til København, ingenlunde for at bosætte sig som i Glückstadt, men for at handle med Juveler og andre Sager. Men til saaledes dumdristigt at indsnige sig i Landet savnede de enhver Ret, og Kongen lod udgaa en streng *Forordning af 6. Februar 1651*[1], der er den første egentlige Bestemmelse i dansk Lovgivning vedrørende Jøderne. Det hedder her, at ingen Jøde under 1000 Rdl. Straf maa lade sig finde i Riget, uden han er forsynet med kongeligt Lejde, »Voris Special oc særdelis Geleitz-Breff«, og den, som herefter angiver nogen Jøde, tilsiges der et halvt Hundrede Rigsdaler. Et saadant Lejdebrev gav imidlertid kun Tilladelse til at bo i den i Brevet nævnte By; uden nyt Lejde kunde den paagældende ikke nedsætte sig i andre Byer. Bestemte Betingelser for Erhvervelsen af Lejdebrev satte Kongen heller ikke; først i 1726 hører vi om saadanne for dem, som vil bosætte sig i København. Imidlertid stred Forordningen af 1651 vel egentlig direkte mod Portugisernes Privilegier i Glückstadt af 1630, og endnu samme Aar, den 24. Maj, maatte Kongen undtage de Glückstadtske Jøder fra de strenge Pasbestemmelser; og da det snart efter trak op til den dobbelte Svenskekrig 1657—60, og Kongen trængte til mange Penge, er mulig heri Grunden at finde til, at Frederik III i en Deklaration af 19. Januar 1657[2] begrænsede Forordningen af 1651, saaledes at *alle portugisiske Jøder blev undtaget* fra dens strenge Bestemmelser og maatte færdes frit som andre fremmede »in Unsern Königreichen, Fürstenthümbern undt Landen«, altsaa ikke blot i Danmark og Hertugdømmerne, men ogsaa i Norge. Kun hvis de ønskede at bosætte sig, maatte ogsaa de erhverve sig Lejde-

[1] Ordlyden i »Mindeskrift«, S. 116. Jfr. *Matzen* og *Timm* S. 923 ff. og om den formodede virkelige Aarsag til Forordningen Tidsskr. II, S. 147. — [2] Ordlyden se Tilæg III.

brev. Portugiserne, ogsaa kaldet de sefardiske Jøder, var at regne for Jødernes Aristokrati, i Besiddelse af højere Dannelse, langt større Rigdom og dertil liberalere Grundsætninger end de for aller største Delen bundfattige og forkomne polsk-tyske Jøder, de saakaldte askenasiske Jøder. Det var en Portugiser ved Navn Gabriel Gomez, Albert Dionis tidligere Tjener, om hvem det vides[1], at han baade før og siden havde betydelige Vaaben-, Juvel- og Pengeforretninger med Frederik III og store Leverancer til Hoffet og dets Fester, hvem det lykkedes at opnaa denne Begunstigelse for sine nærmeste Frænder, og med en kort Afbrydelse (1681—84) opretholdt dansk Lovgivning en saadan gennemgaaende Forskel paa de foretrukne portugisiske og de ilde sete tyske Jøder i over 150 Aar (til 1814). En anden Sag er, at denne Forskel ikke var let at gennemføre i det virkelige Liv; Gæstgivere og Færgemænd kunde ikke kende de to Slags Jøder fra hinanden, især ikke naar de polske paa Skrømt antog portugisiske Navne, og formodentlig er i de nærmeste Aar efter 1657 Jøder af begge Slags kommet ind i Landet. I Aaret 1667 gav Kongen yderligere de »beskyttede« Jøder i Altona fri Indrejse i Landet[2]; men om dem alle gælder, at det var kun som rejsende Handelsmænd, de kom; endnu er der ikke Tale om faste Bosættelser. — Det konfessionelle Grundlag for Statens Vel fastholdtes fremdeles urygget i Principet; det fik sit klare Udtryk i Kongeloven (1665), hvis første Artikel forpligter Kongen og hans Efterfølgere i tusinde Led til vældelig, d. v. s. om fornødent med udvortes Tvangsmidler, at haandhæve og beskærme den rene og uforfalskede kristelige Tro i disse Lande i Overensstemmelse med den augsburgske Bekendelse af 1530 imod alle Kættere og Sværmere og Gudsbespottere. Men som Kongelovens Fader, Griffenfeld, personlig var Jøderne vel stemt, saaledes lykkedes det dem ogsaa, Lovens Strenghed til Trods, i Kristian V.s Dage (1670—99) at lægge Grunden til de første Bosættelser her i Kongeriget ved Siden af de tre ældre i Holsten.

---

[1] *Josef Fischer*: Jøderne i Kbh. i 17. Aarh., Kbh. 1906 (Særtryk af Jødisk Almanak for Aar 5667) og navnlig Tidsskr. II, S. 123-130. — [2] Koncessionens Ordlyd Tidsskr. II, S. 159-60. —

Kristian V.s Regeringstid er i fremtrædende Grad *en Brydningstid* mellem Statskirkeligheden i dens gamle utaalsomme Skikkelse og et spirende religiøst Frisind[1]. Dronningen, Charlotte Amalie af Hessen, var reformert, og for saa vidt kom dette Frisind især de reformerte til gode; men idet den herskende statsøkonomiske Opfattelse gik ud fra, at »det fornemste og fast eneste Fundament til et Riges timelige Flor og Velstand bestaar i Mængden af Mennesker«, og det »ikke kunde med god Raison nægtes, at Religionens frie Øvelser jo er et kraftigt Middel til sligt at tilvejebringe«[2], maatte Religionsfrihed siges at tjene Commerciens Flor og Samfundets Bedste, og saaledes kom den ogsaa Jøderne til gode. Brydningen mellem disse materielle og de i Kongeloven udtalte religiøse Hensyn præger hin Tids Historie, ogsaa over for Jøderne. Straks efter sin Tiltrædelse af Regeringen (1670) havde Kristian V paa den ovenfor nævnte Gabriel Gomez's Tilskyndelse stadfæstet de Privilegier, Portugiserne havde faaet under hans Fader, og to Aar efter (1672) fremkom der endog et officielt Forslag[3] om Indførelse af fri Religionsøvelse for Kristne og Jøder over hele Landet. Betegnende nok er Forslagsstilleren: Kommercekollegiet, og Begrundelsen: Manufakturers og Fabrikers Ophjælpning; men Kongen afviste Forslaget, og faa Aar efter tilstedte han ved Forordningen af 6. April 1676 om fremmede Religioner[4] kun fri Religionsøvelse til de Købstæder, som »til deris opkomst« har faaet meddelt et saadant Privilegium, og til fremmede Gesandter og disses egne Tjenere i deres Huse, men f. Eks. ikke til andre fremmede, selv om de maatte være af samme Religion som disse Gesandter. Og atter efter nogle faa Aars Forløb fratog Kristian V endog Portugiserne de Privilegier, han nys havde stadfæstet dem (1678[5] og 1681[6]). Vel varede det kun tre Aar, før han paa ny maatte indrømme dem deres Særstilling, men dette korte Aaremaal er mærkeligt ved, at netop i det udkom

[1] *Ludvig Helweg*: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, Kbh. 1851, I, S. 435 f. — [2] Saaledes udtrykt i et kgl. Reskript af 19. April 1684. *Helweg*, S. 436. — [3] Tidsskrift II, S. 171-174. — [4] *Rørdam* III, S. 502-505. — [5] Kongebrevets Ordlyd Tidsskr. II, S. 204. — [6] Forordningens Ordlyd i *A. D. Cohen*: De mosaiske Troesbekjenderes Stilling i Danmark forhen og nu. Odense 1837, S. 26.

Danske Lov (1683), og denne kender da heller ikke i sine Bestemmelser om Jøder Forskel paa portugisiske og andre Jøder, men kræver, at alle Jøder skal forsyne sig med Lejdebrev; og paa samme Standpunkt staar Norske Lov[1].

Imidlertid gjorde en rig portugisisk Jøde, *Diego Teixeira de Mattos*, sin Indflydelse gældende til Fordel for sine nærmeste, Portugiserne, og da Kongen skyldte ham mange Penge, kunde han ikke godt sidde hans Henvendelse overhørig; 1684 traadte Portugisernes særlige Privilegier atter i Kraft. Slægten Teixeira[2] var gennem flere Led knyttet til de nordiske Kongehuse, og deres Navne findes hyppigt i Finansarkivet og Kancelliprotokollerne. Abraham Senior Teixeira (Don Diego Teixeira Sanpayo) var 1643 blevet adlet i Antwerpen; han hørte til de spanske Maranner, d. v. s. Jøder, som under Tvang havde antaget en Skinkristendom, men i Hjertet blev Jødedommen tro og gennem mange Slægtled holdt sig og holder sig paa sine Steder i Spanien og Portugal endnu som afsondrede Samfund[3]. Han havde, efter at være kommet til Hamborg, i Aaret 1647 ladet sig omskære og døde som en hovedrig Mand i 1666. Hans Søn, Manuel Teixeira, Albert Dionis's Svoger, havde livlig Forretningsforbindelse med Kongen baade i Danmark og Norge, — den 1. Juli 1664 skyldte Kongen ham 74,000 Rdl. – endvidere med Mænd som Korfits Ulfeld og den meget omtalte Rentemester Henrich Müller, der ejede femten Hovedgaarde i Landet. Af disse kom Dragsholm og Sæbygaard i Manuel Teixeiras Besiddelse, dog uden Patronatsretten over de dertil hørende Kirker og Kaldsret til Præsteembederne. Han døde 1705. Af hans Sønner er den ene den nys nævnte Diego Teixeira de Mattos, den anden Samuel Teixeira, der gjorde store Forretninger i de norske Kobberværker, men ellers i København havde en ubehagelig Oplevelse, hvorom siden skal fortælles.

Teixeira'erne var ikke de eneste Jøder, der i det 17. Aarhundrede havde danske Godser inde. Med Familien

---

[1] D. L. 3-20-1; N. L. 3-22-1,2. — [2] Tidsskr. II, S. 131-138. *M. A. Levy* i *Kayserling:* Jødernes Historie. Kbh. 1890, S. 279-280 sammenblander forskellige Medlemmer af Slægten Teixeira. — [3] Nord. Miss. Tidsskr. 1929, S. 90-92.

de Lima i Hamborg[1] havde allerede Kristian IV i sine sidste fattige Aar store Handeler, mærkeligt nok om Juveler og Diamanter, og Frederik III fortsatte i samme Spor; i Aarene 1653, 1655, 1656 og 1657 fik de Lima Betaling i Øresunds Toldindtægter, og i 1658 fik han overladt Fæstningen Dansborg i Ostindien, men lige meget hjalp det; efter de Limas Død opgjordes Kongens Gæld til hans Sønner i 1661 til 334,901 Rdl., og i 1664 maatte han da overlade dem Gaarden Hald ved Viborg. Mens Kongen ufortrødent fortsatte sit Indkøb af Juveler hos de Lima'erne, saaledes i 1669 for 10,000 Rdl., havde disse selv store Vanskeligheder med at drive Godset paa Hald, og i 1703 afhændedes det til Gregers Daa. Blicher har fra disse Forhold hentet Emnet til sin Novelle »Jøderne paa Hald«, hvor dog kun Navnene er historiske, mens Fortællingens Gang er frit opfundet af Digteren.

Men tilbage til Danske Lov. Dens positive Bestemmelser om vildfarende Lære gentager Forordningen af 6. April 1676 (6—1), og om Jøderne gentages Forordningen af 1651 i dens Strenghed (3—20), men et virkeligt Fremskridt øjnes deri, at Fremmedartiklerne af 1569 ikke gentages, hvilket ikke var en Forglemmelse[2]; de var saaledes bortfaldne, og kun Munke, Jesuiter o. desl. forbydes fremdeles Adgang til Riget (6—1—3). Og naar det samtidig paalægges Præsterne i deres Prædiken ikke »hadskeligen at lade ilde paa andre, som have anden Troes Bekiendelse; Men naar fornøden giøris, og mand frygter for Forargelse, eller Forførelse, skulle de med Beskedenhed Meenigheden derom advare og formane« (2—4—10), saa mærker vi heri et første Pust af den ny Tid, hvor Religionsfriheden saa smaat baner sig Vej. Dette skete dog ikke med Gejstlighedens gode Vilje. I Aaret 1685 indgik Sjællands Biskop, Hans Bagger, med en Forestilling til Kongen[3] imod Katolikerne i København, »Kvæker og andre deslige Fanatici, som skal holde deres Forsamling ude ved Eders Majts Have. Jeg vil intet

---

[1] Tidsskrift II, S. 138-145. — [2] *Matzen* og *Timm*: Haandbog i den danske Kirkeret. Kbh. 1891, S. 118. — [3] *H. F. Rørdam*: Om fremmede Religionssamfunds Stilling . . i Chr. V.s Tid. Kirkehist. Saml. 3. R. 3. Bd. S. 144 ff.

tale om, at her er og Jøder, som samles til Hobe paa sine Tider og midt iblandt os Kristne efter deres Daarlighed prædiker imod vor Christum, endog jeg vel tvivler, at de have Eders Kongl. Majts naadigste Tilladelse dertil, det jeg hidindtil ej har kunnet fornemme. Allernaadigste Konge! saa bespændes og omringes vi allerede af adskillige Kættere, Sværmere og vantro Mennesker, og skal det saa have Fremgang, hvad vil det paa det sidste blive?... Jeg... anholder om et alvorligt og kraftigt Edikt imod alt dette, paa det den lille Christi Forsamling hos os ikke skulde aldeles adspredes« o. s. v.

Hans Bagger kunde nok ud fra sine Forudsætninger have Grund til Ængstelse; thi netop i disse Aar blev det tydeligt, at Jødernes Ophold her i Landet var ved at antage mere blivende Former end før. 25. Jan. 1673 havde Israel Fürst opnaaet *Tilladelse til at bosætte sig* i København, og han anses for at være den første Jøde, der har bosat sig i Kongeriget[1]; han er sikkert den samme som den Israel Salomon Levy, der findes paa Skattelisterne for København for Aaret 1676. Han var Tobakspinder, og det samme var de næste Jøder, som fik Bosættelsestilladelse, saaledes Simon Hertvigsen, som endnu samme Aar (1673) bosatte sig i Ribe, der saaledes er den ældste danske Provinsby, der har haft en jødisk Borger. Fra 1678 af, det samme Aar, da Kristian V fratog Portugiserne deres Privilegier, spores en kendelig Uvilje til at give Bosættelsestilladelse[2], men 1682 faar dog Fredericia sine Privilegier[3], der tilstaar enhver Beboer af den kristne Tro i Staden fri Religionsøvelse, »om han endskønt ej er saa lige af den augsburgske Konfession«, og desuden bevilges der Jøder, som vil nedsætte sig i Byen, Ret til at bygge en Synagoge, — hvilket dog først skete i 1719. I flere Provinsbyer træffer vi nu Jøder bosiddende: Nakskov, Aarhus, Køge og Nyborg, oftest som Tobakspindere; i København boede de fleste, i 1682[4] elleve jødiske Husstande, ialt 19 Personer, og to Aar senere den 16. December 1684, skete der noget afgørende, idet Kongen gav Hofjuvelerer Israel David og hans Kom-

[1] Tidsskrift II, S. 177.— [2] Sst. S. 205. — [3] *Rørdams* Kirkelove III, S. 540. — [4] Se Tillæg IV.

pagnon Meyer Goldschmidt[1], kaldet Meyer Stadthagen († 1736), Tilladelse til sammen med andre københavnske Jøder »deres Devotion med Morgen- og Aftenbønner og Salmer at forrette, dog for dem selv inden tillukte Kamre og foruden nogen Prædiken, saa at ingen Forargelse deraf aarsages«. Her gøres altsaa disse Jøder en Indrømmelse, som dengang endnu var nægtet fremmede Gesandter, nemlig at maatte samle Trosfæller fra Byen til Gudstjeneste. Det er paafaldende, at det blev tyske Jøder, hvem det lykkedes at *grundlægge den københavnske Menighed*, skønt de portugisiske ellers altid blev foretrukket; men Indrømmelsen gjaldt kun denne ene, tyske, Menighed; da nogle Portugisere i 1695 havde tilladt sig at holde Paaske efter deres Ritus i Huset hos den ovenfor nævnte Samuel Teixeira, blev denne uden videre arresteret, indtil Tilladelse var indhentet[2].

Ti Aar efter (1694) fik den københavnske Menighed Tilladelse til at anlægge sin egen Begravelsesplads, der blev den første danske. Den laa paa sin nuværende Plads uden for Nørreport og Sortedamssø, dengang paa aaben Mark, kun omgivet af en Grøft, nu i Møllegade, hvor den har modtaget flere Udvidelser. En egentlig Synagoge fik København derimod først 1732. Hidtil havde man hjulpet sig, som man kunde, i private Lejligheder, men i dette Aar blev et Lokale indrettet paa 1. Sal i en lejet Bolig, Gl. Strand Nr. 46, og efter nogle Flytninger købte man i 1743 Læderstræde Nr. 11, hvor Synagogen fandtes indtil Ildebranden 1795; men alle Vegne krævedes det[3], at Bygningen skulde være som et almindeligt Borgerhus, der udvortes ikke havde »ringeste Apparance og Anseende af nogen publiqve Bygning«. Det var Faren for de enfoldiges Forargelse, der skulde forebygges. Sin første Rabbiner fik denne Menighed i Abraham Salomon fra Mähren, hvis Gravsten ses paa den ældste Del af den jødiske Kirkegaard. Indskriften lyder[4]:

---

[1] Om hans Liv se *Josef Fischer* i Tidsskrift II, S. 35-52. Hans Gravskrift, se Tillæg V. Digteren Meïr Goldschmidt var Sønnesøns Søn af Meyer Goldschmidts Datterdatter, Tidsskrift III, S. 451. — [2] *Josef Fischer*: Jøderne i Kbh. i 17. Aarh. Kbh. 1906; samt Tidsskr. II, S. 138. — [3] Reskript 20 Decbr. 1737. — [4] Afbildning i »Mindeskrift«, S. 153. NB. Anm.

Herunder skjules det store skyggefulde Træ, det er Abraham, en Fyrste i Thorakundskab, der indtog Lærerens Sæde i hellige Menigheder iblandt dem, der førte den hellige Sag til Sejr. Han oplærte mange Disciple i indtrængende og overskuende Granskning. Det er den fromme, højtberømte Rabbiner Abraham, Søn af den fromme Rabbiner Salomon — den frommes Minde være til Velsignelse — fra Rausnitz. Englene har besejret Menneskene og bortført ham til Himmelens Sale Sabbatsdagen den 2. Dag i Sivan [5]460 [d. v. s. 20. Maj 1700].

Det var ikke af Barmhjertighed mod et hjemløst Folk, men for at ophjælpe det økonomiske Liv her hjemme, at man overhovedet indlod Jøder i Landet; og hermed er givet Regeringens forskellige Holdning over for fremmede eller fattige Jøder, hvor man var ret streng, og over for saadanne, der med Lejdebrev agtede at nedsætte sig i Landet, hvor man var ret imødekommende.

De fremmede Jøder var næsten alle fattige, *tyske Bettel-jøder*, der uden Lejdebrev havde indfundet sig for at drive ulovlig Handel eller søge Hjælp hos deres Trosfæller, hvorfor de var saare uvelkomne ogsaa hos disse. Straffen var haard: 1000 Rdl. Mulkt eller ogsaa i Jern paa Bremerholm; den lempedes vel efterhaanden, saa den i 1793 var dalet til 50 Rdl. Mulkt eller 14 Dages Vand og Brød, i Gentagelsestilfælde dobbelt Mulkt og et halvt Aars Forbedringshus, samt altid Udvisning af Riget; men enten Straffen var mild eller streng, var Forbudet vanskeligt at gennemføre. A. D. Cohen[1] meddeler blot fra de sidste 100 Aar før 1814 ikke mindre end 21 Reskripter, Plakater og Kancellipromotioner med idelig Indskærpelse af Forbudet mod, at Jøderne uden Lejde indfinder sig og saaledes »omstrippe og deslige Landprang, Stæderne til Præjudice, forøve«. Selvfølgelig var alle Jøder her som andet Steds udelukket fra Lavene; derved var de udelukket fra næsten alle Erhverv undtagen visse Grene af Handelen, og selv her fik deres Konkurrence i Lavsbrødrenes Øjne Skær af ikke at være ligeberettiget eller loyal. De fattiges Handel blev let Sjakren og ulovlig Omløben med Varer, og atter en lang Række Forordninger[2] søger at regulere den. En særlig, og særlig farlig, Form for Handel, nemlig som Marketendere, blev

[1] De mosaiske Troesbekjenderes Stilling i Danmark forhen og nu. Odense 1837, S. 37-42. — [2] *A. D. Cohen*, S. 95-102.

dem gentagne Gange udtrykkelig forbudt. I Nakskov, hvorfra de tidligere velhavende portugisiske Slægter var udvandret og kun fattige tyske Jøder blevet tilbage, følte man endog Besværet saa tungt, at det i 1751 blev bestemt, at Familiernes Tal, efterhaanden som Dødsfald gjorde det muligt, skulde begrænses til fire.

En langt velvilligere Holdning indtog Regeringen til de Jøder, der begærede *Lejdebrev for at nedsætte sig.* (Se Tillæg VI-VIII). Man haabede ved deres Hjælp at bringe Handel og Industri til at blomstre og om muligt at knytte rige portugisiske Jøder til Landet for at faa Foden indenfor i Verdenshandelen. Det sidste lykkedes ikke, men forskellig Fabriksvirksomhed kom dog i Gang ved jødiske Hænder, navnlig Tobakspinderi. Denne Industri var i de Tider den eneste betydelige i Hovedstaden, og København var kendt for sit store Forbrug af Snustobak. Andre Jøder handler med Juveler — navnlig ved Hoffet — eller med Veksler, atter andre er Guldtrækkere eller Signetstikkere. Bestemte Betingelser for at opnaa Ret til Bosættelse havde Regeringen aldrig opstillet; 1688 krævedes, at Jøder, som ønskede at nedsætte sig som Tobakspindere i København, skulde opbygge et grundmuret Hus paa Kristianshavn, til andre Tider stilledes andre Fordringer. I Aaret 1726 forsøgte man endelig at ordne dette Forhold og stillede da følgende Betingelser for den Jøde, der ved Lejdebrev vil opnaa Ret til at blive Borger i Staden: enten skal han eje en Kapital paa 1000 Rdl., eller han skal, Byen til Zirat, lade opbygge visse Fag Hus, eller han skal indrette og siden drive »et Manufaktur (d. v. s. Fabrik) af Sarger, Rask, Chalong, Strømper, Flonel og alle Slags uldne Varer«. Og til saadanne Fabriker, der jo i det 18. Aarhundrede overalt regnedes for Grundlaget for Folkets Velstand, kunde Jøder i København eller Købstæderne faa ikke blot Bevilling, men direkte offentlige Pengetilskud, privilegeret Afsætning eller Toldlettelser, hvilket fortsætter sig til hen imod Aarhundredets Slutning. Forøvrigt ændredes Betingelserne for at kunne nedsætte sig i København snart igen ved nye Reskripter.

Hvad Jødernes indre Forhold angaar, fulgte det med deres Særstilling, at der maatte overlades dem et vist indre

Selvstyre. Paa *Ægteskabsrettens* Omraade gjaldt den mosaiske Lov, og de havde nogen *Straffemyndighed*, idet det (fra 1722) var tilladt dem at bruge det lette Ban, men ikke Ban'ets sværere Grader, og kun i Tilfælde som angaar Skikkelighed i deres egne Forsamlinger, ikke i verdslige Sager. De havde fremdeles deres egne Myndighedsregler og deres eget *Skiftevæsen*, men kunde overgive deres Sager til den offentlige Skifteret, og var der en kristen Arving iblandt, skulde det ske. Hvad *Forsørgelsesvæsenet* angaar, var det for de Tider en given Ting, at et Samfund som det jødiske maatte sørge for sine egne fattige. Det overrasker os heller ikke at høre, at de desuden fik Paalæg om at deltage i de spredte Tilløb, der gjordes til en almindelig Fattigforsørgelse, f. Eks. blev der i 1708 paalagt Stadens 18 jødiske Familier at yde en samlet aarlig Afgift til Konventhuset paa 68 Rdl. Mærkeligere er det, at da det offentlige Fattigvæsen organiseredes i København i 1799, opretholdtes deres Særstilling, og den Dag i Dag udgør de en Fattigkommune for sig selv. Om andre Særskatter paa Jøder hører vi ikke her til Lands som i Udlandet, men pudsigt nok maatte de svare *Præstepenge;* de optog jo i Sognene, hvor de boede, Pladsen for kristne Beboere, og det skulde ikke komme Præsterne der til Skade. 1734 udkom Forordningen derom, men den maatte ofte gentages. Et meget trykkende Reskript udgik i Januar 1725 til Magistraten i København, at ingen Kristne maatte tage *Tjeneste hos Jøder;* man frygtede, at det for ubefæstede Sjæle skulde være farligt. Da alle Jøder, dengang som nu, har en dyb Uvilje mod at tage Tjeneste uden for deres Hjem, var dette Reskript meget ubelejligt, og paa »den jødiske Nations vemodigste Bøn« blev det da ogsaa allerede i Marts samme Aar begrænset til kun at gælde kristne Kvinder under 50 Aar og Mænd under 30. Og i 1734 ophævedes det helt, idet Jøderne dog samtidig advares mod Proselytmageri i enhver Form, og paa deres Forsoningsfest, og naar de holder Paaske, skal de give de kristne Tjenestefolk Kostpenge, »paa det de ej enten skal faste eller holdes fra surt Brød og Øl«.

Paa mange Maader understregede Lovgivningen Jødernes Særstilling: Lejermaals Bøder var højere for jødiske Mænd end for andre; en Jøde, der af en kristen Kvinde

var udlagt som Barnefader, skulde arbejde et Aar i Jern i Skubkarren i Fredericia, samt siden rømme Kongens Riger og Lande, mens Kvinden, ligesom for tredje Lejermaal skulde stryges til Kagen og forvises Byen. Omvendt: har en Kristen besvangret en Jødinde, er han fri for Straf og Kvinden overladt til sit Folkefærd[1]. Til Soldater kunde de ikke antages; det kunde Personer af alle evropæiske Nationer uden Forskel, men kun hvis de bekendte sig til en af de tre Hovedreligioner i Kristenheden[2]; ligeledes gjaldt der særlige, og unægtelig unødig krænkende, Regler for den jødiske *Edsaflæggelse*. Forordningen herom af 15. Sept. 1747[3] bringer paa en uhyggelig Maade for Dagen, hvilken Mistillid en svunden Tid (som dog først svandt 1843) mente at kunne byde en Gruppe af sine Medborgere, ikke enkeltvis, men alle under eet i Kraft af deres Fødsel. Hovedpunkterne i Forordningen er følgende:

Vidnerne føres i Synagogen helst Mandag eller Torsdag efter Morgengudstjenesten i mindst ti voksne Jøders Nærværelse; tillige indfinder Rabbineren sig og Dommeren med tvende Stokkemænd (§ 2). Naar Ed skal gøres, skal Vidnerne staa, have og beholde deres Hatte og hellige Klæder paa, nemlig begge Tefillin, Tallis, Arba Kanfos og Zizis; Rabbineren skal adjurere dem at sige, om disse hellige Klæder er kosjer, og om de rigtig efter jødisk Skik har paalagt sig dem, hvilket Vidnerne bekræfter med Amen, og Rabbineren læser da den sædvanlige Velsignelse over Klæderne (§ 4). Hekal (Thoraskabet) aabnes, og Vidnerne vender sig mod Østen (§ 5), hvorefter Rabbineren holder en Formaningstale (§ 6), og er det i en Kristens Sag, der skal vidnes, tilføjer han: »Jeg forkynder Dig i Sandhed, at de Kristne, blandt hvilke vi her bor, tilbeder den sande, levende Gud, som har skabt Himmel og Jord, og holder vor hele Thora for Guds Ord. Derfor maa Du vide, at da Israels Børn ikke turde bryde den Ed, som de havde svoret Mændene i Gibeon, skønt disse tjente Afguderne, saa er det langt mindre Dig tilladt at sværge en falsk Ed mod en Kristen, allerhelst da Israels Børn lever i Ro og Fred under den kristne Øvrigheds Beskærmelse«. R. Amen. (§ 8). Thoraen udtages af Hekal, afføres sit Svøb og gives Vidnet i den højre Haand; venstre Arm blottes og lægges paa Stedet 2. Mos. 20, 7, og Rabbineren siger: »Jeg besværger Dig at sige, om ikke denne Sefer Thora, som Du nu har i Haanden, er kosjer og den selvsamme, hvoraf vi om Sabbaten læser de hellige Parasjer«. R. Amen (§ 9). Endnu staa-

[1] Reskr. 5. Aug. 1726. Plakat 16. Aug. 1734. — [2] Regl. 19. April 1747. — [3] Ordlyden hos *Barfod*: Brage og Idun III, Kbh. 1840, S. 238-243.

ende med Thoraen, tiltales Vidnet af Rabbineren: »Dersom Du sværger falskelig, da klæde Dig Forbandelsen som et Klædebon og omgjorde Dig stedse som et Bælte ... Din Bøn skal være idel Synd ... Gud skal slaa Dig med Raseri, med Blindhed, med alle Plager og slemme Sygdomme, at Du ej skal kunne helbredes ... Du skal være fraskilt til det onde af den hele Israels Slægt. Dine Dage skal formindskes; Du skal tage et Endeligt med Forskrækkelse, og din Ihukommelse skal forgaa fra Jorden«. R. Amen (§ 10). Fremdeles staaende med Thoraen aflægger han Eden med Tilføjelse: ...»om jeg sværger falskelig, eller imod bedre Vidende siger et usandt Ord, da skal aldrig nogen Løsning eller Frigørelse eller forud mod Eden nedlagt Protest [Kol nidre-Bønnen??] eller forud nedlagt Protest mod Muligheden af en saadan Protests Ugyldiggørelse, aldrig nogen Tilgivelse og Forsoning paa Forsoningsdagen, hverken i dette eller det tilkommende Liv eller nogen Anger hjælpe mig, men der skal komme over mig alle Thoras Forbandelser og alle Ægyptens Plager; det skal gaa mig, som det gik Sodoma og Gomorrha, og som det gik Kora, Datan og Abiram; jeg skal ingen Del have i det tilkommende Liv eller i de dødes Opstandelse, men skal evindelig være i Gehenna —: saa sandt hjælpe mig Gud Adonaj, Elohe Jisroel, som har skabt Himmel, Jord og alt, hvad deri er, Amen«. Samtlige tilstedeværende Jøder siger ogsaa Amen (§ 11). Universitetets Professor i Hebraisk overværer i Synagogen Edsaflæggelsen og paaser, at alting nøje efterkommes, hvorfor der af Rekvirenten betales ham 4 Rdl. Til Rabbineren for hans Umage betaler Rekvirenten 3 Rdl., og til Synagogens Betjente 4 Mark (§ 12).

Ikke mindre krænkende var Plakat af 23. Januar 1769, der forbød alle Jøder under eet at foretage nogen Slags *Guld- eller Sølvsmeltning* eller overhovedet at eje Smeltedigler i deres Huse.

Men alt i alt er der ingen Tvivl om, at Jødernes retslige Stilling her i Landet har været taaleligere end de fleste Steder i Udlandet. Holberg[1] giver sin Samtid og sin Samtids Jøder følgende Skudsmaal: »Hvad sig anbelanger de Jøder, som har faaet Tilladelse til at bo paa visse Steder udi Kongens Riger og Lande, da mærker man paa dem, at de er skikkeligere end de fleste Jøder paa andre Steder, hvortil Aarsagen synes at være den, at de ikke bliver saa meget bespottet og forfulgt som udi de fleste andre Lande. Thi ihvorvel de her er fast alle fattige og af ringe Formue, saa er de dog lige saa meget agtede blandt andre Folk som de rige og formuende Jøder udi Holland og England«.

[1] Gejstlig og verdslig Stat, S. 149.

Der er næppe Tvivl om, at heri har Holberg Ret, men der er heller ingen Tvivl om, at en af de væsentlige Grunde til, at Jøderne ikke blev forfulgt, var den, at de var saa faa. 1726 havde der været 65 Familier i København; ved Holbergs Død (1754) var der dobbelt saa mange.

B. Dagligt Liv.

Vender vi nu Blikket tilbage over det Tidsrum af henved 150 Aar, som vi har skildret, og søger at faa et Billede af, hvordan disse Jøders *daglige Levevilkaar* var, da er de jødiske Aktstykker til Oplysning herom kun faa[1]. Menigheden førte sine egne Ministerialbøger og Skifteprotokoller, men Størstedelen heraf brændte ved Ildebranden 1795, og hvad derefter blev samlet, ødelagdes ved Bombardementet 1807. I »Mindeskrift« S. 115—195 er meddelt en interessant Samling Arkivalia fra Tiden indtil 1810, tildels i Facsimile: Købekontrakt paa et Stolestade i Synagogen, Skifte-, Begravelses- og Ægteskabsdokumenter, Testamenter m. m., som viser, at Jødernes gudstjenstlige og kulturelle Liv har formet sig her som overalt i disse Fornedrelsens Aarhundreder, som man beredte dem.[3] Holbergs Komedier[2] giver nu og da Antydninger af, hvordan hans Samtids Jøder har set ud. I den politiske Kandestøber (3. Akt, 4. Scene) skal Henrik have sin Mesters Kjole paa; den naar ham til Hælene, og han siger da, at han med den vil komme til at se ud som en Jødepræst. Det er *Kaftan'en*, som vi ser den i Polen endnu. Ogsaa om *Fuldskægget* hører vi. Det var jo paa Holbergs Tid, at Modegalskaben kulminerede i Parykkerne, og idet de blev saa store, forsvandt Skægget; kun enkelte gammeldags Mænd og alle Jøder bar Skæg; Jeronimus i »Mascarade« er en gammeldags fornem Mand og bærer et lille Skæg, hvorfor Pernille (3. Akt, 7. Scene) tager ham for en Jøde. Henrik er klædt som Jødepræst med langt, sort Skæg. Endvidere skal der paa Hald hænge et Par gamle Billeder, forestillende Jøder; de stammer sikkert fra den Tid, Hald var i jødisk Eje, og her møder vi det tredje karakteristiske

[1] *Villads Christensen:* Hist. Medd. om København I., Kbh. 1907—08, S. 614. — [2] Jfr. *O. Nielsen:* Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, Kbh. 1884, S. 284 ff. — [3] Se Tillæg IX—X.

Træk i Jødernes Ydre, den »turbanformede *Pelshue*«, som Blicher kalder den, og som man ogsaa ser blandt Østens Jøder i vore Dage. Naar vi derimod i Listen over Carosse-, Peruque- og Fontange-Skatten af 1710[1] ser, at ikke faa af Københavns Jøder paa den Tid bar Paryk og deres Hustruer og Døtre Fontange (d. v. s. en Baandsløjfe paa Damernes Hovedpynt), og følgelig maatte svare den derpaa lagte Skat, saa er det dog sikkert et Vidnesbyrd om, at endog bag Datidens høje Mure kunde en og anden gojisk Mode trænge ind. Hvad endelig deres *Sprog*[2] angaar, er det sandsynligt, at der ved Midten af 18. Aarhundrede i København taltes baade Jødespansk og Jødetysk, og af disse forsvandt den spanske Dialekt først, mens den tyske holdt sig ind i det 19. Aarhundrede, saaledes som vi kender det fra de Goldschmidt'ske Skildringer. Det jødetyske Sprog har her vist den samme Evne som andet Steds til at tage nogen Farve efter Landets Sprog; dog maa ingen mene, at han i Holbergs Komedier kan aflure det dets Hemmeligheder, thi det Sprog, Holberg lader sine Jøder tale, er et hjemmegjort Produkt, der intet har med Jargon'en at gøre.

Folkestemningen har fra første Færd været Jøderne imod. Gamle Ordsprog og Mundheld har ikke indrømmet dem nogen kærlig Plads; hos Feilberg[3] læser vi: »Der var ingen, der hed Abraham, uden Jøder og Kæltringer«, hos Arlaud[4]: »Ret skal være Ret, — men Jøden skal ikke have sine Penge« (nemlig fordi han har forraadt Herren, — og derfor skylder man ham intet Hensyn, han har intet at kræve). Jødernes Næringsvej, for det meste Pengehandel mod høje Renter, gjorde dem ilde set; Københavns Magistrat, som idelig var dem imod, skriver 4. November 1726[5]: »Jøderne er præjudicerlig for denne Stads Indbyggere baade i Almindelighed saa vel i Henseende til deres Gudstjeneste, som er forargelig, som til deres Handel og Vandel, der lige saa vel er hemmelig som aaben-

---

[1] Mindeskrift, S. 120—124. — [2] *Raph. Meyer:* Jiddisch, Kbh. 1918, S. 25—28. — [3] *H. F. Feilberg:* Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmaal II, Kbh. 1894—1904 Art. jøde. — [4] *O. Arlaud:* Bevingede Ord, Kbh. 1906, S. 12. — [5] *O. Nielsen:* Kbh. paa Holbergs Tid. Kbh. 1884, S. 284 ff.

bar, at vi ej tillige skal erindre og tale om den højst fordærvelige Trafik med Aager og ubillig Rente af rede Penge, som de udlaaner, og hvor nær de ligesom udsuge trængende Folk, som maa betjene sig af dem til at søge Penge til Laans.« Skræderlavet klagede over, at de fra Udlandet indførte færdigsyet Tøj, som endda sagdes at være smuglet over Grænsen. Og i Politimesteren, den hensynsløse Hans Himmerich, havde Jødernes Fjender et villigt Redskab til ligefrem at gaa paa Jagt efter Jøder, der færdedes uden Lejdebrev. Dog kunde det ogsaa hænde, at han, naar Optøjerne gik ud over baade fremmede og priviligerede Jøder i Flæng, maatte tage disse sidste i Forsvar over for Pøbelen, som det ses af Politiplakat af 5. Maj 1727, der paataler, at »adskillige gemene og ryggesløse Folk endog paa offentlige Gader og Steder herudi Staden og om høj Dag understaa sig, hvem de af den jødiske Nation især maatte kunne antræffe, ej alene ved Ordskælden, men og med Hug og Slag samt Sten- og Dyndkasten at begegne«.

Og kan end Holberg i det hele og store have Ret i, at de ikke blev saa meget bespottet og forfulgt her som i andre Lande, saa kunde der dog ogsaa her pludselig af Folkets Dyb opdukke uhyggelige Vidnesbyrd om, hvad man kunde tiltro en Jøde, endogsaa at begaa et Ritualmord. I Aaret 1699 fik den før nævnte Hofjuveler Meyer Goldschmidt, Medstifteren af den københavnske Menighed, en meget rig og tillige anset Mand, der henhørte til Hof-Etaten og nød Skattefrihed, ja havde Tilladelse til at indføre sine Varer toldfrit, et mærkeligt Besøg. En fattig Kvinde kom og tilbød ham et Barn til Salg; af en gammel Kone havde hun hørt, at Jøderne brugte *Blodet af kristne Børn* til Tilberedelsen af deres Paaskebrød, — og nu tilbød hun sit. Goldschmidt gjorde det eneste rette, som var at gøre: han meldte Sagen til Byfogden, der lod Kvinden faa sin Straf; og hverken før eller siden vides Jøderne i vort Fædreland for Alvor at have været beskyldt for det rituelle Mord, saaledes som i det sydlige Udland, hvor denne Beskyldning har kostet Jøderne mange Processer og Strømme af Blod.[1]

[1] Se *Hermann L. Strack:* Das Blut im Glauben u. Aberglauben [8], Lp. 1911.

Fra *Pestens* »svage« Tid 1711—12[1] har man ogsaa et Par Erindringer om Datidens københavnske Jøder; den ene er fra den store Pestforordning af 1. August, hvor der gives Jøderne, »som plejer at holde deres Huse meget urene«, et særligt Tilhold om at gøre rent og det under Trusel om Udvisning af Riget; det andet fra Begravelsespladsen i Møllegade, hvor der kun meldes om fire Dødsfald af Pest, og da ingen andre Tegn tyder paa større Dødelighed, tør det antages, at den kun har været ringe blandt Hovedstadens Jøder. Som saa mange danske Familier havde ogsaa nogle jødiske søgt at unddrage sig Smittefaren ved Flugt og var flyttet til Brønshøj, hvor de »ugentligen holde deris løvsalers højtid, den enfoldige almue sammesteds til største forargelse«, hvorfor Amtmanden da ogsaa fik Paalæg om »strax at tilholde disze Jøder allerforderligst at begive sig derfra og at flytte i bemeldte Kiøbenhavn igien til deris hus og hjem«.

En frisindet Godvilje over for Jøderne kommer ofte til Orde hos *Holberg,* der i dette Stykke som i saa mange var forud for sin Tid; han skrev ogsaa sin »Jødiske Historie« I—II (1742), der vel ikke staar paa Højde med hans »Danmarks Riges Historie«, men dog bør kendes som det første Forsøg fra dansk Side paa at give en Fremstilling af Israels Historie i Adspredelsen. Siden Josefus' Dage havde overhovedet ingen, hverken Jøde eller Kristen, søgt at føre Jødernes Historie op til sin Tid, før en huguenottisk Flygtning, *Jacques Basnage* de Beauval i Aarene 1707—1711 fra Rotterdam udsendte sin bindstærke »Histoire de la religion des Juifs depuis Jesus Christ jusqu' à présent«, og med denne Bog blandt sine »fornemste Veyvisere« fortæller Holberg nu livligt og let tilgængeligt ikke blot om Personer og Begivenheder, men ogsaa om indre Tilstande i Folket.

C. Daab af Jøder og Mission iblandt dem.

Hvad er der gennem alle disse Aar gjort for at bringe de danske Jøder Evangeliet?

---

[1] *Josef Fischer* i Ugebladet Jødisk Samfund, 1913, S. 3—5.

Kun et enkelt — mislykket — Forsøg er blevet gjort paa at sætte en organiseret Jødemission i Gang. Ellers dukker Meddelelserne om Jøders Daab op ret jævnligt, men som underlig isolerede Tilfælde, og de er langt fra altid glædelige at høre om.

I Jødernes Privilegier for Staden Glückstadt af 19. Juni 1630 var det bevilget dem, at ingen Jøde under 15 Aar maatte døbes der, om han end godvillig meldte sig; og meldte han sig i en modnere Alder, skulde der dog gives ham 40 Dages Betænkningstid, førend der begyndtes noget med ham. Her havde Kristian IV lagt adskillig Visdom for Dagen, og hvis Eftertiden havde lyttet dertil og var blevet i dette Spor, havde Kapitlet om Jødedaab i det 17. og 18. Aarhundrede været lettere at skrive, end det er nu. Vel er det sandt, at Arkivernes gamle Dokumenter lettest opbevarer Erindringerne om saadanne Tilfælde, hvor der har været noget galt paa Færde, mens de Tilfælde, der forløber godt og glædeligt, langt sjældnere giver Stof til Protokoller, og at man derfor altid er udsat for, at Kulturbilleder, der udarbejdes paa Grundlag af Arkivstudier, tegner sig ensidigt mørkt. Men naar dette Forbehold er taget, maa det samtidig siges, at der er ingen døbte Jøder fra disse Aarhundreder, hvis Navn huskes med Tak og Glæde i den danske Menigheds Historie, derimod adskillige, der gjorde det hellige Navn Skam. Mellem disse to Yderpunkter ligger der en Række Tilfælde, hvor intet vides, hverken om den døbtes kristelige Lødighed eller om Menighedens kristelige Modenhed til at tage vel imod ham, men hvor man tør have et Haab.

Ofte[1] var Jødedaab omgivet med megen *Stads og Udvorteshed,* stor Deltagelse fra Hoffets, Ministrenes og Bispens Side paa en Maade, der stod i en underlig Modsætning til, at de, der døbtes, for det meste var af Fattigfolk, der nok kunde blive fortumlet og tabe Daabens Maal af Syne, naar de blev Genstand for en Opmærksomhed af denne Art. Ligeledes møder vi ofte en forkastelig Sam-

[1] Jfr. til det følgende: *H. Weitemeyer:* Lidt om Jødeomvendelser i Kbh. Tidsskr. for jød. Historie og Literatur. I, S. 337 ff. Samt *O. Nielsen:* Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse V, Kbh. 1889, S. 357.

menfiltren af Daab og Understøttelse eller Tildeling af Privilegier, et Forhold, der jo ganske vist ikke kunde være anderledes, saa længe den udøbte Jøde stod uden for Lands Lov og Ret, den døbte inden for. Men for en fattig Jøde maatte det let stille sig saaledes, at det eneste Middel for ham til at kunne blive her i Landet var at lade sig døbe. Stundom har man ogsaa grebet til udvortes Midler og Tvang for at bevæge Jøder til Daab eller holde dem fast, som havde begyndt at nærme sig. Og endelig ser det i disse Omgivelser ikke godt ud med de Honorarer, der er udbetalt for Daabsforberedelse til de paagældende Præster.

Den første Jøde, der er døbt her i Landet, er Daniel Salomon, en polsk Jøde, der 1620 døbtes i Frue Kirke i København med Navnet Johannes Salomon. Daaben var sat til 31. Oktober, men Tilstrømningen af Mennesker var saa uhyre, at den maatte udsættes til næste Dag. Eksempelvis kan nævnes en anden Daab fra 1688 i Frederiksberg Kirke, hvorom Præsten noterer i Kirkebogen: »var syv Faddere, mig ubekendte, af Hoffet«; og unægtelig faar man herved en bange Anelse om, at Datiden kun lidet betænkte, hvad en nydøbt Jøde trængte til af troende Mennesker, som vilde tage imod ham som deres Ven i Menigheden, og hvortil ingen kunde være nærmere end de, som paatog sig Fadderpligten.

Som det var at vente, spores *den pietistiske Bevægelse* ogsaa paa Jødemissionens Omraade, men den første Frugt deraf var ret bedsk[1]. I Aaret 1728 fik Københavns Jøder Ordre til efter Tur at møde i Kirken ved det Aaret forud opførte *Vajsenhus,* hvor Præsterne skulde »ikke ved nogen Slags Tvang..., men med Sagtmodighed af Guds Ord søge at overbevise deres Vildfarelse« og bringe dem til Omvendelse. Jøderne bad »allerunderdanigst og vemodigst« om at maatte slippe; de frygtede, at Menigmands Forbitrelse skulde opvækkes, eller de skulde blive til Spot og Latter derved, saa ingen af dem kunde færdes frit og uden Fare paa aaben Gade. Og med Værdighed henviste de til det forgæves i dette Forsøg, »thi Jøderne bliver standhaftig ved deres første Præst, Moses', Ord, som han har udtalt

[1] Kkhist. Saml. I, S. 122. 4. R. III, S. 43—49.

paa Sinai Bjerg, og enhver herboende Jøde vil til sit Livs Ende vedblive at være Jøde.« Men deres Andragende kunde ikke bevilges; de maatte møde, — indtil den store Ildebrand samme Aar lagde Vajsenhuskirken i Aske, og man hørte siden ikke mere til denne Sag. — Jesper Brochmand havde tidligere gjort sig til Talsmand for en saadan Tvangsprædiken for Jøder, og i Middelalderen havde den ofte været praktiseret, indtil den fra o. 1580 blev sat i System af Paven[1]. Pontoppidan lader i Menoza[2] forstaa, at det er dette Eksempel fra Rom, som har virket tilskyndende i København; det lyder mærkeligt, og mærkeligt er det overhovedet, at det skulde falde i Pietismens Lod at iværksætte det eneste officielle Tvangsomvendelsesforsøg over for Danmarks Jøder.

Aaret efter kom København i stort Oprør, da det ryktedes, at en Prokurator i Staden, *Jens Gedeløche,* var gaaet den modsatte Vej og havde antaget Jødedommen[3]. Pontoppidan fortæller, at han i Forargelse over de mange Slags Kristne og deres indbyrdes Disputer havde fattet Mistanke til dem alle sammen og søgte sin Sjæls Frelse i Samfund med Jøderne som de troende Patriarkers Børn. Paa hans Dødsleje kom Sognepræsten til den runde Kirke (d. v. s. Trinitatis, Matthias Anchersen, død 1741 som H. A. Brorsons Forgænger paa Ribe Bispestol) til ham, men fandt et ganske tillukket Hjerte og en ublu Mund, hvorover hans Nidkærhed gik saa vidt, at han overgav Gedeløche til Djævelen, »hvilket nogle kaldte overflødigt, andre alt for dristigt.« Sagen vedrørende denne Overgang blev først almindelig kendt efter Begravelsen, der var foregaaet hemmeligt paa Garnisons Kirkegaard; men Liget blev gravet op og skulde af Jøderne eller af Natmanden og hans Folk nedgraves paa Jødernes Kirkegaard i Møllegade. De vægrede sig »med megen Jammersang« derved, idet Gedeløche ikke var blevet omskaaret, og de og deres Kirkegaard saaledes blev meget fornærmede ved ham; og omsider gav Kongen Tilladelse til, at Liget atter førtes bort herfra og nedsattes i Stilhed uden for den jødiske Kirkegaards Hegn.

---

[1] Nord. Miss.-Tidsskr. 1929, S. 120. — [2] III, S. 460. Kkhist. Saml. I, S. 117—124. — [3] Sst.

Jeg vil skaane mig selv for at fortælle, hvad man i Magistratens Raadstueprotokoller og Kopibøger har fundet om, hvorledes man gik frem mod forskellige københavnske Jøder, som havde meldt sig til Daab, modtaget adskillig Understøttelse, men derefter trukket sig tilbage[1]. Der er desværre ikke Tvivl om, at det meste af dette kun var »Sjmad«, og det skulde ikke gøre det bedre, da Regeringen ved en Række Reskripter af 4. Decbr. 1744, 17. og 28. Jan. 1746[2] bestemte, at trængende daabssøgende Jøder, som forstaar Dansk, skal *nyde Underholdning*, saa længe de forberedes. Alt dette er ikke hyggelig Læsning, og vi forstaar nok, at heller ikke Samtiden fik noget gunstigt Indtryk af de daabssøgende Jøder, ligesom vi heller ingenlunde billiger dens Missionsmetoder. Fra Aarhundredets Midte har vi en Udtalelse i et Reskript til Sjællands Biskop af 15. Jan. 1745, hvor det hedder, »at Erfaringen har lært, at iblandt de Jøder, der bliver døbt, næppe forekommer nogen, som har lært nogen Profession eller Haandværk, hvoraf de sig paa en lovlig Maade kunde ernære, hvorfor det er at befrygte, at de under Navn af omvendte Jøder siden ved Betlen vil blive Publikum til Last og Byrde.« Og fra Aarhundredets Slutning har vi en lignende Udtalelse fra Stiftsprovst Henrik Gerner († Tønsberg 1786), hvilket fremkaldte et nu vistnok tabt Skrift af en døbt Jøde, Marcus Salomonsen Nyeborg: »Forsvarsskrift for døbte Jøder«. Kbh. 1772[3]. Ogsaa Biskop Balle[4], hvis Velvilje for Jøderne er almindelig kendt, udtalte sig i samme Retning som Gerner: »Det har vist sig, at Proselyter som oftest er Personer, af hvilke Kristendommen hverken har Ære eller Glæde.«

En af de sidste Frugter, den pietistiske Missionsiver satte over for Jøderne, var en Kollekt, der i 1754 foretoges i Danmarks og Norges Kirker til Understøttelse for daabssøgende Jøder uden for København. Der indkom 1440 Rdl., men der blev næsten aldrig Brug for disse Penge, og da Kapitalen i Aaret 1800 var vokset til 5516 Rdl., ophæ-

[1] *Weitemeyer*, S. 350—364. — [2] *Barfod*, S. 234—237. — [3] Se *H. F. Rørdam:* Stiftsprovst H. G. i Kkhist. Saml. 5. R. 6. Bind, S. 636, og Mindeskrift S. 139, hvor det oplyses, at denne M. S. Nyeborg er Stamfader til en Gren af Familien Alberti. — [4] *Barfod*, S. 254.

vedes dette Proselytfond paa Biskop Balles Anbefaling, og Pengene henlagdes til Skolelærerenkekassen.

D. Overgangstiden. De sidste to Menneskealdre før Frigørelsen.

Skildringen har nu ført os hen lidt over Midten af det 18. Aarhundrede. I dette Aarhundredes sidste Halvdel indtraf to store *Krige,* den prøjsiske Syvaarskrig (1756—63) og den nordamerikanske Frihedskrig (1775—83), der begge blev følgerige i de danske Jøders Historie. Som alle Krige har det modbydelige ved sig, at der kan tjenes Penge paa dem, ikke mindst i nevtrale Lande, saaledes ogsaa disse, og da Danmark var nevtralt, droges mange Jøder hertil og skabte sig Formuer, navnlig i den sidstnævnte af disse Krige, hvor store jødiske Handelshuse opstod, f. Eks. David Amsel Meyer, der i 1780 paa Bastholms Anbefaling fik som den første Jøde Borgerskab som Grosserer. Andre Jøder drev med Forkærlighed det saakaldte Bodmeri, hvor Penge under stor Risiko udlaantes til høje Renter mod Pant i Skibe med deres Ladning. Danmarks Handel paa Kina, Ostindien og Vestindien var dengang endog større end de fleste andre Landes; der var Aar, da der kom til København alene fra Vestindien over hundrede Skibe. Takket være Krigen blomstrede dansk Handel, og de danske Jøders Tal voksede: ved Syvaarskrigens Udbrud (1756) var her omtr. 800 Mennesker, ved Aarhundredets Udgang det dobbelte. Da ogsaa deres Rigdomme voksede, er det kun, hvad man maatte vente, at endelig ogsaa Hadet imod dem voksede om Kap dermed.

Den særlige Uvilje mod fremmede, mest tyske, Jøder bestod fremdeles; ogsaa Struensees Lovgivning[1] fortsatte tidligere Tiders Forsøg paa at værge Hovedstaden mod deres Overrend. De, der boede i Provinsen, maatte ikke komme til København uden Øvrighedens Bevis for, at de rejste i lovligt Ærinde og snart vilde vende hjem; de, der hælede rejsende Jøder, skulde straffes, som havde de huset en fredløs; Færgemænd, der havde sat dem over Bælterne, skulde mulkteres eller i Mangel af Mulktens Er-

[1] *L. Koch:* Oplysningstiden i den danske Kirke. Kbh. 1914, S. 125 ff.

læggelse lide paa Kroppen, og dertil gratis færge dem tilbage o. s. v. I København var det paalagt Jøderne at holde en Betjent til at opsøge og anholde fremmede Jøder, — og de gjorde det gerne. Thi en Forøgelse af det jødiske Proletariat vilde ikke blot rumme en Fare for den Anseelse, man udadtil haabede at vinde for den jødiske Nation, men ogsaa indadtil bringe baade Splidagtighed og øgede Byrder til de fattige. Paa Jødernes egen Ansøgning bestemtes da, at den nævnte Opsynsbetjent skulde sortere under Politimesteren, og i 1783 bestemtes yderligere, at naar Jøder uden Tilladelse kom til København, skulde Mændene indsættes i Rasphuset, Kvinderne i Børnehuset. Først fra 1789 af antager disse Lovbud en mildere Karakter; det er Kronprinsens Indflydelse, der mærkes.

Men alle disse Bestemmelser tager kun Sigte paa de tysk-polske Jøder. Den Undtagelse, som ved Deklarationen af 19. Januar 1657 var gjort til Bedste for de portugisiske, stod stadig ved Magt, saa de kunde færdes og drive lovlig Handel overalt i Kongens Riger. Intet Under, at andre Jøder med Begærlighed greb enhver Lejlighed, som maatte byde sig, til at komme inden for den foretrukne Kreds, f. Eks. om man ved Giftermaal ind i portugisiske Familier kunde faa Del i disses Privilegier. I 1784 var der i København foruden den større tyske Menighed tre portugisiske, private Synagoger med deres særlige Ritual og Skikke, nemlig den Italiaenderske, den Henriques'ske og den Warburgske; men de færreste af disses Medlemmer har været virkelige Portugisere. Fra 1811 foreligger der en Liste[1] over samtlige Portugisere i København, omfattende 34 Familier, men af disse kan kun een (Abarbanel) med Sikkerhed regnes for virkelig portugisisk. Da nu jødisk Gudstjeneste ikke kan holdes, uden at der er mindst ti voksne Mænd til Stede, den saakaldte Minjan, kunde de tre portugisiske Menigheder ofte have vanskeligt ved at blive fuldtallige, og de lejede da fattige tyske Jøder til at deltage i deres Gudstjenester.

Struensees Periode gav ogsaa ved Trykkefriheden af 1771 Luft for et Par pøbelagtige *literære Angreb:* Scheffer:

[1] Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur III, 1922, S. 125—128. 184—196.

Fandens Tale til Smauserne[1]. Kbh. 1771, og Martin Bruun: Forsvarsskrift for Fanden og Jøderne. Skrevet af Anne Blyetækkers. Kbh. 1771. Begge Skrifter udkom anonymt, og Tonen minder paafaldende om moderne Antisemitismes af ringeste Sort:

> »Hvor faar Jøderne de mange Penge fra? Spørg Fyrsterne, som tillader dem at narre baade sig selv og alle deres Undersaatter . . . Hvad Raad for disse Jøder? Gør dem til Slaver, send dem til Kolonierne, og lad dem ikke leve af at bedrage Folk . . . Var de samlet, havde de Kanoner; hele Verden skulde i en Hast være deres . . . En ærlig Jøde, hvordan mon han skulde se ud? . . . Mazarin maa have været af jødisk Blod. Han forstod den Kunst at snyde«. Osv.

Guldsmedelavet tillod sig i samme Aar (1771) offentlig at omtale Jøderne som »dette Ukrudt« og kalde dem »de største og snildeste Tyve i Landet«. Og Kræmmerlavet var dem ikke blidere stemt. Men heller ikke paa højere Steder var man Jøderne god. Arveprinsen skrev i 1780 til Kancelliet: »Aldrig er det uden højst skadeligt for Staten, at Jøderne saaledes her formerer sig. Mod dette maa strags al Alvor bruges, og at endog Jødefolk, som er kommet ud af Slaveriet, bliver her, er utaaleligt[2].«

Dog, det er den gamle Tid, som taler gennem Arveprinsen. Mange Tegn tyder allerede paa, at en ny Tid er ved at gry, den som skal bringe Jøderne Friheden. Mærkeaaret er her 1784, da *den Bernstorffske Periode* afløste den konservative Guldbergske, og den herved indledede Bevægelse fremskyndedes dels ved de Tanker, som snart derefter gik fra den franske Revolution ud over Evropa om Menneskerettigheder, Frihed, Lighed og Broderskab, dels ogsaa ved Kronprinsens personlige, velvillige Holdning, der dikteredes ham af hans menneskelige Medfølelse med alle, der led ilde, saavel som af hans Statsideal, der ikke taalte en isoleret Stilling for en lille Gruppe af Samfundsborgere. Blandt Jødernes virksomste Talsmænd træffer vi Generalprokurøren Henrik Stampe og hans Eftermand, Chr. Colbjørnsen, der beklædte Embedet i de betydningsfulde

---

[1] Smaus er et fra Holland stammende Ord, der oprindelig betegner den polsk-tyske Jøde i Modsætning til den portugisiske; senere betegner det enhver Jøde. — [2] Kkhist. Saml. 4. R. II, S. 378.

Aar 1788—1814. Overhovedet gjorde Oplysningstidens *Humanitets- og Toleranceideal* sig her gældende paa en velgørende Maade; allerede 1784 ved Reskript af 18. Decbr. ophævedes Reskripterne fra 1744—46 om Underholdning for daabssøgende Jøder, og en velvillig Interesse for dette Folk bredte sig. Den prægede oprindelig en Mand som Bastholm, der, ligesom i sin Tid Holberg, skrev »Den jødiske Historie« (I—III. Kbh. 1777—82[1]), og i endnu højere Grad Balle; den Gæstfrihed, som denne Landets øverste Biskop ved Københavns Ildebrand 1795 udviste over for en døende Jøde, som han tog til sig i sit Hus, saaledes at endog de sædvanlige jødiske Ceremonier blev foretaget i Bispegaarden syv Dage igennem efter Dødsfaldet, glemte de danske Jøder ham aldrig[2].

Den sociale Tilstand omkring 1784 skildres nu saaledes, at Københavns Jødeverden talte o. 250 Familier, altsaa o. 1200 Personer. Af disse var mindst 70 Familier trængende til Understøttelse og andre 70 forholdsvis velhavende; enkelte havde samlet Formue. De holdt sig for sig selv, og deres Erhverv var foruden den nævnte Fabriksvirksomhed Penge- og Vekselhandel samt Varehandel; nogle drev Handel i det store med ostindiske og kinesiske Varer, andre ernærede sig ved den ildesete og egentlig ulovlige Sjakkerhandel i Staden og paa Landet. Inde bag disse Mure vaagnede der nu trindt omkring i Vest- og Nordevropa hos nogle en Trang til at bryde ud, gribe Friheden og omgaas de Mennesker, man hidtil kun havde færdedes iblandt. Bevægelsen er kendt under Navnet *den jødiske Assimilation*, og dens Førstemand er den berlinske jødiske Filosof *Moses Mendelssohn* (1729—86). De fleste Jøder følte imidlertid slet ikke denne Trang til Ligedannelse, saa

---

[1] Oversat paa Tysk af J. Fr. Marcus: Jüdische Geschichte. Pirna-Lp. 1785. Siden Bastholms Dage er der ikke paa Dansk udkommet nogen Skildring af Jødernes Historie i den efterbibelske Tid, bortset fra en Oversættelse af den tysk-ungarske Rabbiner, Dr. *Kayserlings* »Jødernes Historie«, Kbh. 1890. Dette Hul i vor Literatur burde udfyldes til Bedste for baade vor Forstaaelse af Jøderne og vort Samliv med dem. — [2] *A. D. Cohen:* Anf. Skr. S. 107. *Kalkar*: Israel og Kirken. Kbh. 1881, S. XIV. Mindeskrift, S. 97.

tværtimod en stor Fare for Jødedommen deri, og en dybtgaaende Spaltning blev Følgen overalt, hvor Assimilationen og Reformerne bankede paa. Da Mendelssohn i Aaret 1778 og følgende Aar havde udgivet sin tyske Oversættelse af de fem Mosebøger, forekom det mange at være en syndig Tilnærmelse til ikke-jødisk Væsen, skønt Bogen endda var trykt med hebraiske Bogstaver. Allerede Prøvehefterne deraf blev lyst i Ban i Fürth, og Rabbineren i Altona, den gamle Raphael Cohn, der som før omtalt havde en vis Jurisdiktion over nogle danske Menigheder, vilde have gjort det samme, hvis ikke Mendelssohns gode Ven, den danske Etatsraad v. Hennings, havde udvirket, at Kong Christian VII.s og Kronprinsens Navne blev opført blandt Subskribenterne. Samme Rabbiner Cohn var ikke sit Lands Sprog mægtig, saa han kunde foretage en Protokoltilførsel paa Højtysk; i København kunde man endnu i 1795 høre Rabbineren, Abraham Gedalia, prædike offentlig om den Fare, det medførte for Jøderne at lade deres Børn lære Dansk, og mange tillod ikke, at dette Sprog blev talt i deres Hjem.

Goldschmidt har i sine Erindringer[1] givet en Skildring af sin Onkels Hjem, der siges at være typisk for Datidens københavnske Jødedom. »Der var«, skriver han, »i Huset lidet eller intet af, hvad sædvanlig kaldes Intelligens, allermindst nogen boglig Lærdom, end ikke om selve Jødedommen . . . Det var en Jødedom, der ved at gaa gennem trange Tider havde tabt de store Skolers Præg og var blevet forvandlet til noget besynderligt nationalt-religiøst-stemningsfuldt, lidet opbyggende for Forstanden, men tiltalende og vækkende for Fantasien . . . Jødedommen, som jeg lærte, var Huset, Menneskene og deres Skikke, en forunderlig Atmosfære, der ikke naaede fra os ned til Gaden, men bort til fjerne, af Fantasien farvede Tider«.

Menighedernes *Splidagtighed* fandt rigelig Næring. Snart drejede det sig om Skiftesager, snart om gennemrejsende fattige Jøders Bespisning, snart om hvordan Forelæserens Paryk i Synagogen skulde akkommoderes, hvilken sidste Sag i 1787 endog blev indbragt for Kongen i en Adresse med 80 Underskrifter. Spliden blev kronisk, da *Københavns Brand* i 1795 ødelagde Synagogen i Læder-

[1] Livs-Erindringer og Resultater. Folkeudg. VIII, S. 36—53.

stræde, og Gudstjenesterne derefter i en lang Aarrække, lige til 1833, maatte holdes i en halv Snes private Huse med lige saa mange Forstanderskaber. Den jødiske Baggrund for en Reform var ikke gunstig; men desto mere trængtes der vel til den, og den danske Regering holdt stadig med Reformens Mænd.

Det første vigtige Omraade, hvor Omslaget mærkedes inden for Jødernes retslige Stilling i Landet, var over for Lavene, idet Reskripter af 1788 og 1793 aabnede dem *Adgang til Haandværkslavene,* endog til saadanne Professioner, hvortil bruges Smelteovne og Digler. Regeringens Hensigt hermed var en pædagogisk, at give den jødiske Ungdom Smag for en ordnet Uddannelse til nyttige Haandteringer. Lavene, der følte sig forraadt i deres Standsinteresser, knurrede, især Handelslavene, saa Kancelliet i 1791 endog maatte true Urtekræmmernes Oldermand med 1 Rdl. Dagmulkt, om han ikke uopholdelig indskrev en jødisk Læredreng i Lavet og meddelte Drengen, at han havde gjort det. Vanskelighederne følte sig forøvrigt ogsaa paa jødisk Side, idet Hjemmet ikke kunde have nogen Nytte af Drengene i Læretiden og endog maatte føde dem, da Kosten hos danske Mestre ikke var kosjer, d. v. s. levitisk ren. I Aaret 1793 stiftedes da ved Samvirke mellem Jøder (Brødrene Cantor) og Kristne det saakaldte »*Præmieselskab* til den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Haandværk og Kunster«; ved Pengepræmier søgte man at bevæge baade Mestre og Forældre til at faa Sagen i Gang, og med et gunstigt Resultat, saaledes at efter o. 40 Aars Forløb en Fjerdedel af Københavns Jøder ernærede sig ved Haandværk inden for Lavene, mens kun en Tredjedel handlede. Det var, siger Fr. Barfod, første Gang, de forskellige Trosbekendelser rakte hinanden Haanden til en smuk og ædel Samvirken.

Et andet, lige saa vigtigt Omraade, hvor den nye Tid maatte gøre sig gældende, var *Skolen.*

Til ingen Former af det bestaaende Undervisningsvæsen havde Jøderne haft Adgang, og de havde i tidligere Tid heller ikke attraaet en saadan, lige saa lidt som det synes at have bekymret de skiftende Regeringer, at der voksede

en hel Befolkning op, der holdtes aldeles uden for Jævnmaalet af almindelige Kundskaber og Dannelse. Polske Huslærere eller Melammed'er og deres Cheder-undervisning i de fem Mosebøger, Skrivning, Talmud og Sjulchan Arukh var det eneste jødiske Undervisningsvæsen, der fandtes; end ikke til Handelsbetjente kunde de unge uddannes, og Københavns jødiske Købmænd fik i Reglen deres Medhjælpere fra Udlandet.

Det første Tilløb fra jødisk Side til en udvidet boglig Syssel her i Landet fik heller ingen blid Modtagelse; Jøden Kappel Samson[1] havde i Aaret 1755 søgt om at maatte anlægge et hebraisk Bogtrykkeri, men Konsistorium udtalte, at et saadant Privilegiums Meddelelse mulig kunde forøge »det jødiske Hjertes daarlige Hovmod, som er vant til at hentyde alle sine Fordele og nye privilegia, skønt de ikkun bevilges af Naade, til lige saa mange distingverede Herligheder for Nationen, hvorved da sker, at de saa meget mindre kender sceptrum Judæ ablatum (Sceptret at være taget fra Juda) og Messias allerede at være kommet.« Først i 1786 fik en anden Jøde, I. M. Israel, Tilladelse til at anlægge et hebraisk Trykkeri. Bedre Held havde de københavnske portugisiske Familier, da de 1770 søgte om Tilladelse til at holde jødiske Skolemestre for deres Børn. De fik den baade for sig selv og for de tyske Jøder, saa disse Lærere ingen særlig Opholdstilladelse behøvede. Paa samme Tid blev Spørgsmaalet om Jøders Adgang til Undervisning brændende paa et helt andet Punkt, nemlig ved *Universitetet* og — som det var at vente — først inden for det medicinske Studium[2]. I Aaret 1758 var den — vistnok — første Jøde, S. J. Wolff, blevet immatrikuleret ved det medicinske Fakultet, og 1761 havde han taget Eksamen. I de følgende Aar havde enkelte Jøder ligeledes taget Eksamen, men Konsistorium modsatte sig, at nogen Jøde tog Doktorgraden, idet man paaberaabte sig Universitetets Fundats, hvis 51. Artikel højviseligen forbød at promo-

[1] *Henning Matzen:* Kbh. Universitets Retshistorie 1479—1879. II. Kbh. 1879, S. 116. — [2] *Gordon Norrie:* Jødernes Kamp for Adgangen til Universitetet og den medicinske Doktorgrad i Danmark. Bibliotek for Læger 1892, S. 117—138.

vere nogen, som for falsk Lærdom er berygtet, in Gradum Doctoris. I Aaret 1770 opkastede Professor i orientalske Sprog, J. C. Kall, i et Universitetsprogram det Spørgsmaal, »om et kristent Menneske kan med Samvittighed, naar han bliver syg, antage sig en jødisk Læge, eller om det kan ske uden synlig Livsfare.« Forfatteren anfører Kirkefaderen Johs. Krysostomos († 407), der ansaa det for ugudeligt og uanstændigt for et Kristenmenneske at søge nogen Slags Lægedom hos »Djævelen, Heksemestre eller Jøder«, og adskillige Synoder og Paver har gentaget Forbudet. Professoren billiger det dog netop ikke, og han henviser til, at en jødisk Læge ved Navn Salomon Theofilus de Meza (f. 1727 i Amsterdam, † Kbh. 1800) faktisk praktiserer i Byen. Denne Afhandling blev endnu samme Aar oversat paa Dansk[1] af den nævnte Læges Søn, Justus Zadig de Meza, der selv var Læge og i 1771 havde underkastet sig Universitetets kirurgiske Tentamen. Han udtaler et lyst Haab om, at »i Fremtiden alle uden Trosforskel kan her antage Doktorgraden, og hvorfor ikke? Vi haver dog Christian VII til Konge!«

Haabet syntes at skulle gaa i Opfyldelse for de Meza selv. I 1775 søgte Faderen om Tilladelse for Sønnen til at tage den medicinske Doktorgrad, og Fakultetet anbefalede; Konsistorium fraraadede som før, men et kongeligt Reskript af 21. Aug. 1776 bevilgede det ansøgte, dog uden at der gaves vedkommende Tilladelse til at docere eller disputere fra Universitetets Lærestole. De Meza benyttede ikke denne begrænsede Tilladelse, men tog (1777) Doktorgraden i Bützow i Meklenborg, hvorefter han snart døde. Den københavnske Bevilling overførtes imidlertid paa hans Broder, der i Aaret 1783 tog Doktorgraden og blev den første Jøde, vort Universitet har tildelt denne Ære. Faa Aar efter — 7. Maj 1788 — fik Universitetet en ny Fundats, hvori den 51. Artikel udelodes, og Vejen var derefter fri for Jøders Erhvervelse af Doktorgraden i de ikke-teologiske Fakulteter. Aaret 1783 gik dog ikke til Ende uden endnu en mærkelig Begivenhed, idet først den

[1] Magazin for Patriotiske Skribentere. Begyndt med Skrive-Frieheden. Første Aargang Nr. 7. 1771

unge Doktor og nogle Maaneder senere hans Fader lod sig døbe af Bastholm. Den gamle de Meza havde selv udarbejdet sin Trosbekendelse, og denne blev sammen med Bastholms Tale endnu samme Aar (1783) udgivet i Trykken. »Denne Handling,« skriver Bastholm, »var for mig en af de meget behagelige Embedsforretninger i mit Liv, da jeg var overbevist om, at ingen uædle Hensigter havde bevæget denne lærde, værdige og utrængende Mand til dette Skridt.« Den yngre de Meza, Christian Theofilus, som han kaldtes ved sin Daab, spillede en vis Rolle i Selskabet i Datiden og nævnes i adskillige Memoirer og Breve, men mere kendt end han blev hans Søn, den danske Overgeneral fra 1864[1].

Ogsaa paa *fattige Jødebørns Undervisning* begyndte man nu at tænke. I 1790 oprettedes ved private Bidrag en Skole for saadanne, hvor der lærtes Læsning, Skrivning, Regning og Dansk, og Magistraten fulgte denne Undervisning med sin Interesse. 1799 kom de lærde Skolers Dør ...a Klem, idet en jødisk Dreng fik Tilladelse til at søge ...borgs latinske Skole, »uden at han skulde behøve at ...e sig døbe.« Flere højere Privatskoler i København aabnes ved samme Tid for jødiske Børn, og velhavende Jøbetalte der jævnlig Skolepenge for fattige Trosfællers ... 1803 aabnede Bing og Kalisch for mere velhavende ...s Børn et Institut, hvis Undervisning den meget skolesserede Biskop Balle fandt »fortrinligst tækkelig«. ...ar vi med Aaret 1805 træder ind i den egentlige Reriode, stiger Interessen for Skolerne yderligere. ...lende Kredse følte man klart, at Jødernes Stilling i ...ske Folk maatte have en Nyordning fra Grunden ...ens Menighedens store Flertal sad til Halsen i sin ...der. Kun hos et lille, men ivrigt, Mindretal fandt Regeringen Forstaaelse, men støttet til dette nedsattes i *1795 en blandet Kommission*[2] til at gøre Forslag til en Ændring. Dennes Betænkning (1796) blev i Virkeligheden i mange Maader et Forarbejde til Anordningen af 1814 og satte ogsaa adskillige Penne i Bevægelse, men inden for

[1] *Jul. Petersen* i Biogr. Lex. XI, S. 303; Kkhist. Saml. 4. R. II, S. 378; Memoirer og Breve ved *Jul. Clausen* og *Rist* passim. Selvbiografi i Personalhist. Tidsskr. 7. R., 1. Bd., S. 269—299. — [2] Mindeskrift, S. 41—49.

Menigheden vakte den en saadan Storm af Vrede hos Flertallet, at Regeringen foretrak at oppebie bedre Tider og imidlertid fortsætte med de stykkevise Reformer.

Blandt disse møder vi nu ogsaa de første Eksempler paa *blandet Ægteskab*. En jødisk Borger og Handelsmand i Kalundborg, Levin Ballin, søgte i 1798 Kancelliet om Tilladelse til uden at afsige sin fædrene Religion at ægte en Borgers Datter dèr i Byen, imod at alle Børnene opdroges i den kristelige Religion. Efter indhentede Erklæringer fra Kapellan og Sognepræst i Byen, Herredsprovst, Biskop og Stiftamtmand androg Kancelliet Hans Majestæt Kongen om, at det allernaadigst maatte bevilges, hvilket skete. 1799 var der atter et Tilfælde; men saa varede det vistnok lige til 1815, 1817 o. s. v., før vi møder de næste blandede Ægteskaber.

1802 fik Jøderne samme Ret som andre til at *købe Jordegods*, en Ret de tidligere kun undtagelsesvis havde opnaaet; 1809 blev de henført under den *militære Udskrivning* som andre Borgere i Landet; og endelig kendetegnes denne Tid ved Aarhundredskiftet ved, at der bevilges Indretning af mange *Synagoger omkring i Provinsbyerne*. Gamle Synagoger har vi foruden i København kun i Nakskov (fra 1714?) og Fredericia (1719), men i de nærmeste Aar fra 1799 indrettes der vel ikke egne Bygninger, men Bedesale i lejede Værelser i Viborg, Randers, Horsens, Aarhus, Faaborg, Assens, Middelfart, Odense og vistnok ogsaa i Aalborg, Helsingør, Frederiksborg og Næstved. Begravelsespladser fandtes oprindelig kun i København, Nakskov og Fredericia, men 1795 fulgte Faaborg efter og snart Aalborg, Randers o. s. v.

Medens Regeringen støt fastholdt sin frisindede Kurs over for Jøderne, kneb det efterhaanden for Reformvennerne i København at holde Iveren ved lige, navnlig virkede den efter Synagogens Brand indtraadte Opløsningstilstand kølnende. Blandt Reformvennerne fra denne tidlige Periode maa nævnes Mendelssohns Svoger, Grosserer Moses *Fürst*, Wulf Lazarus *Wallich*, Brødrene *Jacobson*, kendte som Medaillører og Gravører, mens den ledende Mand i Menigheden var den allerede nævnte Grosserer,

Hofraad *David Amsel Meyer* (1753—1813), der nød en sjælden Agtelse hos alle, og han holdt endnu i eet og alt paa det tilvante. Intet Under, at ogsaa Reformvennerne kunde blive bitre i deres Udtalelser, som f. Eks. en Fredens Mand som Gottleb Euchel[1], der i Anledning af Kommissionen af 1795 i en Ansøgning til Kongen bad om, »at Jøderne i Danmark i alt maa være underkastede og dømmes efter Landets Love som alle andre danske Borgere, og at de fanatiske Jøder, som hellere vil dømmes efter jødiske Love, allernaadigst maa deporteres til Arabien eller Palæstina tillige med deres Præst« (Gedalia).

Men imidlertid voksede den Mand til, som ikke agtede at lade sig afkøle, og som da ogsaa blev den, hvem det lykkedes at overvinde den jødiske Modstand mod Reformen: *Mendel Levin Nathanson*[2], Nationaløkonom, senere Etatsraad og i en lang Aarrække fra 1838 Redaktør af Berlingske Tidende, kendt ogsaa fra »Det Nathansonske Familiebillede« af Eckersberg, som er malet i 1818 og findes paa Statens Museum for Kunst († 1868).

Han var født 1780 i Altona og kom 13 Aar gammel til København, hvor han paa sin Morfaders, den gamle David Amsel Meyers, Kontor naaede at blive Bogholder i sit 15de Aar; 18 Aar gammel etablerede han sig, og 19 Aar gammel giftede han sig, samtidig med at en Handelskrise (1799) berøvede ham alt. Men den ufortrødne Iver, som overalt prægede ham, hjalp ham i Gang igen i hans personlige Forhold, og da han havde viet »Reformen« sin Kærlighed, lykkedes det ham omsider ogsaa at føre denne igennem til Sejr. Blandt de Venner, som han vandt for den, maa især nævnes selve D. A. Meyer, der navnlig efter en Rejse i Tyskland slog om og omtrent fra Aarhundredskiftet stillede sig ubetinget paa sin Dattersøns Side og ved sin Autoritet blev den vigtigste Støtte blandt Jøderne for Reformen i den Periode, som bærer Nathansons Navn.

Den vigtigste Støtte uden for den jødiske Verden var

---

[1] »Minerva« Jan. 1796. — [2] Til Reformens Historie se foruden »Mindeskrift« ogsaa *M. L. Nathanson*: Hist. Fremstill. af Jødernes Forh. og Stilling i Danmark. Kbh. 1860; og *Axel Linvald:* Af Jødernes Frigørelseshistorie. Tidsskrift III, S. 333—424.

ingen ringere end *Kronprinsen* selv[1]. Vi har tidligere omtalt hans Velvilje for Sagen; i 1803 gav den sig paa ny positivt Udslag. Paa en Rejse gennem Holsten havde han modtaget en Henvendelse fra Rendsborgs Jøder, der havde klaget over deres undertrykte Tilstand, og i en Skrivelse af 7. Septbr. samme Aar til Tyske Kancelli henledede han dettes Opmærksomhed paa Sagen. »Jødernes Tilstand synes mig at tiltrænge en Forandring, og især vilde det være ønskeligt, om en saadan kunde udvirkes saaledes, at enhver fremtidig Meddelelse af Beskyttelsesbreve ophørte, fremdeles at fremtidig Bosættelse og Omløben med Varer blev alle fremmede Jøder fuldstændig forbudt, mens der derimod aabnes de allerede her i Landet bosatte og indfødte Jøder alle lovlige Erhvervsgrene, og de i denne Henseende stilles fuldstændig lige med de kristelige Undersaatter.«

Kancelliet gjorde ikke noget ved Sagen, og i en ny Skrivelse af 16. Septbr. 1806 bringer Kronprinsen den i Erindring, idet han med nogen Utaalmodighed gør opmærksom paa, at han allerede for tre Aar siden har ytret dette Ønske, og nu maa Svaret ikke lade vente længe paa sig; det er atter her kun de indfødte danske Jøder, Kronprinsen interesserer sig for, og han tilføjer, at en erhvervsmæssig Ligestilling vil være det virksomste Middel til disse Jøders moralske Forbedring. For de holstenske og slesvigske Jøder naaedes der ganske vist intet væsentligt Fremskridt; Tyske Kancelli — fra 1806: det slesvig-holstenske — var stokkonservativt, og baade de holstenske Godsejere og de slesvigske Købstæder var imod enhver Forandring; det blev kun i Kongeriget, at Reformen vandt frem. Her raadede paa den Tid baade inden for Gejstligheden med Balle i Spidsen og inden for Danske Kancelli, hvor Henrik Stampes og Colbjørnsens Aand var til Huse, megen Humanitet og Tolerance, som holdt de lokale Myndigheders fordomsfulde Bornerthed i Skak, og som i Fællesskab med Jødernes eget fremskridtsvenlige Mindretal fik Bugt med Flertallets stive Vedhængen ved det gamle.

Den *Nathansonske Reformperiode* (1805—14) blev saa-

[1] Tidsskrift III, S. 392—394.

ledes kendetegnet af en Række Nydannelser, der gennemførtes Slag i Slag, skønt Københavns Bombardement 1807 og den paafølgende ødelæggende Krig med Statsbankerot og Tabet af Norge lagde Hindringer nok i Vejen. I November 1805 stiftedes den jødiske *Friskole for fattige Drenge,* der afløste og i human Retning udvidede Skolen af 1790; den begyndte med 53 Elever, og man faar en Forestilling om Arten af det Arbejde, her forestod, naar man hører, at af disse kendte kun to de danske Bogstaver. Skolen ydede baade Undervisning og til Dels Klæder frit, men for at ikke en svigtende Forstaaelse fra Hjemmets Side skulde forspilde Udbyttet for Børnene ved at lade dem bryde af i Utide, maatte disse stilles under Direktionens Formynderskab og forblive der ogsaa efter at have forladt Skolen. Skolens Indflydelse spores bl. a. deri, at efterhaanden over Halvparten af Drengene gik til Haandværket og kun Femteparten til Handelen. 1806 omordnes Menighedens Økonomi ved en rationel *Ligning* i Stedet for den gamle Kødafgift, 2 Sk. for hvert Pund kosjer Kød, en Afgift, der altid ramte de fattige haardest. 1809 afløses det gamle *Repræsentantskab* af et nyt reformvenligt, der udnævntes eller rettere konstitueredes af Kancelliet i Stedet for som før at vælges af Menigheden. 1810 indføres Ministerialbøger, og samme Aar grundlægges en Fattigskole for jødiske Piger, hvis Undervisning altid havde været forsømt i endnu højere Grad end Drengenes; og som et Udtryk for, at »Vi med allerhøjeste Velbehag anser den rosværdige Nidkærhed, med hvilken den jødiske Menighed stræber at forbedre den fattige Ungdoms Undervisning og Dannelse«, indvilgede Kong Frederik VI »med allernaadigst Tilfredshed« i, at Skolen maatte bære Navn af *Caroline-skolen* og have Kronprinsesse Caroline til Beskytterinde. Hermed var de Rammer lagt for det jødiske Skolevæsen, som har tjent det indtil nu, men ganske vist kun i København; Provinsernes spredt boende Jødebefolkning fik ingen blivende Ordning, men maatte sende deres Børn til de offentlige eller de private kristne Skoler, der da nu ogsaa alle aabnedes for dem. 1811 omordnes *Begravelsesvæsnet,* hvorved bl. a. den gamle, hurtige Begravelsesmaade faa

Timer efter Dødsfaldet afskaffes. 1812 foranlediger Nathanson Udarbejdelsen af en *Lærebog* i den jødiske Religion[1]. Man formaaede en udenlandsk Jøde, den lærde Hebraist og Digter Sjalom Cohen fra Meseritz til at gøre Udkastet; dette blev derefter gennemgaaet af en dansk Komite og indsendt til Kancelliet, der krævede — og fik — visse Ændringer indføjet, inden Bogen ved kgl. Resolution 13. April 1814 approberedes, hvorefter dette ejendommelige Aktstykke — ved fælles Hjælp næsten renset for Jødedom — ved Kancelliskrivelse af 4. Maj »tilstilledes« Repræsentanterne, — man kunde sige: til Efterretning. Men saadan var altsaa den nye Tid. 1813 forbydes det i offentlige Udfærdigelser at bruge *Betegnelsen »Jøde«*, men derimod skal vedkommende betegnes ved sin borgerlige Stiling; ikke blot i Mandtalslister havde man tidligere truffet Betegnelsen »Jøde«, men man havde endog kunnet løse Borgerskab som »Jøde«, d. v. s. handlende. Fra dette Aar forsvandt Ordet »Jøde« af den danske Lovgivnings Ordforraad og afløstes af »mosaisk Trosbekender«.

Inden Anordningen af 1814 kom og bragte den endelige Afslutning paa Spørgsmaalet om Jødernes Stilling i Staten, skulde imidlertid al denne Medvind krydses af et barsk Stormpust: *den literære Jødefejde 1813.*[2] Den franske Revolution havde bragt Jøderne borgerlig Frigørelse (Emancipation) i Frankrig og dermed sat dette Spørgsmaal paa Dagsordenen omkring i Landene. I Tyskland var det netop efter Aarhundredskiftet meget aktuelt. 1803 havde en Forfatter, Friederich Buchholtz, udgivet et Skrift mod Jøderne, »Moses und Jesus«, hvor den mosaiske Lovgivning fremstilles som Kilden til et omfattende moralsk Forfald i Folket, og for at standse denne Smitte foreslaar han, at *alle* Jøder skal indskrives i de staaende

---

[1] Om Lærebogens Forhistorie se Tidsskrift II, S. 374—375. Den blev trykt i Kbh. 1814 med Titel: Lærebog i Religionen for Ungdommen af den mosaiske Trosbekjendelse. — [2] Skildret af *Villads Christensen* i Tidsskr. Museum 1890, S. 129—168. Fejdens Aktstykker findes samlet i 3 Bind paa Universitetsbibl. (Katalog: Jud. Nr. 60800) og delvis optrykt i »Jøderne som danske Borgere«. Kbh. 1897.

Hære som menige Soldater. Dette Skrift, overfladisk og taabeligt som det var, gav imidlertid Anledning til Fejdens Overførelse paa dansk Grund i Aaret 1813. Lidt spredt Fægtning havde der været forud, men i dette Aar oversatte *Digteren Th. Thaarup* Buchholtz' Bog og ledsagede den med et udførligt Forord, hvori han mener at kunne bevise, at »Egennytte, Grumhed og Ladhed er Nationens Særkende fra dens første Oprindelse.« Thaarups Skrivemaade er ret voldsom, paa samme Tid som han — som de fleste Antisemiter — med Iver fralægger sig at ville »antænde den sværmeriske Intolerances Fakkel«.

Bogen vakte en umaadelig Opsigt. Hele København talte om den, og det myldrede med Avisartikler og Pjecer imod og for Jøderne. Blandt Angriberne er foruden Thaarup: Otto Horrebow og — mærkeligt nok — den gamle Bastholm; blandt Forsvarerne møder vi af Kristne de to Digtere *Baggesen* fra Kiel og *St. St. Blicher* fra Randlev, hvor han dengang endnu var Forpagter af sin Faders Præstegaard; af Jøder den senere Finansminister *C. N. David* og *M. L. Nathanson*. Striden var begyndt som et Angreb paa Jøderne i Almindelighed, men samlede sig snart om Københavns Jøder i Særdeleshed og tilspidsede sig endelig i den Beskyldning, at det var dem, der havde ført de rede Penge ud af Landet og derved bevirket den pengelige Katastrofe. Nathanson imødegik sagligt denne Paastand ved at vise, at Landets Rigdom før 1807 egentlig bestod i de over Havene spredte danske Handelsskibe med deres Ladninger; rede Penge var der heller ikke dengang mange af, men Savnet udfyldtes af den store Kredit, Danmarks Handelshuse nød. Med Englændernes Beslaglæggelse af vor Handelsflaade 1807 forsvandt baade vor Rigdom og vor Kredit; nu maatte der betales kontant til Udlandet, og saaledes gik Pengene ud af Landet[1].

---

[1] Mindeskrift, S. 69, erindrer om, at *A. S. Ørsted* (Eunomia 1815, S. 345 Not.) siden fremhævede denne Nathansons Forklaring som den rigtige, men tilføjer, at *Marcus Rubin* i sin Bog 1807—14 (S. 574—575) med Rette hævder, at Angrebene paa Jøderne i hine Dage næppe har været helt ugrundede.

Thaarups Oversættelse var udkommet sidst i Maj, og allerede i August var Striden væsentlig ebbet ud; saa voldsom havde den været, at den foruden Artikler i Dagspressen, Viser o. desl. havde fremkaldt over tyve Pjecer, og ikke mindre end fem nye Ugeblade havde dannet sig for at deltage i Kampen og ophørte igen, inden Aaret var omme. Pøbelens, baade den honettes og den pjaltedes, Had havde fundet rigelig Næring ved de fremsatte Angreb, og det var blevet godtgjort til Overmaal, at det ikke var en Folkestemning til Jødernes Gunst, der havde været bestemmende for Regeringen i de senere Aars jødevenlige Politik; tværtimod havde denne Politik været ilde set, men gennemført ved et Samvirke mellem Regering og de jødiske Reformvenner imod baade Folkets og den jødiske Menigheds Flertals Ønske.

Et Indlæg i Forhandlingen stammer fra Samfundets Repræsentanter og giver nogen Statistik over de københavnske Jøder i 1813. Deres Tal anslaas til 2400, hvoraf 740 voksne Mænd. »Med denne ubetydelige Folkemængde har vi anlagt her i Staden 34 Fabriker, tæller vi 25 Grosserere, 50 studerende, Kunstnere og Ungdomslærere, 140 Haandværkere..., henimod 240 bevæbnede i de borgerlige Korpser og adskillige enrollerede Matroser«. — Og om disse Jøders formodede Rigdom oplyser Marcus Rubin, at København i 1810 havde o. 100 Skatteydere med en aarlig Indkomst paa 10,000 Rd. C. (= 13,000 Kr.), og af disse var kun seks Jøder.

I Jødefejdens Debat havde Sagligheden i det hele været paa Forsvarets Side, og Regeringen tog da heller ikke noget som helst Hensyn til Fejden, men udstedte den 29. Marts 1814 den »*Anordning, som bestemmer, hvad Bekiendere af den mosaiske Religion, der opholde sig i Kongeriget Danmark, have at iagttage.*« Herved fik Jøderne den attraaede Ligestilling i det danske Samfund; de fik Friheden i Stedet for som hidtil en Række Friheder, og dermed indvarsledes *en i enhver Henseende ny Tid for de danske Jøder.*

III. *Fra 1814 til Grundloven.*

E. Den første Menneskealder under Emancipationen.

Da Danmark gav Jøderne Friheden, var det tilsvarende allerede sket mange Steder i Vest- og Mellemevropa: 1791 i Frankrig, 1796 i Holland og derefter trindt omkring, hvor fransk Styre og Indflydelse bredte sig i Napoleonsaarene. I Hamborg skete det i 1811 og i Prøjsen 1812. Naar Frigørelsen i Danmark kom forholdsvis sent, var Grunden fra først af Uenigheden inden for Menigheden, siden Landets ulykkelige Tilstand efter 1807, der forhalede Sagen, thi den vaagne Del af Danmarks Jøder havde allerede i nogle Aartier sluttet sig ret nær til det danske Folk, nærmere end i andre Lande, og som vi har set, havde Sagen Medvind baade paa høje og paa allerhøjeste Sted, ikke paa den Maade, at man var begejstret for Jøderne eller nærede personlig Kærlighed for dem — af den Slags spores kun meget lidt — men saaledes, at disse Menneskers Frigørelse var en Konsekvens, hvortil man følte sig forpligtet ud fra det Ideal af Humanitet og Menneskerettigheder, som Tiden havde knæsat.

Hverken i Sagens Forhistorie, som her er fortalt, eller i dens Akter, af hvilke kun forholdsvis faa er bevaret,[1] er der Tegn til, at Anordningen af 1814 er udarbejdet efter udenlandske Forbilleder, skønt der jo forelaa adskillige saadanne. Og paa eet meget væsentligt Punkt holdt den danske Regering sit eget Spor: da Frigørelsens Vej een Gang var betraadt, forblev man paa den, og de danske Jøder blev sparet for mange bitre Skuffelser, som deres Frænder i andre Lande maatte friste i de Tider, som fulgte efter Kongressen i Wien, naar Bagstræbet Gang efter Gang beklippede den Frihed, som nys var indrømmet.

I det væsentlige gaar *Anordningens Indhold*[2] ud paa følgende:

---

[1] Tidsskrift III, S. 414. — [2] Ordlyden i »Mindeskrift«, S. 102—107 og i *Arthur Henriques:* Samling af Forordninger, Reskripter, Love m. m. vedrørende det mosaiske Trossamfund i Danmark. Kbh. 1909, S. 7—12.

Der gives de her i Landet fødte eller allerede lovlig bosatte Jøder Frihed til al lovlig Næring lige med Kongens øvrige Undersaatter, idet de samtidig maa give Afkald paa i borgerlige Anliggender at kunne skyde sig ind under Moses eller Rabbinernes Love. De skal antage faste Familienavne; i offentlige Dokumenter og Handelsbøger skal de bruge det danske eller tyske Sprog, gotiske eller latinske Bogstaver samt den almindelige Tidsregning. De skal underkaste sig dansk Ægteskabslovgivning. Retten til at øve Menighedstugt gennem det lette Band afskaffes; Synagoger maa ikke indrettes uden kongelig Bevilling; Kongen beskikker Præsten ved Synagogen og i København en øverste Præst, hvem de andre Menigheders Præster i Embedssager er underordnet; Ministerialbøger skal føres under Øvrighedens Tilsyn. Ved en offentlig Prøve i Synagogen skal baade Drenge og Piger tidligst i 13 Aars Alderen overhøres i den kongelig autoriserede Lærebog og derefter aflægge deres Trosbekendelse og Løfte om at ville være denne Bogs Grundsætninger tro; uden en saadan Bekendelse kan ingen Jøde stedes til Edsaflæggelse, indgaa Ægteskab,[1] blive Svend i et Lav, vinde Borgerskab eller drive nogen lovlig Næring, ej heller indskrives ved Universitetet eller som myndig raade over sit Gods.

Saa vidt de danske Jøder. Fremmede Jøder maa fremdeles søge særlig Opholdstilladelse, og Menighederne skal gaa Politiet til Haande i dets Opsyn med slige fremmede.

Samtidig med Anordningen udkom et »*Reglement for det mosaiske Religions Samfund i Kiøbenhavn*«.[2]

Menigheden skal bestyres ved et Repræsentantskab, til hvilket Kancelliet udnævner efter Repræsentanternes egen Indstilling. Repræsentantskabet har Menighedens Kassevæsen med Ligning og Lønninger at bestyre under Kancelliets eller Magistratens Tilsyn, hvorimod alt vedrørende de religiøse Ceremonier afsondres fra Repræsentanterne og overlades Synagogeforstanderen og Præsten. Skiftevæsnet henlægges under Hof- og Stadsretten, hvorimod Fattigvæsnet »indtil videre« forbliver under det mosaiske Religionssamfunds Styrelse.

---

[1] Denne Bestemmelse gjaldt indtil Ægteskabsloven 1922 ubetinget, naar Ægteskabet ønskedes indgaaet ved Vielse i Synagogen, men kunde fraviges, naar der ønskedes borgerlig Ægteskabsstiftelse efter Loven af 1851. K. og U. Min. Skr. af 26. Novbr. 1906, hvori det tillige udtales, at den omhandlede Bestemmelse i Adg. 1814 kun er indsat af Hensyn til og som Garanti for Overholdelsen af Lovgivningens Regler om tvungen Skoleundervisning. *Henriques* S. 131 jfr. S. 105. — [2] Ordlyden i Mindeskrift, S. 107—111 og *Henriques* S. 12—16.

Anordningen og Reglementet laa i tydelig Forlængelse af den Linie, som baade Kronprins Frederik personlig og de Nathansonske Reformer havde fulgt. Grundtanken var, at de danske — men ogsaa kun de danske — Jøder skulde hverken betages Rettigheder, som Statens øvrige Borgere havde, eller nyde Friheder, som var hine nægtede; og i Hovedsagen maa dette siges at være naaet. Men Prisen derfor maatte betales: foreløbig en Indblanding af de officielle Myndigheder i Menighedens indre Forhold paa en Maade, som vilde have været tidligere Tiders Jøder en utænkelig Anmasselse; Bestemmelsen om, at dansk Ægteskabslovgivning skulde gælde Jøder, medførte, at blandet Ægteskab maatte anerkendes, at Giftermaalsalderen blev sat væsentlig op, og at Rabbinernes Skilsmissebreve blev uden juridisk Gyldighed; Bestemmelsen om Skiftevæsnet kuldkastede de gamle jødiske Arveregler; Menigheden maatte taale offentlig Kontrol ikke blot med Synagogers Oprettelse og Samfundets Lønsatser, men ogsaa med selve Indholdet af Lærebogen for Religionsundervisningen og med en Religionsprøve, som ingen Hjemmel har i Jødedommens Historie,[1] ikke at tale om Kongens Beskikkelse af Præsten og Kancelliets — senere Magistratens — Udnævnelse af Menighedens Repræsentanter. Det var Nathanson, der — utvivlsomt for at sikre den allerede vundne Sejr for Frisindet — vilde bevare Valget af Repræsentanter i Kancelliets Haand og Beskikkelsen af »Præsten« i Kongens, mens Ørsted havde ønsket en mere demokratisk Ordning. En saadan naaedes først ved Udløbet af dette Tidsrum, da en Kundgørelse af 18. Februar 1849 indførte frit og umiddelbart Valg af Menighedens Repræsentanter uden ministeriel Godkendelse. Ligeledes

[1] Religionsprøven, der snart efter gik under Navnet »*Konfirmation*«, er altsaa en Handling, der sigter udad mod det omgivende borgerlige Samfund og skal sikre dettes Interesse i, at Børnene ikke savner Oplysning om de moralske og almindelige religiøse Begreber. *Bar-mizvah* bliver man omtrent i samme Alder; men denne Handling sigter indad mod det jødiske Religionssamfund, idet man herved optages som myndigt Medlem deraf. De to Handlinger bestaar da ogsaa fremdeles Side om Side.

var det Nathanson, der fik Benævnelsen Rabbiner afløst af Præst med den Begrundelse, at »Rabbinismus« jo alligevel skulde »forvises«. Som bekendt genindførte Sprogbrugen hurtigt baade »Rabbiner« og »Overrabbiner«. Dette var den foreløbige Pris. Siden hen blev det tydeligt, at der var en anden langt dyrere Pris at betale, idet den hele Jødeverden ved Frigørelsen 1814 førtes ind i en indre Krise af aller alvorligste Art, hvorom næste Afsnit af denne Skildring vil handle.

Med Ligestillingen bortfaldt det retslige Grundlag for den gamle Forskel mellem Portugisere og Tyskere, og denne forsvandt altsaa. Derimod var der fem Punkter, hvor fuld Ligestilling ikke naaedes. *Fremmede Jøder* var holdt uden for de Goder, som blev Landets egne Jøder indrømmet, og indtil 1850 krævede Lovgivningen, at den fremmede Jøde, der ikke blot vilde foretage en kortvarig Rejse i Landet, men for bestandig vilde nedsætte sig her, skulde forsyne sig med Lejdebrev til at bo paa et bestemt Sted i Riget, hvor han saa ganske vist nød lige Ret med andre Jøder. Denne Undtagelse stemte godt med Jødernes egne Ønsker; endnu 1840 androg en Del københavnske Jøder Kancelliet om at stramme Indvandringsbetingelserne; de saa deres betryggede Stilling her i Landet truet ved en større Tilstrømning af fremmede. Kancelliet afslog imidlertid dette Andragende, ligesom det fra første Færd havde haandhævet Indvandringsbestemmelserne med Lempe.[1] Mosaisk Religionssamfund beholdt endvidere sit *eget Fattigvæsen*. Da Københavns Fattigvæsen ordnedes i 1799,[2] havde man ophævet Forskellen mellem fattige af det lutherske, det reformerte og det katolske Religionssamfund, men undtaget det jødiske fra Statens Fattigvæsen, »saa længe dette Samfunds indvortes Indretninger lægger Hindringer i Vejen for Foreningen, og saa længe det selv som hidtil drager Omsorg for dem, saaledes at de ikke betler«. Naar denne Ordning bevaredes i 1814, skete ogsaa dette efter Jødernes eget Ønske; thi vel havde Menig-

[1] Fdg. 23. Marts 1827. *Algreen Ussing*, S. 47. *Barfod*, S. 223, 304. — [2] Plan for Kjøbenhavns Fattigvæsen 1. Juli 1799 § 3. 176.

heden mange trængende; men dog stod jødisk Fattigforsorg paa et højere Trin end den danske, og netop ved denne Tid begynder den storstilede Række jødiske Legater til trængende, som er uden Sidestykke i vort Fædreland.[1]

Paa tre Punkter var det derimod meget mod Jødernes Ønske, at der intet skete eller ikke skete nok: *Eden* skulde fremdeles aflægges efter den forhadte Forordning af 15. September 1747; man frygtede, at andre »med mere rensede Begreber overeensstemmende Former af Eden ikke for Flerheden af det mosaiske Troessamfund vilde være bindende nok«, og da Kancelliet i 1815 indhentede det teologiske Fakultets Betænkning i denne Sag, fraraadede dette ubetinget den paatænkte Forandring;[2] først 1843 indførtes en mere passende Form. Jødiske *Ægteskaber* stiftedes selvfølgelig ved jødisk Vielse; denne havde juridisk Virkning; men indtil kgl. Resolution 10. Maj 1849 skulde særlig Giftermaalstilladelse altid indhentes. Blandet Ægteskab var siden 1814 ligeledes anerkendt fra begge Sider; men ogsaa her skulde Bevilling søges, og indtil 1851 blev en saadan ikke meddelt uden paa det Vilkaar, at alle Børnene i Ægteskabet skulde døbes. Paa lignende Maade stillede man sig over for de to andre Religionssamfund, der indtil Grundloven faktisk havde en Stilling som »tilladte«, nemlig det romersk-katolske og det reformerte. Hvad der af Jøderne selv følte pinligst, var imidlertid, at *Adgangen til Embeder* og offentlige Stillinger fremdeles holdtes, om ikke lukket for dem, saa dog betydelig vanskeliggjort. Anordningen af 1814 havde vel udtalt Grundsætningen om Ligeret for Jøderne, men hvor den offentlige Mening var dem imod, eller Administrationen var vrangvillig, blev disse Ord alt for let kun til tomme Ord.

Endnu er der to væsentlige Begrænsninger at nævne: *Norge* var, et Par Maaneder før Anordningen udkom, blevet skilt fra Danmark, og mens de to Landes Forhold til Jøderne hidtil havde været det samme, gik de nu hver sine Veje. Danmark gav Jøderne fri, Norge[3] gav paa Ejdsvold

[1] Se Fortegnelse over de i mosaisk Trossamfund i Kbh. stiftede Legater, Kbh. 1878, med Tillæg 1890 og 1903. — [2] Ny Collegial-Tidende 1843, S. 465. — [3] *Harry M. H. Koritzinsky:* Jødernes Historie i Norge. Kristiania 1922.

sig selv den frieste Forfatning, som dengang kendtes i Evropa, men Jøderne blev helt lukket ude fra Landet. Det hedder i Forfatningens § 2: »Jøder er fremdeles udelukket fra Adgang til Riget,« hvorved dog maa mærkes, at en saadan Udelukkelse ikke bestod før 1814, se f. Eks. Deklarationen af 19. Jan. 1657, og Norske Lov 3—22—1, 2; men først ved Grundlovsforandringen 1851 fik de paa ny Adgang til at komme over Norges Grænse. Heller ikke i *Hertugdømmerne*[1] fik Anordningen af 1814 Gyldighed; enkelte Forbud blev endda skærpet, f. Eks. mod at erhverve Grundejendom, og baade Slesvigs og Holstens Jøder var i Kongeriget underkastet Reglerne for udenlandske Jøder. Først 1854 fik Slesvigs og 1863 Holstens Jøder deres principielle Frigørelse, og med den nordtyske Forbundsforfatning af Juli 1867 faldt de sidste Skranker.

Den jødiske Menighed lagde udadtil sin Glæde og Taknemlighed for Anordningen af 1814 for Dagen ved Stiftelsen af forskellige Legater til det almene Bedste; f. Eks. stiftede Trossamfundet ved Kongens Kroning i 1815 et betydeligt Legat til det kongelige Frederiks Hospital, og da den gamle Hofraad D. A. Meyer i 1822 døde efterladende sig en stor Formue, kom denne ved Nathansons Mellemkomst ikke blot jødiske, men ogsaa ikke-jødiske Formaal inden for Videnskab og Kunst, offentlige Skoler og Hospitalsvæsen til Gode.[2] I de første tredive Aar efter Frigørelsen naaede de jødiske Legater til saadanne almene Formaal et samlet Beløb paa 260,000 Rdl., og hertil er senere kommet de store Hambroske og Eibeschützske Legater.

Men samtidig ulmede der inden for det konservative Flertal i Menigheden megen Uvilje. Nathanson, for hvem hidtil saa meget var lykkedes, har næppe vidst at vurdere dens Styrke, hvilket kom for Dagen, da han i 1816 efter at være indtraadt i Menighedens Repræsentantskab iværksatte et *Forsøg paa at gennemføre en Reform af den jødiske Gudstjeneste.* Anordningen af 1814 havde medført Oprettelsen af et nyt Embede ved den mosaiske Menighed, nemlig som *Kateket;* denne skulde forberede til og afholde

[1] *Ludwig Geiger*: Die Emanzipation der J. in Schleswig-Holstein. Allg. Zt. d. Judentums 1914 d. 14. Aug. — [2] *Barfod*: Anf. Skr. S. 299 f.

den forordnede Religionsprøve samt i København give Religionsundervisning i de to Fattigskoler; uden for København ansattes Kateketer i Odense og Fredericia,[1] og her skulde de tillige besørge nogle præstelige Embedsforretninger, navnlig Vielser, medens de egentlige gejstlige Funktioner fremdeles paahvilede Rabbinerne og Overrabbineren. Overrabbiner var paa denne Tid den gamle *Abraham Gedalja* (1752—1827), der i et og alt hørte Fortiden til; nu knyttedes ved kongelig Bestalling af 17. Juli 1816 den kun 22-aarige *Isaak Noa Mannheimer* (1794—1865)[2] til Menigheden som dens Kateket. Han var født i København og var det nyes svorne Talsmand; ved hans Hjælp vilde Nathanson gennemføre Reformen.

1817 foretog Mannheimer den første jødiske »Konfirmation«. Det skete i Overværelse af flere af Stadens Præster og Honoratiores, deriblandt Statsministeren Kaas; Handlingen aabnedes med Afsyngelsen af den 33. Davidssalme, oversat af den senere vel kendte Salmedigter og Præst C. J. Boye, sat i Musik af Weyse, ledsaget af Basun og Orgelværk.[3] Men hermed nøjedes man ikke. Endnu samme Aar den 9. Juli paabegyndte Mannheimer en Række Onsdags-Aftenandagter i et lejet Lokale ved Gammelstrand Nr. 7, hvor der prædikedes paa Dansk, og de ældgamle hebraiske Bønner erstattedes af udelukkende danske Bønner. Man fulgte herved Eksemplet fra Berlin,[4] hvor der under de ortodokses heftige Protest i 1812 var blevet indrettet et saadant privat »Tempel« med tysk Gudstjeneste, Korsang og Orgel, — det første Orgel i den jødiske Kultus-Historie. Noget mere maadeholdent greb man Sagen an i Hamborg, hvor en jødisk Lærer i 1818 fik indrettet et »Tempel« med reformeret Tjeneste, og dette Eksempel smittede Evropa over, ogsaa herhjemme, hvor Købmand Hartvig Philip Ree i Aarhus med betydelige personlige Ofre fik *den første regelmæssige, moderne Gudstjeneste*

[1] Det var paatænkt ogsaa at ansætte Kateketer i Nakskov og Aalborg, men dette naaede aldrig at blive til Virkelighed. *Henriques*, S. 74. — [2] Tidsskr. III, S. 265—299 samt alle udførligere Fremstillinger af Jødernes Historie. — [3] Købmand *Simon Jacobs* Optegnelsesbog i Hist. Medd. om Kbh. II, S. 381—383. — [4] *Martin Philippson*: Neueste Gesch. d. jüd. Volkes. Lp. 1907, I, S. 158—160.

indført i Aaret 1825.[1] Men i København, hvor Mannheimers Andagter, der jo ikke havde Karakter af egentlig Gudstjeneste, i Begyndelsen, selv i den varme Sommertid, kunde samle indtil 400 Deltagere, voksede de ortodokses Modstand sig stærk. Nathansons egen Kompagnon (i Firmaet Meyer & Trier) Salomon Trier var blandt dens Spidser, og det lykkedes denne Gang at kvæle Reformiveren; efter forholdsvis faa Aars Forløb gav den forgudede Mannheimer op og forlod Landet 1823, idet han over Berlin drog til Wien, hvor han siden som en af Datidens mest fejrede jødiske Prædikanter blev Talsmand for den saakaldte maadeholdne historiske Reform. Martin Philippson[2] kalder ham »den ypperste blandt alle jødiske Prædikanter«, og siger, at det var hans Optræden, der fastslog, at de akademisk dannede Rabbinere, som navnlig støttede sig til Prædikenen, havde sejret over de gamle »Rôf«er. I København gled efter Mannheimers Bortrejse og den gamle Rabbiner Gedaljas snart efter paafølgende Død Konfirmationsundervisningen over til Rabbinerne, og Kateketembedet inddroges.

Ogsaa udadtil havde de danske Jøder *Strid* i disse Aar. I den literære Fejde 1813 havde Jøderne og deres Forsvarere hævdet Stillingen godt, men i de følgende Aar blussede Ilden alligevel af og til op; i 1816 udkom saaledes en Oversættelse af Heidelberg-Professoren I. F. Fries's Skrift: »Om den Fare, vor Velfærd og Karakter udsættes for ved Jøderne«, hvor det hedder: enten er Staten kristelig, og saa er Jøderne et Folk, man taaler og beskærmer, idet man paalægger dem Særskatter for denne Beskærmelse, eller ogsaa er Staten indifferent, og saa skal ingen have Del i Beskyttelse og Fred, som ikke er skikket til at modtage fuld Borgerret. 1817 udgav Statsraad Schmidt-Phiseldeck: »Om den jødiske Nations Forhold til det kristne Borgersamfund«: Jøderne er fremmede og maa behandles som fremmede. I Viser og Skuespil[3] fra denne Tid optræder ogsaa en Række Jøder, der er skildret ondskabsfuldt

[1] *Barfod*: Anf. Skr. S. 288. *D. Simonsen* i Jew. Encycl. IV, S. 522 (Art. Denmark). Se ogsaa *Josef Fischer*: Hartvig Philip Ree og hans Slægt. Kbh 1912. — [2] Anf. Skr. I, S. 173. — [3] Tidsskr. III, S. 265—268.

nok, men helt igennem uden Talent; Thaarup lod saaledes høre fra sig paa ny med Oversættelse af et Par tyske Skuespil, og der var mere af samme Slags, ogsaa velmente Modskrifter; men paa ingen af Siderne naaedes Spændingen fra 1813.

I 1819 fulgte saa den kortvarige »*korporlige Jødefejde*«,[1] ogsaa tændt ved Gnister fra Tyskland. Om Aftenen, Fredag den 4. og Lørdag den 5. September, havde en Pøbelhob paa Østergade slaaet Ruderne ind hos nogle jødiske handlende og øvet andre Overgreb, endog med Vold paa Person, ligesom der ved Opslag var blevet opfordret til Spektakler mod Jøderne. Adskillige Jøder maatte skjule sig, hvor de kunde, for at undgaa Overlast, saaledes Nathansons Hustru og Datter, der tyede til Bagermester Marstrands Hus, fordi man gav Nathansons Firma, Meyer & Trier, Skyld for Statsbankerotten. Skønt der ingen Steder flød Blod ved disse Lejligheder, maatte Militæret dog tilkaldes for at oprette Ordenen, Politimesteren udlovede en Belønning paa indtil 4000 Rdl. Sedler for Angivelse af Ophavsmændene; der faldt strenge Straffe: indtil tre Aars Rasphusarbejde, og i alt straffedes 28 Personer for Deltagelse i disse Optøjer. I nogle Provinsbyer smittede Hovedstadens Eksempel, men ogsaa der blev Urolighederne hurtig standset.

Søndagen efter, at Fejden havde staaet paa, holdt I. P. Mynster, dengang Kapellan ved Frue Kirke, en indtrængende og advarende Prædiken mod disse Optøjer. Ud fra Dagens Epistel, Gal. 5, 16—24, talte han om Kødets aabenbare Gerninger, der havde afstedkommet »det sørgelige, oprørende, modbydelige Syn af Ødelæggelsens Spor alle Vegne i vor Stad, som ingen fjendtlig Vold havde angrebet«, og om Aandens Frugter, der ogsaa skal vise sig i, at kristne Mennesker vil vaage over Ret og Orden og andres Sikkerhed. Ogsaa fra jødisk Side blev Sagen fremdraget fra Prædikestolen, idet Mannheimer ud fra Jer. 29, 7: »Fremmer den Stats Velfærd, hvorhen jeg har sendt jer« holdt en lang og for Datidens moderne Jøders Tankegang meget beteg-

[1] *Simon Jacobs* Optegnelser (fra 1819). Hist. Medd. om Kbh. II, S. 405—406.

nende Prædiken om »Mosaiternes Forhold og Pligter i Staten«, mundende ud i et kritisk Opgør med den jødiske Ortodoksi.[1]

Den 8. Novbr. 1827 døde den gamle, brave, men saare bornerte Overrabbiner Gedalja efter 36 Aars Tjeneste i København, og Aaret efter kaldedes[2] og 1829 tiltraadte hans Eftermand *Abraham Alexander Wolff* (1801—1891), der fungerede til sin Død, saaledes at København i disse betydningsfulde hundrede Aar kun havde to Overrabbinere. Wolff havde indtil da været Overrabbiner i Øvre Hessen, og om end han repræsenterede et mere konservativt Standpunkt end Kateketen Mannheimer, hørte han dog ubetinget til Reformvennerne og til den Type af akademisk uddannede Rabbinere, der mere end noget andet har bidraget til den indre jødiske Omdannelse. Wolff fik sin Udnævnelse som kongelig Embedsmand, og straks efter sin Tiltrædelse fik han ligeledes ved kongelig Resolution sin Embedsdragt avtoriseret, bestaaende af Fløjls Baret, sort Kjole med Fløjls Striber tilligemed et Bælte og hvide Flipper i Stedet for Krave.

Den Opgave, som først maatte frembyde sig for en ung, handlekraftig Leder af den københavnske Menighed, var at faa *rejst en Synagoge*.[3] Siden Ildebranden 1795 havde Gudstjenesterne været holdt i forskellige Stuer og Værelser, hvorved baade Regelløshed og Splid trivedes, mens Ungdommen tabte Interessen for Gudstjenesten; der var jo nok, der drog til modsat Side, ud at erobre sig en Plads i den Verden, der nys havde aabnet sig. Det lykkedes virkelig Wolff for en Stund at faa saa megen Samling paa Københavns Jøder, at man kunde tænke paa den nye Synagoge. 27,000 Rdl. indsamledes i frivillige Bidrag, og Regeringen tillod, at det manglende, ca. 70,000 Rdl., dækkedes ved Laan. Arkitekt, Professor Hetsch, leverede Tegningen, der vidner om, at han har gjort Studier i de faa Rester af den gamle hebraiske Arkitektur, som er tilbage;

[1] Begge Prædikener findes aftrykt i »Jøderne som danske Borgere. En Samling Aktstykker fra 1813 og 1819.« Kbh. 1897, S. 119—156; Mynsters tillige i hans Kirkelige Lejlighedstaler I, Kbh. 1854, S. 225—234. — [2] *Josef Fischer*: Prof. Wolffs Ansættelse som Præst. Jød. Familieblad 15. Maj 1929. — [3] *[D. Rubin:]* Historisk-pragmatisk Fremstilling af den københavnske israelitiske Menigheds Gudstjeneste. Kbh. 1850.

og paa den udsete Grund i Krystalgade kunde Grundstenen lægges 1830. Det var Julirevolutionsaaret, og de Uroligheder, som gik over store Dele af Evropa, afstedkom flere Steder, f. Eks. i Hamborg, ret alvorlige Optøjer mod Jøderne; ogsaa i København[1] var der Tilløb dertil; en Flok, mest unge Mennesker, bombarderede med Sten fra Synagogens Byggeplads den bagved liggende Meyerske Stiftelse og saarede enkelte. Politidirektør Bræstrup dømte femten Drenge til paa egen Bekostning at blive pisket med Ris paa Raadstuen, og en 32-aarig Snedkersvend fik en Dom paa 6 Gange 5 Dages Fængsel paa Vand og Brød, og hermed havde denne, Danmarks sidste lille »Pogrom«, Ende. Den 12. April 1833 kunde Synagogens smukke og ejendommelige Bygning indvies. Dens Loft bæres af 16 Søjler, og for Enden af Midtergangen findes mod Øst Thoraskabet, foran hvilket den stedsebrændende Lampe hænger; ved Trappen op til Skabet er en Prædikestol og neden for denne den niarmede forgyldte Armstage til Chanukkafesten. Over Hovedportalen læses »Velsignet være den, som kommer i Guds Navn«, en Indskrift, der efter de hebraiske Bogstavers Betydning som Taltegn ogsaa kan læses som 5593, ɔ: efter jødisk Tidsregning det samme som Aarstallet 1833.

Samtidig med Synagogens Indvielse indførtes den nye af Dr. Wolff udarbejdede *Agende,* der hos de konservative vakte en heftig Modstand, som førte til en varig Splittelse i Menigheden, hvorom der bliver at fortælle i næste Afsnit af denne Skildring. Prædikenen[2] holdt den nye Rabbiner oprindelig paa Tysk, men allerede 1835 fik han Ordre til hver fjerde Sabbat at prædike paa Dansk, og efter en Del Vaklen frem og tilbage forsvandt det tyske Sprog omsider helt fra Synagogen i 1848. — Da Menigheden i sin Tid blev grundlagt i København (1684), var det blevet den forbudt at prædike, og allermindst vilde dansk Prædiken være blevet taalt, om ellers Datidens Jøder havde magtet Sproget; det kunde have voldt Forar-

[1] Tidsskrft. I, S. 17. »Mosaisk Samfund« for 25. Jan. 1930, der bebuder en Afhandling herom af stud. mag. Harald Jørgensen i Hist. Medd. om Kbh. — [2] *Villads Christensen*: København 1840—57. Kbh. 1912, S. 114.

gelse, mente man dengang. Nu var det det kongelige Kancelli, der krævede, at der skulde prædikes, og at Prædikenen skulde være paa Dansk. Saaledes havde Tiderne forandret sig.

Et interessant Indblik i, med hvilke Tanker man fra dansk ledende Side saa paa Jødernes Bestræbelser for at ligedanne sig med det danske Samfund og derved ogsaa vinde frem til fuld Ligestilling, har vi i de *raadgivende Stænderforsamlingers Forhandlinger.*[1]

I de Forsamlinger af oplyste Mænd, som i 1832 sammenkaldtes for at forberede Indførelsen af Stænderforsamlingerne, var Stemningen ubetinget for at give Jøderne baade Valgret og Valgbarhed; kun 11 stemte imod, men 24 for; blandt de ivrigste for var Sjællands Biskop P. E. Müller. Da Forordningen udkom 1834, fik Jøderne imidlertid kun Valgret, og i Hertugdømmerne fik de end ikke den. Skuffelsen herover gav sig Udtryk i et Andragende om at maatte opnaa Valgbarhed, som Mosaisk Religionssamfund i København fremkom med i 1838, og som ved Stiftsprovst Hald indbragtes i Stænderforsamlingen i Viborg, ligesom Kammerraad Drewsen fra Strandmøllen samme Aar i Roskilde indbragte en tilsvarende Petition. Ogsaa i Itzehoe og Slesvig Stænderforsamlinger drøftedes Jødernes Stilling, navnlig om der kunde indrømmes dem fri Bosættelsesret. Forhandlingerne herom, der i Viborg var ret lidenskabelige, men i Roskilde saglige og uden Bitterhed, gik i det væsentlige ud paa følgende:

Fra Forsvarets Side hævdedes det, at det var Udtryk for en retfærdig og sund Politik og en sand Kultur at imødekomme disse Ønsker; thi uden tvingende Nødvendighed bør Ligheden for Loven ikke tilsidesættes; de »ej faa Udyder«, man kan iagttage hos Jøderne, er en Følge af den Undertrykkelse og Trældom, de har været underkastet, og de allerede udgivne liberale Love har vist sig fremmende for deres intellektuelle og moralske Udvikling, saaledes at fuld Emancipation maa være Midlet til virkelig at hæve dette Folk og ogsaa bane Vej for dem til at tage imod Kristendommen. En enkelt (Justitsraad Fleischer) var opmærksom paa det umulige i at gøre fuld Borgerret afhængig af Daaben: Er den danske Jøde ikke dansk, hvad er han da? Er da den døbte Jøde dansk?

[1] Tidsskrift I, S. 69—97. *Barfod*, 391—398.

Fra konservativ Side hævdedes det, at et virkeligt Folkefællesskab alligevel aldrig vilde kunne tilvejebringes; det ligger *dels* i Jødedommens religiøse Holdning, som er aabenbart Fjendskab mod Kristendommen; og da den danske Stat er kristelig, vil Jøderne alle Dage blive ikke blot en Stat — men en fjendtlig Stat i Staten; dette kan kun miskendes ud fra en fordærvelig Indifferentisme, for hvilken alle Religioner er omtrent lige gode. *Dels* ligger det ogsaa i Jødernes egen moralske Holdning, deres Sammenhold og deres Kærlighed til deres eget Folk, der gaar foran Kærligheden til deres Land. Fordommene baade hos Jøder og Kristne er endnu for stærke (I. P. Mynster), og hvad der hændte i 1813 og 1819, har vist, at den offentlige Mening endnu i alt for høj Grad er imod (A. S. Ørsted).

Forslaget om Valgbarhed blev i Viborg forkastet, i Roskilde vedtaget med 32 Stemmer mod 30, men ved Bekendtgørelsen 11. Juli 1840 afslog Kong Kristian VIII det, hvortil C. N. David i »Fædrelandet«[1] bemærkede, at der altsaa var to Ting, der umuliggjorde det for en lovlydig Mand at blive Stænderdeputeret, »den ene er at have udstaaet en vanærende Straf, den anden er at bekende sig til den mosaiske Religion«. — Heller ikke i Hertugdømmerne skete nogen Forandring.

Det er værd at mærke, at adskillige ordførende gejstlige talte Frisindets Sag, navnlig læser man med Glæde et varmt Indlæg fra den gamle Provst Callisen fra Rendsborg. Ogsaa *Grundtvig*[2] tog til Orde for Valgbarheden:

Overalt, hvor Jøderne har Borger-Ret, bemægtiger de sig Borger-Aanden og ved godt at ramme Statens Bedste som deres eget. Kun maa Daaben ikke gøres til Betingelse for Borger-Ret, da man derved kun støder de retsindige Jøder fra sig og lokker de slette. Skulde nogen indfødt udelukkes paa Grund af sin fremmede Oprindelse, da maatte det langt snarere være Tyskerne end Jøderne, thi fremmede bliver farlige i samme Grad, som de tilhører et mægtigt Folk (hvorfor det er blevet et Ordsprog,[3] at »al vor Fortræd er tysk«), men da Jøderne har tabt baade Fædreland og Modersmaal, er de de uskadeligste fremmede, noget Folk kan optage i sig, og da de er en Levning af Oldtidens højst begavede Folk, maa en Sammensmeltning med »den bedste Del af dem« ønskes.

---

[1] 1840 Nr. 126. — [2] Brage og Idun III, 1840, S. 319—328. — [3] Citat af *Johannes Ewald*: Harlequin Patriot, Anden Handl., Ottende Optrin. Liebenb. IV, S. 140.

Ligeledes er *Frederik Barfods* Interesse for Jøderne og deres Ligeret vel kendt[1]; han var i sit Rusaar saa flittig Gæst i Synagogen, at adskillige troede, han var Jøde, og i sit Fjerdingaarsskrift »Brage og Idun« offentliggjorde han 1840 en større Afhandling »Jøderne i Danmark«, der vel er agitatorisk i sin Tendens, men dog fremdeles er af Betydning for Studiet af Jødernes Historie, foruden at den er et varmt Indlæg for deres fulde statsborgerlige Ret og et Angreb paa »den Fristelse til Trosforræderi«, som ligger i, at *fuld* Ligestilling ikke endnu er indrømmet dem og kun kan opnaas gennem Daab.

At disse Mænd ikke stod alene med denne Dom om Jøderne i deres Forhold til Borgersamfundet, kom for Dagen i 1840-Aarene, da der blev Spørgsmaal om at ændre Formen for *den jødiske Edsaflæggelse*.[2] Mens den ved Forordningen 15. Sept. 1747 foreskrevne Form egentlig forudsatte, at man maatte nære Mistanke til enhver Jøde, og Myndighederne endnu i 1815 ikke turde slippe denne, bliver det i 1843 udtalt officielt eller halvofficielt i A. S. Ørsteds Ny Collegial-Tidende, at »den fuldkomne Forandring, der i det sidste halve Seculum er foregaaet i de mosaiske Trosbekenderes Retsforhold i Danmark, og den Delagtighed i de almindelige borgerlige Rettigheder og Pligter, som de efterhaanden ... have erholdt, maa antages at have bevirket en total Forandring i deres ældre separatistiske Forestillinger, og at der kun gives ganske faa Individer, ved hvilke de Forestillinger, hvorpaa de ved Fdg. 1747 foreskrevne Formers Virksomhed skulde hvile, endnu maatte have Overhaand«. — Inkonsekvent nok var der allerede[3] indrømmet Jøder Adgang til at aflægge Troskabsed som militære og Borgerskabsed samt Præstens Embedsed under sædvanlige Former; desto harmeligere var det, naar Edsformen fra 1747 bragtes i Anvendelse om rene Smaatterier, f. Eks. en stjaalen trefo' (ɔ: levitisk uren) Gaas; og omsider bragte da Overrabbiner Wolff og Repræsentanterne Sagen for; denne Gang syntes man fra alle

[1] *Rich. Petersen*: Frederik Barfod. Kbh. 1897, S. 23—25. 162, 296. — [2] Ny Collegial-Tidende 1843, S. 465—478. — *Barfod*: Anf. Skr., S. 398—400. — [3] Kanc. Prom. 27. Maj 1801 og 16. Nov. 1805.

Sider at være enig i Ønskeligheden af en Forandring, og 10. Maj 1843 udkom en Forordning, hvor det hedder, at den gamle Form ikke mere findes passende til bemeldte Trossamfunds nuværende religiøse og moralske Tilstand, hvorfor en ny Maade foreskrives:

Eden skal fremtidig aflægges ikke i Synagogen, men i Rettens eget Lokale, i Præstens. Kateketens eller en anden veloplyst og agtbar Mosaits Nærværelse; den sværgende bør staa med bedækket Hoved, med højre Haand skal han pege paa Ordene fra 2. Mos. 20, 7 i et trykt hebraisk Eksemplar af Mosebøgerne, og venstre Haand skal han løfte i Vejret til Tegn paa, at han kalder den alvidende Gud til Vidne. Eden kan ikke aflægges om Lørdagen eller paa jødiske Festdage, og Formaningstalen ved Dommeren er bragt i saa nær Overensstemmelse som mulig med den Form, som Aaret forud[1] var indført ved Kristnes Edsaflæggelse. Selve Edsformularen slutter: »saa sandt hjælpe mig Gud, Himmelens og Jordens Skaber, hvis retfærdige Straf komme over mig, saafremt jeg har talet falskeligen. Amen.«

Dette var et stort Fremskridt, men tilfredsstillede dog ikke helt, og for tredje Gang maatte Edssagen for (1864), før den fandt sin endelige Løsning.

Hvad angaar Jødernes *Erhvervsforhold* i Tiden efter Frigørelsen,[2] da var der endnu mange fattige iblandt dem; »Piskebaandsjøden«, som vi kender fra St. Hansaften-Spil, hørte til de staaende Skikkelser i Hovedstadens Gadeliv; paa Hjørnet af Læderstræde og Højbroplads falbød disse Jøder deres Varer, Piskebaand til Mændenes Haarpiske, Messingurnøgler, gamle Klæder og andre Genstande af ringe Værdi.[3] Endnu i 1840 fik hvert tolvte Medlem af Menigheden Understøttelse. Iøvrigt gaar Samfundet som Helhed fremad i almindelig Velstand, og man lægger Mærke til, at Haandværket nu vinder sig en betydelig Plads ved Siden af Handelen, hvilket fra alle Sider hilstes som noget glædeligt. Ved Folketællingen 1834 havde København

[1] Fdg. 25. Juni 1842. Af Ny Collegial-Tidende 1843, S. 479 øv. fremgaar, at det var Sagen om Ændring i Jøders Edsaflæggelse, der — ved den saaledes givne Lejlighed — gav Stødet til en Ændring i Kristnes Edsaflæggelse, idet den ældre Formaning, der findes bag i Kr. Vs Danske Lov, afløstes af en ny, der var renset for hins »crasse Bibegreber«. — [2] *A. D. Cohen:* Anf. Skr., passim. — [3] *Werlauff:* Erindringer. Hist. Tidsskr. 1873—74, S. 352.

6 jødiske Fabrikanter og 129 Haandværksmestre, mest Guldsmede, Bogtrykkere, Tobaksspindere, Lysestøbere, Skrædere og Skomagere, mens der samtidig i Handelsgruppen findes 45 Grosserere og 138 Detailhandlere, hvortil endnu kommer 66 »Handlende«, formodentlig saadanne, som handlede uden Butik paa Gaden. Inden for de immaterielle Erhverv finder vi 9 Læger, 3 Sagførere og 5 Literater, Kunstnere o. l. Københavns Borgerrepræsentation, de 32 Mænd, der jo i særlig Grad repræsenterede Lavsinteresserne holdt længe Jøderne ude,[1] ja søgte i 1836 at faa Valgmaaden ændret, saa der skulde kræves kristen Bekendelse af Borgerrepræsentanterne. Det lykkedes ikke, og 1842 indvalgtes den første Jøde i Borgerrepræsentationen, nemlig Silke- og Klædekræmmer Fridericia. Kadetterne,[2] »der jo dog rigtignok endnu er Drenge«, taalte heller ikke Jøder imellem sig. Det samme gælder visse Klubber,[3] mens andre, som Dreyers Klub, indlod enkelte Jøder og gjorde sig til gode, naar nogen af dem trakterede med den store kinesiske Punchebolle.

De jødiske Handelshuses Historie fra hine Tider gemmer endnu ofte Eventyret i sig, saaledes det Hambroske. Den senere Hofraad og R. af Dbg., *Josef Hambro* (1780—1848), begyndte som Dreng med at løbe rundt og sælge Seler og Blyanter ved Folks Døre i København og endte som en af sin Tids store Forretningsmænd; 1840 flyttede han til London, hvor hans Søn, Carl Hambro (1807—1877) havde oprettet det berømte Bankierfirma, som ordnede de store dansk-engelske Laan (1850 og 1864). Navnet Hambro er knyttet til store Legater til Københavns Kommune og dukker i utallige Anekdoter op i Datidens Memoireliteratur. Om andre af de store jødiske Handelshuse gælder, at de blev grundlagt under selvfornægtende Nøjsomhed og megen Ihærdighed. Daniel Simon Jacobson[4] købte den første Vinter, han var etableret for egen Regning, intet Brænde til sit Værelse i Sværtegade, men tog en gammel Kavaj paa, naar det blev for koldt. Paa den Maade var han ogsaa ved første Nytaarsopgørelse Ejer af to Tusinde Rigsdaler.

[1] *Algreen Ussing:* Anf. Skr., S. 52 f. — [2] *Barfod*: Anf. Skr., S. 280. — [3] *Werlauff*, S. 379. — [4] Tidsskrift III, S. 203

en Sum, som fik hans Knæ til at skælve af Glæde og Overraskelse. For at bøde paa manglende Sprogkundskaber tog han, som allerede havde Forretning i Gang, Privatlærere i Engelsk og Tysk, og efter hans Død fandtes Loftet fuldt af Glosebøger som Vidner om hans Flid.

Men Jødernes og deres Venners Sorg var, at *Embedsvejen*[1] ikke ret vilde aabne sig for dem. »Regeringen har,« skriver Frederik Barfod i 1840, »hædret en Del Jøder med Rang, Titler og Ordener; men især i vore Dage, da slige Ting grasserer fuldt saa fælt som Oldenborrerne i Maj Maaned, vejer de ingenlunde op mod Embeder.« Til det første Trin paa Embedsvejen, nemlig den akademiske Undervisning, havde Jøderne allerede i nogen Tid haft Adgang; i Aarene 1799—1816 var ialt 17 Jøder dimitteret til Universitetet; nu tog det mere Fart, og i Aarene 1817—1839 dimitteredes 70. I 1840 fik de paa det teologiske Fakultets Anbefaling Adgang til Regens og Kommunitet; men med Udnævnelser til offentlige Embeder gik det trægt; i Tiden 1798—1836 véd A. D. Cohen ialt kun 8 Eksempler at nævne. Saaledes vakte det Opsigt, da N. C. L. Abrahams (1798—1870), den senere Notarius publicus, i 1829, skønt udøbt, udnævntes til Lektor i Fransk ved Universitetet; — først Aaret efter lod han sig døbe —; eller da Lægen Seligmann Meyer Trier (1800—1863) han, som indførte den fysikalske Brystundersøgelse her i Landet, i 1836 blev Medlem af Sundhedskollegiet; men da der to Aar senere blev Tale om at ansætte ham som Overmedicus paa Almindeligt Hospital, var hans Jødedom dog en Hindring. Ligeledes hindredes Sally Simon Neukirch (f. 1811) i at faa et Lektorat i Kemi. Værre var det, at det iflg. Werlauff[2] blev tilbudt Anatomen Dr. med. Ludvig Levin Jacobsen (1783—1843) at blive Professor ved Universitetet, *dersom* han vilde gaa over til Kristendommen, hvad han dog afslog. Disse Eksempler kunde forøges med adskillige. Først 1843 gaves efter vidtløftige Forhandlinger Tilladelse til, at en Jøde maatte konkurrere til et medicinsk Pro-

[1] *A. D. Cohen*: Anf. Skr., S. 409. 468. — *Barfod*: Anf. Skr., S. 275. 316 f. 402 f. — *Gordon Norrie* i Bibl. for Læger 1892, S. 138. — [2] Anf. Skr. S. 354. Jfr. Tidsskrift I, S. 178, Not. 1.

fessorat, dog uden at der endnu aabnedes ham Adgang til at kunne indtræde i Konsistorium.

Blandt de Omraader, hvor Jøderne allerede i dette Tidsrum gjorde sig gældende her hjemme, kan foruden Handelsverdenen og Literaturen særlig nævnes *Journalistiken og Politiken*. Goldschmidt (1819—1887) stiftede som attenaarig Student (1837) »Nestved Ugeblad eller Præstø Amts Tidende«; to Aar efter sloges den sammen med »Callundborg Ugeblad«, som en anden Jøde, Edv. Meyer (1813—1880), siden kendt fra »Flyveposten«, havde grundlagt; og under Navnet »Sjællandsposten eller Nestved og Callundborg Ugeblad« skabte Goldschmidt her »en Forløber for en moderne Provinspresse«.[1] Hvad han magtede som Journalist, viste han siden i »Corsaren« (1840—1846), der med Spottens og Satirens Vaaben kæmpede for Liberalismen, men mod Nationalliberalismen, og som gav Søren Kierkegaard Ulivssaar. En ikke mindre slagfærdig og skarpsindig Ordfører for den netop dengang nyskabte offentlige Mening var Nathan David (1793—1874). Han døbtes 1830 med Navnene Christian Georg og blev samme Aar ekstraordinær Professor i Nationaløkonomi. 1834 paabegyndte han det liberale Ugeblad »Fædrelandet« med den Opgave »at henlede den offentlige Opmærksomhed paa det offentlige«, hvilken Opgave han løste, saa han vandt sig Navn af »Danmarks første egentlige Journalist«,[2] men det kostede ham ogsaa hans Embede: 1836 fik han af politiske Grunde sin Afsked. 1841 fik »Fædrelandet« som nationalliberalt Dagblad C. Ploug til Redaktør, og C. N. David drejede til »Corsaren«s Forbitrelse til højre og blev en Hovedstøtte for Konservatismen; han blev kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, hvor han bekæmpede den almindelige Valgret og stemte mod Grundloven. 1858 blev han Nationalbankdirektør og 1864 Finansminister i Ministeriet Bluhme. Ogsaa for Goldschmidt kom den Dag, da han drejede til højre og i Ugeskriftet »Nord og Syd«, som han paabegyndte i 1847, talte Konservatismens, for ikke at sige Reaktionens Sag. Og ikke mindst i M. L. Nathanson har

[1] *I. V. Christensen*: M. G.s første Avis. Tilskueren 1917, S. 469. — [2] *C. St. A. Bille* i Biogr. Lexikon IV.

vi et Eksempel paa den Magt, den konservative Politik fik over Datidens liberale Jøder. Som Kompagnon i Firmaet Meyer & Trier havde han vundet stor Rigdom. Han brugte den ikke blot i sit Arbejde som de danske Jøders Foregangsmand, men ogsaa til en rundhaandet Understøttelse til Kunstnere og Forfattere, danske saa vel som jødiske, indtil det sørgelige hændte i 1820, at han maatte bukke under som Følge af Statsbankerotten og lade sit Handelshus erklære fallit. Ulykken drev ham ind paa Forfatterbanen, og en anselig Række nationaløkonomiske Værker fra hans Haand saa Lyset, indtil han i 1838 overtog Redaktionen af den dengang dybt sunkne »Berlingske Tidende«. Her genvandt hans Liv sin Spændkraft, og som »den danske Journalistiks Nestor« ledede han gennem tyve Aar til 1858 og siden atter 1865—66 dette Blad og grundlagde dets Anseelse i dansk konservativ Politik. Han døde 1868.

Indtil Grundloven gav Religionsfrihed i Danmark, var Jøderne det eneste afvigende Trossamfund, som havde et større Antal Medlemmer; selv det romersk-katolske Samfund talte i 1845 kun ca. 600 Sjæle. For Jødernes Vedkommende stammer den første fuldstændige Opgørelse fra Folketællingen 1834,[1] mens man fra ældre Tid kun har mere tilfældige Oplysninger, og disse gælder alle kun København, der, som nævnt, i 1813 mentes at have ca. 2400 jødiske Indbyggere. I 1834 var dette Tal vokset til 2465, mens Købstæderne talte 1545 Jøder og Landdistrikterne 54, ialt 4064, ɔ: 3,3 ‰ af Landets Befolkning. Folketællingen 1850 viser meget langsom Stigning i København, nemlig til 2500, kendelig Aftagen i Købstæderne, nemlig til 1358, og 83 i Landdistrikterne, ialt 3941, ɔ: 3 ‰ af Landets Befolkning. Der vil siden blive Lejlighed til at undersøge Grundene til denne Stilstand og i næste Tidsrum at se, hvorledes de her begyndte Forskydninger fortsætter sig til ind i det tyvende Aarhundrede.

---

[1] *Emil Elberling*: Jødernes Tal i Danmark. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1893, S. 410—420.

F. Indre Liv i Tiden 1814—49. Stemninger og Tilstande.

Et vigtigt Spørgsmaal maa vi søge besvaret, før vi kan forlade dette for Danmarks Jøder saa vigtige Tidsrum: med hvilke Følelser tog Jøderne imod Friheden, og hvilken Indflydelse fik den paa deres indre Forhold? De Friheder, man tidligere havde indrømmet Jøderne, havde ofte paa en egen nærgaaende Maade taget Sigte paa »at forbedre dem«; nu havde man omsider vovet at lade Friheden selv virke forbedrende. Hvordan faldt dette saa ud?

Det maa her først og fremmest huskes, at det ingenlunde var en ufarlig Ting at føre dem, der i mange Hundrede Aar havde levet i Livets Skygge, ud i dets Lys, hvor Kunst, Literatur, Videnskab, Formerne for det selskabelige Liv, ja selve dets frie Omgangstone kunde blænde og forvirre. Med Iver stræbte mange Jøder at følge Trit med alt det nye, men ofte kom der kun noget meget kejtet ud deraf; den gensidige Tilpasning har ikke været let for nogen af Parterne. Dog Tærningerne var kastet; Emancipationens Tanke maatte nu tænkes til Ende; til den ydre Ligestilling maatte svare en indre Genfødelse, der oplivede en Pligts- og Æresfølelse, som var socialt bestemt, og som først i virkelig Forstand vilde ligestille; med Borgerret maatte følge Borgerpligt; og ogsaa inden for den jødiske Gudstjeneste maatte der ske noget, en Nydannelse, hvordan den saa end maatte blive, og hvor megen Strid den end maatte koste. Ikke blot fra dansk, men ogsaa fra toneangivende jødisk Side *vilde* man denne ydre og indre Omdannelse, og den er for saa vidt lykkedes, som der baade er skabt gode Kaar for Jøderne i Danmark og naaet en meget vidt fremskreden Assimilation. Men det religiøse Liv iblandt dem har lidt derved og regnes selv blandt assimilerede Jøder i Udlandet[1] for at være sløjt.

En for dette Folk ganske ny Følelse meldte sig straks, nemlig *Fædrelandsfølelsen*. Den kunde komme til Orde i Mannheimers Prædikener paa en Maade, som tydelig viste,

---

[1] *M. Philippson:* Neueste Geschichte d. jüd. Volkes. II. Lp., S. 201.

hvorledes han i æstetisk Henseende havde givet sig i Skole hos Oehlenschläger, f. Eks. i hans Prædiken efter Fejden 1819:

„Udstrakt er min Haand til broderligt Haandslag, min første Hilsen er danske Ord, dansk er min Tone, intet fremmed i Blik, i Miner, i Tungemaal, ej en Lyd betegner den, som kom fra Jødeland; nej, opfostret er jeg ved Danmarks Kyst; den stolte Sø, hvis Syn er hver en Danes Fryd, fortryller ogsaa mig med sine sølvblaa Vover; i Sjællands Bøgeskove nød jeg min Ungdoms første Glæder".

I Synagogen blev der bedt meget for Landet og Kongehuset; under Treaarskrigen blev der dèr lige saa vel som i Kirkerne prædiket om de tyske Voldsmænd og det danske »Uskyldsbanner«[1], og personlig tog Jøderne Del i Landets væbnede Forsvar; endnu før de (1809) henførtes under den militære Udskrivning, havde de meldt sig til Tjenesten: i Slaget paa Rheden (1801) var syv Jøder paa Blokskibene, og i Bataljen ved Køge den 29. August 1807 var Landeværnsløjtnant Mejer »en af de faa, som har udmærket sig« — som det hedder om ham, da han siden forfremmedes til Officer ved Kongens Regiment.[2] Vi minder i denne Sammenhæng om de tidligere nævnte Legatstiftelser til Landets almene Bedste, som tog deres Begyndelse straks efter 1814 og siden stadig har fortsat sig. Stundom kunde Jødernes Iver for at vise deres Fædrelandskærlighed blive hæsblæsende nok, som naar flere af dem støttede Kirker, som var i Trang; da de over for Stænderforsamlingen i Viborg i 1838 gjorde denne Omstændighed gældende som en Grund til at indrømme dem den attraaede Valgbarhed, blev de meget overlegent afvist af A. S. Ørsted med en Bemærkning om, at en saadan Grund end ikke fortjente Prøvelse.

Imidlertid er det aabenbart, at en virkelig dybtgaaende patriotisk Tilpasning ikke har været nogen let Sag. De, som

---

[1] *A. Syskind:* Tolv Taler, holdte i den jød. Menighed i Randers 1834—1849. Kbh. 1896, S. 149. — [2] *I. H. Bärens:* Tillæg til Moses og Jesus. Kbh. 1813. S. 5, Not.

tog sig det let og tiltroede sig i Løbet af nogle Aar blot ved en Beslutning at kunne indføjes i en Kultur, der laa deres eget tidligere Stade paa flere Aarhundreders Afstand, opnaaede kun at virke frastødende baade over for det omgivende Samfund og over for de Jøder, som stræbte at forblive tro mod det gamle; saadanne Menneskers bratte Voldsomhed gav deres Assimilation et underlig ufærdigt og udvortes Præg. Og blandt dem, som tog sig det alvorligt, var der vel nogle, for hvem det lykkedes, stundum endda i en forbavsende Grad, f. Eks. for *Henrik Hertz* (1797—1870), der har taget den danske Tone saa rent, at ingen af Guldalderens Digtere tog den renere, og hvis Skuespil blev modtaget af det danske Folk saa varmt, at kun Holbergs og Heibergs er spillet hyppigere; men dette naaede Hertz næppe uden indre Strid; som bekendt lod han sig døbe (1832), men naar han siden bevarede en ubrødelig Tavshed om Modsætningen Jøde—Dansk, kan dette vanskelig forstaas anderledes, end at der her var et Saar, som ikke vilde læges. Hos andre var det ikke Tavshed, men mange og tydelige Ord, der talte om denne pinefulde Strid, f. Eks. hos *Goldschmidt*[1], der siger: »Min hele Livsskæbne er gennempræget af de to Faktorer: min danske Fødsel og mit jødiske Blod, der strides om Hjemstedsret,« og han giver selv et slaaende Eksempel derpaa i Skildringen af hans Deltagelse i det nationale Skamlingsbankemøde 1844. Goldschmidt var dansk; han havde virkelig medoplevet den nationale Vækkelse, da Peter Hjort Lorenzen i den slesvigske Stænderforsamling pludselig talte Dansk og blev ved at tale Dansk, og han havde i »Corsaren« givet denne Vækkelse Udtryk: »Der er slaaet Reveille!« hed det, »Trommerne gaar, vi Danske staar om vor Moder, vort Fædreland.« Paa Skamlingsbanken udraabte han nu de ofte omtalte Ord: »Jeg er en Jøde, hvad vil jeg imellem Jer?« og han svarede, at han netop som Jøde stod der med Rette, fordi han bragte Ordet »Øje for Øje, Tand for Tand,« fordi det ikke gik an, »som foreskrevet fra anden Side«, at vende Kinden til, naar den blev slaaet, men slaa igen paa Slesvig-

[1] Livs-Erindringer og Resultater 1877. Folkeudg. ved *Jul. Salomo* VIII., Kbh. 1910, S. 69. 199 ff. 212 f.

Holstenerne. Men siden angrede han denne Tale. Det Spørgsmaal, han havde udkastet: »Hvad vil jeg imellem Jer?« var ikke en blot Talefigur; det var selve hans Livs store Spørgsmaal; men, siger han, »Svaret stod paa en sær Maade i Strid med mig selv; thi idet jeg lydt bekendte mig som Jøde, talte jeg med en Slags kristen Bevidsthed, berettede om den jødiske Religion, hvad den ikke havde lært mig, men hvad man i kristen Skole havde, ud af en enkelt borgerlig Lovbestemmelse lært, at den var..... Der var Synd i Talen.« Goldschmidt kunde til Tider, netop som Jøde, føle sig uden for Lov og Ret i Tilværelsen, ligesom fordømt til at blive sønderrevet og gaa til Grunde, og da han i sine politiske Bestræbelser, navnlig for Helstaten, havde lidt Nederlag, følte han sig ikke tryg som før, og denne Utrygghed følte han baade paa det religiøse og det nationale Omraade. I sine Erindringer giver han en betagende Skildring af, hvorledes han efter Slesvigs Tab følte sig stillet udenfor, ikke hørende til som et af Landets og Folkets egne Børn.

Ved det Arbejde paa at finde sig en Plads inden for det omgivende Samfund, som Jøderne saaledes maatte i Gang med, hændte det kun alt for ofte, at selve *den jødiske Følelse* hos dem tog Skade. Det naturlige og sunde for dette Folk som for alle andre vil være, at de føler sig glade og — ret forstaaet — stolte over at være Jøder; men de nye Forhold, hvori de nu hvirvledes ind, viste sig at gemme en Brod mod Jødernes eget, som satte sig fast i mange, alt for mange Jøders Sind i Form af en Undseelse ved det, som hidtil for enhver Israelit havde været hævet over Kritik, ja en Undseelse ved selve Ens jødiske Byrd. Da det i 1813 opnaaedes, at Betegnelsen »Jøde« ikke længere maatte benyttes i offentlige Udfærdigelser, men Jøder skulde ligesom andre betegnes ved deres Stand og Stilling, fremkom dette som et Svar paa et Andragende til Kongen[1] fra Menighedens Repræsentanter om et Forbud imod, »at nogen af vort Religionssamfund enten betegner sig selv eller betegnes af andre med Ordene »Jøde«, af jødisk Nation eller ved et andet Prædikat, deriveret af Ordet »Jøde«, en Benævnelse med hvilken man ej alene som oftest forbinder et foragte-

[1] Tidsskrift III, S. 377.

ligt Begreb, men ved hvilken man endog søger at betegne en Person som henhørende til den for henved Aartusinder opløste israelitiske Stat.« Med andre Ord: Repræsentanterne ønskede Ordet »Jøde« udryddet af Sproget ved Lov; her viste Frederik VI mere Skønsomhed end de. Det klinger heller ikke godt, naar Mannheimer i det ovenfor meddelte Citat udtrykker sin Glæde over ikke at kunne kendes som den, der kom fra Jødeland, og til Tider kunde han bruge endnu voldsommere Ord, saaledes i det i Slutningen af samme Prædiken indføjede Opgør med de ortodokse, hvem han endog bebrejder det som »en Synd, de har at forsvare,« naar deres Forkærlighed for deres hellige Minder og ærværdige Sprog forleder dem til at forsømme deres danske Modersmaal, og dette lyder fremmed i deres Øre og toner skurrende fra deres Læbe. Dette var nu en ungdommelig Fremfusenhed, som Mannheimer ogsaa siden selv fortrød[1]; men sikkert er det, at der i de Tider i mange Jøders Øjne faldt en Skygge over deres Afstamning, og det hørte ikke til god Tone at nævne Ordet Jøde, naar nogen af dem var til Stede. *Fru Heiberg* (1812—1890), hvis Moder var Jødinde, fortæller saaledes[2] om et Sammenstød mellem hendes Forældre, som hun som Barn blev Vidne til, og hvor Faderen udskældte Moderen for Jøde. »Bleg og med funklende Øjne, men tillige skamfuld, sagde hun: »Det er første Gang, du har ladet mig dette høre« ... Virkelig havde vi Børn ikke mindste Anelse om, at vor Moder var født Jøde; ... jeg havde saa ofte hørt hende udtale sin Ringeagt for Jøder, at sligt aldrig var kommet i mine Tanker. For mig var denne Opdagelse Kilden til stor Sorg. En dyb Skam betog mig, og jeg tilstaar, at jeg aldrig senere blev fuldstændig Herre over denne Følelse.« Ogsaa Fru Heiberg bar paa den »Skam over at skamme sig over sin egen Stamme,« som overalt har vist sig i Assimilationens Kølvand.

Den ægte jødiske Følelse er i fremtrædende Grad religiøst bestemt; derfor maatte den Kollision, der rørte ved

---

[1] Tidsskrift III, S. 269; jfr. *Syskind:* Tolv Taler 1834—49. Kbh. 1896, S. 27. 81. 114. — [2] Et Liv, genoplevet i Erindringen,[3] I, Kbh. 1913, S. 61, jfr. hertil Udgiverens, *A. D. Jørgensens*, Noter S. 491—493.

det jødiske, ogsaa, og især, give sig til Kende *paa det religiøse Omraade*. I enhver Lovreligion bindes dens indre Liv til ganske bestemte ydre Former, saaledes ogsaa i Jødedommen, der endogsaa i udstrakt Grad tillægger sine daglige Sædvaner som Klædedragt, Haarsætning, Sprog o. s. v. religiøs Værdi. Derfor kunde det ikke være andet end, at, da Omslaget kom i det sædvanemæssige, nedarvede, fik det vidtrækkende Følger i det religiøse. Nogle endte ret hurtigt i den rene Irreligiøsitet; man kunde ikke mere være religiøs paa den gamle Maade, og saa kunde man slet ikke være religiøs. *Religionsløse Jøder* — saadanne som kun vilde være Jøder i Kraft af Afstamning — var et nyt Syn inden for dette Folks tusindaarige Historie; men siden den politiske Frigørelse har man faaet det at se. Andre Jøder gjorde et Forsøg paa at fastholde deres Religion, samtidig med at de tilegnede sig den moderne Kultur, og saaledes fremstod *Reformjødedommen*. Men forinden vi skrider til Skildringen af denne, maa vi omtale et Skrift fra den danske Literatur i disse Aar, som med ubønhørlig Klarhed giver os den klassiske Skildring af Prisen, som det Slægtled af Jøder, der var vokset op inden for Murene, maatte betale for at naa uden for deres Hegn. Dette Skrift er *Goldschmidts »En Jøde«* (1845).

Fortællingens Hovedperson, *Jacob Bendixen*, er vokset op i en fynsk Købstad i et Hjem, der helt og holdent ligger inden for den gamle Horisont. Han bliver imidlertid sat til Bogen og bliver Student, og paa denne Vej sker Bruddet med hans jødiske Fortid; man følger det Skridt for Skridt.

Skolens Rektor, der i en kritisk Situation mellem Jacob og hans Kammerater har stillet sig paa Jacobs Side, har derved helt vundet hans Hjerte; og da han en Dag er blevet Vidne til, at Rektoren beder sin Morgenbøn som den, der med et glad Blik op mod Gud begynder Dagen med at tage sin Fader ved Haanden, slaar hans Forhold til de *gamle jødiske Fromhedsøvelser en Revne*. Noget saadant kunde de ikke give ham. Da Rektoren samme Formiddag fortæller om Spartanerne ved Thermopylæ, der salver og kranser sig, inden de drager i Striden, lægger Jacob for første Gang ved denne Fortælling Mærke til, at hans næsten tilbedte Spartanere ikke havde anlagt Tefillin.

Revnen breder sig. Næste Morgen undlader han det selv for første Gang. Men Tvivlen er ikke som en Rustplet, der gnaver langsomt, men som en Gift, der kun behøver at røre ved et

Menneskes Tunge for med eet at udbrede sig gennem hele Legemet. Han spørger sig selv, hvad Forargelse Gud vel kunde tage af, om Kødet af dette eller hint Dyr berørte hans Læber; han prøver at spise Smørrebrød med Paalæg af Kød — og kommer godt derfra. Han opdager, at han bærer en Amulet, ja, har baaret den siden sit sjette Aar. Nu lægger han den af, og bortset fra nogle natlige Drømme om, hvad Faderen vil sige dertil, tager han heller ingen Skade af dette.

Da han nogen Tid efter kommer i Synagogen ved en af Jødernes store Højtider, føler han det forunderlig tomt i sit Indre. Af den Gud, som han havde kendt fra Barn af, var næsten intet blevet tilbage; han synes at ane noget om et højeste Væsen, en Alfader over alle Guder, og mens den øvrige Forsamling paa sin Vis beder i Enfold deres hebraiske Bønner, søger han med lidenskabelig Inderlighed at bede for sig selv med sine egne Ord til dette højeste Væsen: „Jeg vil tilhøre Dig, jeg vil tro paa Dig, men tilgiv mig, at jeg ikke kan tro alt det, jeg nu ikke længere tror".

Endnu een Verden har med det samme lukket sig for ham: Hjemmets. Han synes, han ikke fortjener at tage Del i dets glade Ro. Dets Minder er ham ikke længere hellige som før. Til Tider føler han det som et Fængsel, til andre Tider lider han af Hjemve efter det Fortrolighedsforhold, der omslynger de andre.

Anderledes, men ikke bedre gaar det ham, naar han ser visse Jøders ihærdige Bestræbelser for at tilegne sig deres kristne Samtids Interesser; kan han end stundom gæstes af en oprindelig sympatisk Samfølelse med sit Folk, saa afløses den kun alt for let af en ubestemt Fortrydelighed og dyb Skamfuldhed paa deres Vegne, naar han ser deres Ubehjælpsomhed. Deres Dannelse synes ham at ligne en i Hast opført Bygning, der nu hvidtes udvendig, mens meget fremdeles ligger under Arbejde indvendig.

Ja, naar man kunde være Jøde som Rôf'en [Rabbineren], der sidder og læser i sin Hrumisch [Mosebøgerne], mens en dyb Fred hviler over hans blege Ansigt med det hvide Skæg, saa var det en anden Sag; her i disse Stuer var Tvivlen aldrig naaet hen, her herskede en evig Sabbat. Alene i Selskab med Gud, adskilt ved Ceremonierne fra den hele kristelige Verden levede denne Mand i et aandeligt Kanaan.

Men saadan kan Jacob Bendixen ikke være Jøde. Hans Maal ligger uden for Ghettoens Mure, og ved hans Fremtids Tableau vil Skyggerne fra Sinai Ørken ikke assistere. Med gnistrende Ærgerrighed kaster han sig ind i Væddestriden med de Kristne, og kun her føler han sig endnu fuldblods Jøde; thi den Pris, han agter at vinde, vil han med Stolthed lægge for Israels Fod. Han vil tvinge de Kristne til at respektere ikke „mig", men „os".

Og alt mens Giften breder sig gennem hele Systemet, kastes han ind i en forunderlig Blanding af Henrykkelse og Hjerteve, Henrykkelse, naar han vil kaste sig i Armene paa den Verden, der synes at aabne sig for ham, Hjerteve, naar han idelig faar at føle, at han ikke er født i den begunstigede Kaste. Eet Øjeblik udbryder han: „Mit hele Sind, min Aand, min Tilbøjelighed tilhører de Kristne“, næste Øjeblik, ja allerede paa næste Side i Bogen, læser vi: „Vi er og bliver Jøder, ligesom Negerslaven er og bliver sort, selv om de emanciperer ham“. I saadanne Øjeblikke føler han sig som havende forladt det Element, hvor han hørte hjemme, og begivet sig ind paa eet, der ikke stemmer med hans Natur, og han sønderrives, fordi han staar midt i Overgangen, hvor Ubetydeligheder kunde fremkalde de pinligste Reflektioner.

Konflikten tilspidses, da han bliver forlovet med en Søster til en Studiefælle, *Thora Fangel*. Om ikke Andendagen efter, saa dog meget snart opdager han, at han har grebet fejl; ogsaa her er det hans *vita ante acta*, hans Jødedom, Kasteforskellen, der er i Vejen; Blodet vil ikke blande sig sammen. Ejendommelige er Brevene, Thora skriver til en Veninde i Holsten; saa længe hun kun sværmer for Bendixen, er det interessant, at han er Jøde; da hun først er forlovet med ham, er der en delikat Tavshed om denne Sag. Den noget besværlige Familie vil, at hun skal søge „at forandre ham“; hun tager Opgaven op; Forholdet brister; og han rejser ud i den vide Verden.

„En Jøde“ blev ikke vel modtaget af Goldschmidts Trosfæller. Man bebrejdede ham det som taktløst, at han havde udleveret det jødiske Hjemliv til offentlig Beskuelse[1]; og en saadan Bebrejdelse kunde næppe undgaas, da det i denne Bog faktisk var første Gang, den danske Læseverden fik et Indblik i de rettroende Jøders Liv. Men Konflikten i Bogen er Goldschmidts egen, den samme, som han har fortalt i „Livs-Erindringer og Resultater“, og *mange* andre Jøders med. Kun i een Henseende er „En Jøde“ ikke typisk. Goldschmidt lader sin Helt ende med efter alle de oprivende Kampe at vende tilbage til Jødedommen og faa en „rigtig gammeldags Begravelse“; men Sandheden er, som Arthur Ruppin[2] udtrykker den, at „af hin Tvedragt gik den jødiske Religion næsten aldrig af med Sejren; alt efter den enkeltes Opdragelse og Karakter var der nogle, der helt forkastede den jødiske Religion til Bedste for den nye Erkendelse, de havde vundet, mens andre søgte at bringe et udvortes Forlig i Stand mellem den og den nye Erkendelse ved Hjælp af et mer eller mindre selvmodsigende Kompromis“.

[1] Endnu *Georg Brandes* lader Goldschmidt høre, at han »serverer sin Bedstemor i skarp Sauce.« — [2] Die Juden der Gegenwart², Köln u. Lp. 1911, S. 8.

Det er *Reformjødedommen,* som Ruppin tænker paa ved disse sidste Ord. Reformjødedommen er ikke en Omdannelse, fremgaaet med indre Nødvendighed af Jødedommens Væsen, men den er et Resultat af Jødedommens Møde med Vestens Kultur og bærer derfor helt igennem Præg af at være et Forsøg paa Tilpasning. Normen for denne Tilpasning er paa det dogmatiske Omraade den sunde Fornuft og paa det gudstjenstlige Tidens Smag og Kultur. Reformen var fremgaaet af Oplysningstiden, og den bærer sin Fødselsstunds Mærke: den nøgterne Forstandighed og eenfødte Humanitet. Dette viser sig i den almene Religiøsitet, som breder sig med sin naturlige Teologi og sin Tolerance ind over Jødedommens Enemærker; baade Ceremonierne og den nationale Interesse skydes i Baggrunden, mens Troen paa den eneste, hellige Gud fremhæves som den jødiske Religions Væsen; og iøvrigt vedkender man sig Lessings Tanker, naar han i »Nathan der Weise« fortæller om de tre Ringe, der alle var lige ægte og lige uægte; saaledes er det med Religionerne; de er alle Forsøg paa at gribe det uendelige; men ogsaa kun Forsøg, og de bør derfor taale hverandre. Da Nathanson den 20. April 1808 paa Trossamfundets Vegne skulde lykønske Frederik VI til hans Tronbestigelse, gav han et meget godt Udtryk for denne Tankegang ved at sige: »Han, vore Fædres Gud, alles Gud, han som anraabes, være sig i Tempel, Synagoge, Kirke, ham anraaber vi nu og stedse med brændende Andagt om at lade sin Naade udstrømme over, sin Visdom styrke og befæste, sin Herlighed lyse over Deres Trone.«[1] I Lærebogen fra 1814 spørges: »Bekender alle Mennesker paa Jorden den samme Religion?« og Svaret lyder med Henvisning til Mal. 1, 11: »Med Hensyn til Hovedgrundsætningen har alle een Religion, for saa vidt de erkender en Skaber og Ophavsmand til Naturen; kun i særdeles Meninger og Religions Skikke er de forskellige.« Og da Overrabbiner Wolff i 1830 holdt Mindetale i Synagogen over Biskop Münter, udtalte

[1] Mindeskr., S. 62 med tilføjet Bemærkning: »Fr. VI, der, naar man blot ikke rørte ved »det Enevolds«, var mindst lige saa tolerant som [Lessings] Sultan Saladin, har sikkert ikke følt sig stødt over Talens Tendens.«

han i samme Aand: »O, det er en herlig Tro, som vi har, at vi siger: »de fromme af enhver Tro har Del i det evige, salige Liv«« — et Ord, der ganske vist stammer fra Talmudisterne (Tosefta Sanhedrin 13, 2), men som først i Reformjødedommen er blevet til en Grundsætning.[1]

I god Overensstemmelse baade med dette almene i Reformjødedommens Religiøsitet og med den Trang til at gaa op i det omgivende Samfund, som fulgte med Emancipationen, vænnede man sig af med at betragte sig selv som et Folk, en Nation, og ønskede at blive betragtet udelukkende som et religiøst Samfund, som »*Danske af den mosaiske Trosbekendelse*«, — et Navn, hvori der ligger et Program. Paa samme Vis tabte Interessen sig for de Love, der vedrørte den jødiske Stat, Synagogens Bønner om Hjemvenden til Palæstina udelodes eller fortolkedes, og Messiashaabet forsvandt som et Haab om en jordisk Konge og afblegedes til en Forventning om Menneskehedens fremskridende Lutring og Oprettelsen af et Sandhedens, Retfærdighedens og Fredens Herredømme blandt alle Mennesker. Mere Kraft var der i Forkyndelsens moralske Side end i dens religiøse; det gik i dette Stykke de reformerede Jøder i Synagogen, ligesom det gik Flertallet af Samtidens Præster i Kirkerne; mens deres Tale om Gud tit blev en Blanding af prosaisk Forstandighed og pedantisk Sentimentalitet, kunde der over deres moralske Formaninger være baade Alvor og Eftertryk. Eksempler i begge Retninger kan læses i »Tolv Taler, holdte i den jødiske Menighed i Randers i Aarene 1834—39 af A. Syskind.«[2]

Tydeligst blev Bruddet med Fortiden paa det egentlig *gudstjenstlige Omraade*, og her kom da ogsaa de bitreste Kampe til at staa. Det lyder som et Suk fra en københavnsk Dagbogsoptegnelse fra 1817[3]:

---

[1] *A. A. Wolff:* Talmudfjender. Kbh. 1878, S. 400; jfr. S. 337 og S. 233, hvor det hedder: »Vi er langt fra at anse vor Religion for den ene saliggørende.« — [2] Udgivet Kbh. 1896. Alexander Syskind (1806—1870) var født i København; cand. phil.; 1834—1849 Lærer ved den jødiske Menigheds Skole i Randers; 1849—1870 Overlærer ved den mosaiske Drengeskole i København. — [3] Købmand *Simon Jacobs* Optegnelsesbog. Hist. Medd. om Kbh. II, Kbh. 1909—10, S. 392.

Jeg indser ej, at vi hører til en Menighed, da Kancelliet vælger os Repræsentanter, afsætter vores Præst, indsætter Præsten og Kateket, melerer sig i vores Ritual-Ret og næsten har betaget os dem, kan gifte os med Kristne, og Børnene maa være Kristne, Jøderne behøver ej at lade omskære deres Børn til 8. Dag, men kan lade dem døbe, endskønt Forældrene er Jøder. Og til alt det var vi rolige Tilskuere. Vor Præst, som er Overhøved af Menigheden, sad nu i 20 Aar til alt dette stille og var i alt ligegyldig; akcepterte en Katekismus, som aldrig nu i Verden iblandt Jøder eksisterer... I Aaret 1810 blev Formanden af Repræsentanter Moses Wessely slaaen til Ridder af Dannebrok, nu ved dog enhver, at det er en Sindbilled paa Kristus, nemlig Korset.

Over for denne Ortodoksi trak Mannheimer det korteste Straa og forlod Valpladsen; men den mere maadeholdne Dr. Wolff hævdede Stillingen. Efter et Forarbejde af Mannheimer havde han udarbejdet en *Agende,*[1] som toges i Brug samtidig med Synagogen (1833); den følger det portugisiske Ritual og indeholder Regler for Synagogeordningen, en Liturgi og en Del Bønner ved Gudstjenester, Omskærelsesfester, Religionsprøve o. s. v., alle forfattede af Wolff. Reformen giver sig her til Kende i en jævnlig Tillempning efter den kristne Gudstjenestes Forbillede eller rettere efter Generalsuperintendent Adlers rationalistiske Agende for Slesvigs og Holstens Kirker af 1797. De gudstjenstlige Bønner og Sange afkortes og læses delvis paa Dansk (Tysk); navnlig er de smukke, men i sproglig og musikalsk Henseende vanskelige Piutim[2] udeladt; Bønnerne om at maatte vende tilbage til Sion med Fryd for dèr at berede Herren de pligtskyldige Ofre og overhovedet Bønnerne, som angaar den levitiske Offertjeneste og Aarons Hus som de rette Præster, er vel ikke udeladt, men de fortolkes symbolsk. Auktionen ved Thoraens Forelæsning om Sabbaten er bortfaldet. Kaddisj-bønnen bedes *sagte* af de sørgende; om Sabbaten og Festdagene medvirker et Mands-

[1] Agende for det mos. Trossamfunds Synagoge i Kbh., til Brug ved Gudstjenesten og andre højtidelige Lejligheder, udarb. af Dr. A. A. Wolff, Præst ved bemeldte Samfund. Med det Kgl. danske Cancellies naadigste Bevilling. Kbh. 1833. Agenden, der gælder endnu, udkom 1839 paa Tysk: Agende zum Gebrauche beim Israelit. Gottesdienste. Copenhagen 1839. — [2] D. v. s. digteriske Bønner til Festdagenes Liturgi; adskillige af dem stammer fra Middelalderen.

og Drengekor; og hver Sabbat følger efter Thoraens Læsning Prædiken,[1] en almindelig Kirkebøn og Velsignelsen. Det var en maadeholden Reform i Sammenligning med, hvad man paa sine Steder tillod sig i Tyskland, men dog vaktes ogsaa her en Storm. Til Tider maatte der holdes Politi i Synagogen, og af en Kancelliskrivelse af 10. Juni 1834 fremgaar det, at den jødiske Menigheds Forstandere har ansøgt om Tilladelse til at paalægge dem, der ikke vilde føje sig efter den nye Agende »en passende Pengemulkt, som ved Udpantning kunde inddrives, eller lade den paagældende udsætte af Synagogen.«[2] Striden endte med, at der ved Siden af den større, reformerede Synagoge i Krystalgade dannede sig en mindre, ortodoks, som bestaar endnu.

Og saa gik Reformen sin Gang, Protesten til Trods; den bemægtigede sig ogsaa *Sprogbrugen,* der lagdes nær op ad den kristelige, saa man nu hørte Tale om jødiske »Præster«, »Kirker« og »Kirkegaarde«; Religionsprøven kaldtes »Konfirmation«, Kaddisj-bønnen »Sjælemesse« og Vidnerne til Omskærelsen »Faddere«; Syskind[3] kunde i sine Prædikener advare mod at hænge sig i Skriftens Bogstav, men trænge ind i dens Aand, og naar han i en af sine Bønner siger til Gud: »Fra Evighed til Evighed er Du vort Haab, vor Frelser, vor Beskytter. Fader i det høje, Du, som skabte og styrer Verden, Du vil ogsaa i Naade og Kærlighed modtage vore Bønner i Dag,« saa skulde man jo tro, det var i en Kirke og ikke i en Synagoge, der blev bedt saaledes.

I Jødedommen er ikke blot Ritualet i Synagogen, men hele Dagliglivet indspændt i gudstjenstlig Form, og ikke mindst her mærkedes Reformen. Idet nemlig mange Jøder greb efter de nye Muligheder, som nu aabnede sig for dem, følte de kun alt for ofte den fædrene Religion som en Hindring, frem for som en Hjælp til at leve Livet; Budene om Sæd og Skik i det daglige, saa vel de mosaiske som de rabbinske, syntes dem at være Baand, der holdt dem tilbage, og derfor begyndte man nu at drage en Grænse, som Jøde-

---

[1] Se foran S. 55. — [2] *Fredrik Nielsen:* Den moderne Jødedom, Kbh 1879, S. 14; og samme Forf.: Karakteristiker og Kritiker, Kbh. 1884, S. 296. — [3] Anf. Skr. S. 41. 7.

dommen ikke før havde vidst af at sige, nemlig mellem saadanne — moralske — Bud, som fandtes højnende, helligende for Livet, og som man derfor følte sig bundet af, og saadanne — ceremonielle — som ikke fandtes stemmende med Fornuften eller med den moderne Civilisations Synsmaader og Sædvaner, og som man derfor forkastede. Den særlige Klædedragt var vel allerede forsvundet, før dette Tidsafsnit begyndte; nu forsvandt de sidste Rester af den jødetyske Jargon. Spiselovene og andre Love om rent og urent samt den strenge Sabbatshelg hørte ligeledes til de Ting, man først satte sig ud over; de hindrede Samkvemmet med andre og Opfyldelsen af Borgerpligterne, ikke at tale om, at de i de blandede Ægteskaber, som nu blev almindeligere, laa i høj Grad paa tværs. Omskærelsen nævnes overhovedet ikke i Lærebogen af 1814, og den Tid kom, da der hævede sig Røster imod den som en »barbarisk Skik«, som for nogle bortfaldt, for andre henvistes til at udføres, ikke af en Mohel, men af en Læge.

Alt imens levede *Ortodoksien* dog videre, ikke blot i Protesterne i Synagogen, men ogsaa i det daglige Liv. Storkøbmanden Daniel Simon Jacobson (1791—1858),[1] som i sin Forretning fulgte de nye Baner, kunde ogsaa ses i Diligencen paa de danske Landeveje ved Morgenens Frembrud anlægge sine Tefillin og forrette sin Bøn med Ansigtet vendt mod Jerusalem. Men en saadan Ortodoksi førte sin Kamp under ugunstige Kaar, og idelig viste det sig, at dens Fordringer kun kunde gennemføres halvt. Goldschmidt fortæller[2] om sin Fader, at han aldrig kunde begynde et Maaltid uden efter jødisk Skik at bryde Brødet og sige Velsignelsen. Men selve Maaltidet var ujødisk, og i Faderens Sind var der bestandig noget, der protesterede mod, at han ikke blev sin Barndom tro.

Reformen er et i Jødedommens Historie enestaaende Eksempel paa, at en aandelig Bevægelse inden for Kristendommens Enemærker har faaet Eftervirkninger inden for Jødernes. Og det var Oplysningstiden, som havde kastet de

[1] Tidsskrift III, S 204. 219. — [2] Livs-Erindringer og Resultater, S. 20.

Frø, der viste sig at kunne spire inden for Murene. Der var i Tidens Sans for det humane, for alle Sæders og Loves Mildnelse, for Gud, Dyd og Udødelighed, noget der egnede sig til at blive fælles Mødeplads; noget *bredt*. Men det var unægtelig ogsaa *fladt*. Det betegnede for begge de mødende Parter et Mindstemaal: et Mindstemaal af Kristendom og et Mindstemaal af Jødedom. Men den Evne til indefra at forny sig selv, som Kristendommen har ejet, har Jødedommen savnet, og saaledes skete det, som Ruppin paa det ovenfor anførte Sted gør opmærksom paa, at Oplysningstidens Ideer, der oprindelig var rettet mod Kristendommen, viste sig at være langt mindre fordærvelige for den end for Jødedommen.

Vi staar her over for det dybt tragiske i Israels Historie i Adspredelsen, at et ejendommeligt folkeligt og religiøst Liv er det hidtil kun lykkedes dem at leve i Ghettoet. Dette *maatte* sprænges. Ret og Billighed, for ikke at tale om Sandhed og Kærlighed, krævede det. Men med det samme er baade deres religiøse og deres folkelige Tilværelse truet paa Livet gennem den Assimilation, den Trang til at tage Skikkelse efter Omgivelserne, som i de fleste Lande er fulgt i Frigørelsens Spor. I mange Jøders Øjne maatte Kristendommen komme til at staa som den lykkeligere, lysere, friere Tilværelse og Jødedommen som et Martyrium, der kun gav lidt til Igæld for de Byrder og Savn, den paalagde; hertil bidrog den selskabelige Tilsidesættelse, som man bød dem, og maaske i endnu højere Grad den sociale, at de til Trods for den principielle Ligestilling fra 1814 dog fremdeles holdtes ude fra mange Embedsstillinger og andre betroede Poster; og saaledes skete det, at mange Jøder i de første Aartier efter Frigørelsen *droges mod Kristendommen*.

Stundom kunde denne Dragelse virke ejendommelig befrugtende ogsaa paa den oprigtige Fromhed, der forblev inden for Jødedommen, som hos *Jacob Heinrich Moresco* (1828—1906), der fortæller[1] følgende om, hvordan hans siden saa bekendte Forretning blev aabnet:

---

[1] Tidsskrift I, S. 31 med Henvisning til *J. H. Moresco:* Minder fra mit Liv og min Tid, Kbh. 1896, S. 81.

„Mit Sind var i den stærkeste Bevægelse, hvad ingen vil undres over, og for at være ene med mig selv og mine Tanker gik jeg op paa Loftet, hvor jeg faldt paa mine Knæ og bad den evige Gud i sin Naade skænke mig Held og Lykke, saa at jeg kunde blive i Stand til at betale enhver sit; thi for mig, der aldrig før havde skyldt Penge til nogen, var den største Sorg og Bekymring den, hvordan det vilde blive mig muligt at holde alle de Forpligtelser, jeg nu havde læsset paa mine unge Skuldre. I høj Grad styrket af Bønnen rejste jeg mig op, gik nedenunder, omklædte mig, kyssede min dyrebare Moder og gik saa glad og med Frejdighed i Sindet til Forretningens Aabning. Den kære Tante Hanne gav mig Handsel, og den første Dag solgte jeg for 299 Rdl."

Den samme Jacob Moresco er et Eksempel blandt mange paa, hvorledes Børn fra jødiske Hjem blev sat i *kristne Skoler* og dèr ofte fik uforglemmelige Indtryk. Han fortæller,[1] at Religionstimerne var ham næsten de kæreste, ligesom Religionslæreren, den senere Pastor Holsøe, holdt meget af ham. Da de efter Gennemgangen af det Gamle Testamente skulde begynde paa det Nye, opfordrede Læreren Klassen til at indlede dette med at bede *Fadervor*. Af Klassens to og tyve Drenge var Moresco den eneste Jøde, men nu viste det sig, at han ogsaa var den eneste, der kunde Fadervor flydende, idet han nemlig var vant til at bede det hver Aften. Læreren roste ham derfor, men paa Hjemvejen fra Skolen kom en af de større Drenge efter ham og kaldte ham et dumt Fæ, »fordi jeg kunde bede mit Fadervor.« Senere fortæller Moresco, hvorledes en af hans Forretningsvenner døde i hans Arme, mens han bad Fadervor for ham. Og der er flere Eksempler paa Jøder, som bad Fadervor.[3]

Mange, som selv forblev Jøder, lod dog deres *Børn døbe*, saaledes endog Nathanson, der 1828 lod alle sine otte Børn, tre Sønner og fem Døtre, døbe; og det synes ikke at have svækket hans Stilling blandt Jøderne. Han lod endog ved Daaben deres Efternavn fordanske til Nansen, under hvilket Navn to af Sønnerne blev kendte Præster.[2] Nathansons Ven, Landsoverretsprokurator, Kancelliraad Moses Del-

[1] Sst. S. 30. 32. 134. — [2] Den ældste døde 1884 som Sognepræst i Taps, den yngre døde 1899 som Sognepræst i Højelse, Fader til Forfatteren Peter Nansen. — [3] f. Eks. Præsteforeningens Blad 6. Febr. 1925.

banco (1784—1848), der fra 1809 til sin Død indtog en Embedsstilling inden for mosaisk Trossamfund, gjorde det samme, og i et Brev til sine Børn, skrevet to Aar før hans Død, redegjorde han for sine Grunde baade til selv at forblive Jøde og til at lade dem opdrage som Kristne. Han skriver:[1]

Jeg har fundet det i høj Grad demoraliserende at opdrage Eder i en Religion, hvis Forskrifter I dagligen saa mig at overtræde. Jeg følte mig derfor ogsaa opfordret til ved Daaben i den barnlige Alder at lade Eder optage i det kristne Samfund og at overlade det til eders Lærere i Religionen hos Eder at vække og levendegøre den Tro, jeg som voksent og ældre Menneske ikke har kunnet tilegne mig... Men det ved jeg, at I alle med mig levende tror paa en algod, alvidende og alretfærdig Gud, til hvis Naade jeg, idet jeg tager Afsked med Eder, anbefaler Eder. Hans Bud følge I stedse, og Han, den himmelske Fader, bevare Eder stedse for alt ondt! Amen!

M. L. Nathanson selv kunde til Tider udtale sig, som om han var en Kristen. Da Balletmesteren Aug. Bournonville[2] engang spurgte ham, hvor det var muligt for ham ikke ogsaa at bekende sig til den kristne Tro, svarede han: »Kære Bournonville, dersom De nu opgav Balletten, saa ramlede det hele sammen, og hvis jeg forlader Jøderne, bliver alt, hvad jeg har virket for mine Trosfæller, spildt Arbejde; men De har Ret, i mit Hjerte er jeg Kristen.« Og der er flere kendte Eksempler paa, at han har tilskyndet andre til at gaa over, f. Eks. den senere Rektor i Odense, Henrichsen (1800—1871), og Digteren Henrik (Heiman) Hertz. Til den sidstnævnte skriver han fra Manchester 1830:[3]

Dernæst maa jeg kondolere Dem, at De ikke er døbt; thi jeg er overbevist om, at De med Deres gode Kundskaber og i et Fag, der er yndet, vilde nu have staaet paa et ganske andet Trin, dersom De allerede for to Aar siden havde ladet Dem døbe. Erfaring taler for mig. Nu er det rigtignok temmelig sildig; thi hvad skal De søge nu? Og hvad kan De faa? Jeg tror, at det bedste er, at De engang gaar til Mynster, aabenbarer ham hele Deres

[1] Tidsskrift I, S. 35 f. — [2] *Aug. Bournonville*: Spredte Minder. Samlede og udgivne af *Charlotte B.* Kbh. 1905, S. 129—130. Cit. Tidsskr. I, S. 25. — [3] Breve fra og til H. H. Udg. af Dr. med. *Poul Hertz* 1895, S. 213. Cit. sst.

Stilling, fortror ham *alt*, jeg mener, at De burde sige ham, hvad De allerede har præsteret, og hvor vanskeligt det er at vedblive saaledes... hvert Aar, som gaar, er tabt".

Som bekendt fulgte Hertz Nathansons Raad samtidig med, at han afslørede sig som »Gengangerbrevenes« Forfatter (1832); men der er skellig Grund til at tro, at det ikke var det af Nathanson fremhævede Nyttehensyn, som var det afgørende for ham. Han havde allerede i sine yngre Aar følt sig draget mod Evangeliet, hvorom hans Breve bærer Vidne, f. Eks. følgende Brev til Broderen Sylvester fra 1820, altsaa længe før Daaben:

„Til Julen ønsker jeg Dig og din Cecilie al mulig Glæde og Lykke. Vær ikke fortabt, fordi Udsigterne er slette. Christus, hvis Fødsel i en Krybbe Julen erindrer os om, begyndte sin Bane under ringe Kaar. Lad hans Fest med sin trøstende Julestjerne være Eder en Forvisning om en bedre Fremtid. Hans og vor alles Fader give hertil sin Velsignelse."

Der føres ikke i vort Fædreland og har aldrig været ført Statistik over *Tallene paa Jøders Daab*, og vi kender dem derfor ikke. Men kendte vi dem, vilde de vistnok overraske ved deres Højde. Ved vort Tidsrums Begyndelse havde København ca. 2400 jødiske Indbyggere, ved dets Slutning 2500; der er ikke Grund til at antage nogen kendelig Udvandring fra Byen i disse Aar, men tværtimod en Indvandring paa flere Hundrede fra Landets Købstæder; og dog er Tallet kun vokset med ca. 100, d. v. s. næsten hele den naturlige Tilvækst, og denne Indvandring er opvejet ved de stedfundne Daabshandlinger.

Der fandtes dengang *ingen Israelsmission* i Danmark, om end Kærligheden til denne begyndte at vaagne samtidig med Kærligheden til Hedningemissionen; Brødremenigheden, der ikke siden det attende Aarhundredes Slutning har drevet direkte Israelsmissionsarbejde, har her virket tilskyndende, idet en af Brødrene, Treschow,[1] i 1821 rejste i Danmark og Sverige og virkede for Sagen; det danske Missionsselskabs Stifter, Sognepræsten i Lyngby, Bone Falk

[1] *de le Roi:* Gesch. d. evgl. Judenmission[2] I, Lp. 1899. S. 177, 313 med Henvisning til Treschows Rejsebeskrivelse fra Danmark i L. J. S.s daværende Tidsskrift: The Jew. Expositor 1821, S. 362.

Rønne (1764—1833), var ogsaa en varm Ven af Israelsmissionen. Paa de Bøsser, han fik ophængt i mange danske Præsters Forstue,[1] stod: »En Skærv til Hedningers, Tyrkers og Jøders Omvendelse. En glad Giver har Gud kær.« I de Traktater, han udgav, bragte han ofte Bud fra Israelsmissionen, og i det mindste to Gange (1822 og 1829) har han forrettet Daab af Jøder.[2] Men nogen Udsending havde den danske Menighed ikke, og i 1827 havde Regeringen endog nægtet en Missionær, Udsending fra London Jews Society, den højt skattede Johan Christian Moritz[3] (1786—1868), Tilladelse til at virke her i Landet; først mod dette Tidsrums Slutning kunde han vende tilbage paa Besøg og saa da nogen Frugt af sit Arbejde. Hvor Talen var om *Formen* for Jøders Overgang til Kristendommen, lettede Regeringen derimod denne paa forskellig Vis, f. Eks. ved Tilladelse til Daab af Børn, hvis Forældre forblev Jøder, eller til voksnes Hjemmedaab, ja i et enkelt Tilfælde gaves der en Jødinde Tilladelse til at træde over til Romerkirken, skønt Frafald til denne fra den lutherske Kirke dengang endnu ifølge Danske Lov 6—1—1 var en strafbar Handling.[4] En Sammenstilling af blot nogle faa Navne paa danske Jøder, som i Aartierne efter Frigørelsen blev døbt, vil give en Forestilling om, hvilken vidtrækkende Tilførsel der herved er givet det danske Folk: Nansen, Heerfordt, David, Hertz, Abrahams, Henrichsen, Mariboe, Henriques, Warburg, Kalkar, Delbanco, Jacobi, Wulff, Ludwigs (Lewis), Philipsen, Trier. Ejendommeligt er det, at adskillige af disse blev Præster i den danske Kirke, og blandt dem er den betydeligste *Christian A. H. Kalkar* (1803—1886). Hans Fader[5] var Rabbiner, først i Stockholm, siden i Westphalen, men døde 1812, hvorefter Sønnen kom til sin Onkel

---

[1] Ved Canc. Skr. 6. Decbr. 1823 var det blevet forbudt at ophænge Bøsserne i Kirkerne. *J. Oscar Andersen:* Festskrift i Anl. af D.M.S. Hundrede-Aars-Jubil. I. Kbh. 1921, S. 149—154. — [2] I *G. P. Brammer*: Kirkelige Lejlighedstaler II, Kbh. 1834 findes de Taler, Falk Rønne ved disse Lejligheder holdt. Jfr. »Israelsmissionen« 1923, Sp. 65—67. — [3] *de le Roi:* Anf. Skr. II, S. 99. 117. I, S. 317—318. — Nord. Miss. Tidsskr. 1896 S. 327—362. — *Algreen-Ussing;* Anf. Skr., S. 45—46. — [4] Cancellie Skr. 20. April 1826. — [5] *Josef Fischer:* Simon Isac Kalkar og hans Slægt. Kbh. 1917. (Trykt som Mspt.).

i København, den ovenfor nævnte Prokurator Delbanco. Efter at han som juridisk Student havde gennemgaaet en religiøs Krise, blev han døbt af Mynster (1823), hvorefter han forlod Juraen og tog teologisk Embedseksamen; i mange Aar virkede han derefter som Skolemand i København og navnlig i Odense, indtil han i 1843 blev Sognepræst i Gladsakse, hvor hans Kærlighed især droges mod Missionsarbejdet; 1861—1873 var han Formand for det danske Missionsselskab, og 1881 udgav han sin betydelige Bog »Israel og Kirken«, der efter at være blevet oversat til Tysk har faaet blivende Betydning for Studiet af Israelsmissionens Historie.[1] *Ernst Trier* (1837—1893), der 1866 grundlagde Vallekilde Folkehøjskole og blev blandt denne Bevægelses Førstemænd og ejendommeligste Skikkelser, hører ligesom Kalkar efter sin Gerning næste Tidsrum til, men blev døbt i dette (1839); hans Fader var Søn af den ortodokse Salomon Trier (død 1836), og hans Moder Datter af dennes Kompagnon, Reformens Førstemand, M. L. Nathanson. Moderen var, som allerede fortalt, døbt som Barn, Faderen, Tømmerhandler Jacob Seligman Trier, lod sig døbe kort efter sin Søn Ernst. En særlig Betydning fik een af alle disse, *Julius Købner* (1806—1884), der blev det egentlige Redskab til Baptismens Indførelse i Danmark.[2] Han var født i Odense, døbt 1826 i Hamborgs St. Petri Kirke, men uden Omvendelse og Tro og derfor, da han ved Baptistprædikanten Oncken var hjulpet til Troen, gendøbt i 1836; skønt boende i Hamborg holdt han Forbindelse med Danmark og var Stifter af de første baptistiske Menigheder her (ca. 1840), i Aarene 1865—1879 Menighedsforstander i København.

Fra jødisk Side har Professor D. Simonsen[3] hævdet, at *Hovedbevæggrunden til de mange Daabshandlinger* var den Vanskelighed, der til Trods for Friheden fra 1814 blev ved

---

[1] *de le Roi*: Anf. Skr. I, S. 317: »bisher das bedeutendste Werk auf dem Gebiete der Judenmission.« — [2] *S. Hansen* og *P. Olsen*: De danske Baptisters Historie. Kbh. 1896, S. 128 ff. *Ruth Baresel*, geb. Købner: Julius Købner. Sein Leben. Kassel 1930. — [3] Jew. Encyclopedia IV, Art. Copenhagen, S. 258—260.

at være for Jøder, der ønskede en offentlig Stilling i Samfundet. Og utvivlsomt har det været en stærkt medvirkende Grund; Nathansons Brev til Hertz taler et tydeligt Sprog derom, og en Kendsgerning er, at Daaben jævnlig fandt Sted samtidig med vedkommendes Indtræden i det offentlige Liv, ligesom de, der blev døbt, eller som lod deres Børn døbe som smaa, for største Delen var udgaaet fra det jødiske Bourgeoisis dannede og velstaaende Hjem, hvor Haabet om en Stilling i Samfundet netop maatte virke dragende. — Men det har langt fra været den eneste Grund. Den stadige Strid og Uenighed inden for den jødiske Menighed maatte, som Prof. Simonsen ogsaa nævner, virke trættende og nedslaaende, paa samme Tid som det for de dybere anlagte Naturer ikke kunde forblive skjult, at den sejrende Reformjødedom ikke bød Næring for det aandelige Liv og manglede *den Holdning*, som havde været de gamles Styrke. Og sikkert har der ogsaa i de Dages Menighedsliv været noget, som havde dragende Magt. Undervisningen i de kristne Skoler, hvortil mange velhavende sendte deres Børn, efterlod ofte Indtryk, som huskedes. Vi har i saa Henseende hørt om Moresco og flere, der fik Fadervor kært. Vi har fremdeles hørt, at mange af de overtraadte blev Præster, en Stilling de dog næppe havde søgt, hvis det var for at kunne gøre Karriere, at de var traadt over. Og vi har hørt om en anfægtet jødisk Student, der med sine Tvivl og Vanskeligheder tyede hverken til Rabbineren eller Kateketen, men til en Kapellan ved Frue Kirke. Alt dette vidner om en Tid, da vel ingen eller kun faa af de store Lys brændte i den danske Menighed, men da det viste sig, at ogsaa de smaa har deres Forjættelse, naar Menigheden kun vil være tro mod de Lejligheder til at lade dem skinne, som daglig gives den.

Goldschmidt,[1] som visselig ikke eftertragtede »en Stilling i Samfundet«, følte sig ogsaa draget, selv om han aldrig kom længere end til »en Følelse af at være, hvad man engang i Norden kaldte primsignet.« Han glemte aldrig

[1] Livs-Erindringer og Resultater, S. 94. 98. 205.

Minderne fra det v. Westenske Institut om Peter Rørdams Religionsundervisning eller Rektor Borgens Morgenbøn, og senere (1858) gjorde han endog et virkeligt Forsøg paa »at faa Sagen klaret.« Hans Matematiklærer fra Skolen, P. C. Berg (1808—1858), var efter en alvorlig personlig Vækkelse blevet Præst i Sværdborg i Sydsjælland; under et Besøg havde Goldschmidt hørt ham prædike om Kristus og Nikodemus og gik nu resolut hjem med Præsten for at tale ud om Tingene, men — Samtalen endte uden Resultat; »den historiske Kristendom og navnlig noget i Bekendelsen stillede sig uovervindeligt i Vejen; det var nok den samme Nikodemus, men ikke den samme Kristus, og jeg maatte sejle min egen Sø.«

Hvis den Grund, som Professor Simonsen nævner, virkelig havde en saadan Overvægt, som han tillægger den, maatte Overgangene jo have taget væsentlig af, da Grundloven gav den fulde Frihed. Men det skete ikke. Fra 1834 til 1890 voksede Danmarks Jødebefolkning ikke nævneværdigt i Tal (fra 4064 til 4080), og da den jødiske Ind- og Udvandring i den Tid regnes at opveje hinanden,[1] er der atter her kun den Forklaring, at de *stadig fortsatte* Overgange til Kristendommen har været lige saa talrige som denne Befolkningsdels naturlige Tilvækst i disse Aar.

Det er ikke vor Sag at dømme om Hjerternes Tanker, men efter hvad der foreligger tilgængeligt for alle, har de aandelige Bevæggrunde til Overgangen haft mere Vægt i Tiden *indtil* Grundloven end i Aarene *derefter*.

IV. *Fra Grundloven til Nutiden.*

G. De danske Jøders retslige Stilling under Grundloven.

Den 5. Juni 1849 udkom Danmarks Riges Grundlov. Det er med Rette blevet sagt, at den bedste af alle denne Lovs gode Gaver til det danske Folk var den ubetingede

---

[1] *Elberling:* Anf. Skr. S. 417.

Religionsfrihed i Landet; og ikke blot giver Lovens Ord den fulde Frihed, men der er ogsaa siden i det danske Folk handlet i Lovens Aand, og hvad Jøderne angaar, er der givet dem gode Kaar at udvikle sig under. De Grundlovsbestemmelser, som særlig vedrører dem, findes i §§ 81—84 (jfr. Grl. 1866 §§ 76—79; Grl. 1915 §§ 74—79) og lyder:

§ 81. Borgerne har Ret til at forene sig i Samfund for at dyrke Gud paa den Maade, der stemmer med deres Overbevisning, dog at intet læres eller foretages, som strider mod Sædeligheden eller den offentlige Orden.

§ 82. Ingen er pligtig at yde personlige Bidrag til nogen anden Gudsdyrkelse end den, som er hans egen; dog skal enhver, der ikke godtgør at være Medlem af et i Landet anerkendt Trossamfund, til Skolevæsenet svare de til Folkekirken lovbefalede personlige Afgifter.

§ 83. De fra Folkekirken afvigende Trossamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov.

§ 84. Ingen kan paa Grund af sin Trosbekendelse berøves Adgang til den fulde Nydelse af borgerlige og politiske Rettigheder eller unddrage sig Opfyldelsen af nogen almindelig Borgerpligt.

Jøderne vandt herved frem fra at være et taalt, eller som det hed: »tilladt«, Trossamfund til at have en »anerkendt« Stilling, og de faa Huller i Lovgivningen om dem, som endnu var tilbage, blev snart fyldt. Lov af 5. April 1850 ophævede Indskrænkningerne i *fremmede Jøders* Adgang til at tage Ophold her i Riget, saa disse fremmede ikke i den Henseende var anderledes stillet end fremmede i Almindelighed. Og ved Lov af 19. April 1864 fik den *jødiske Edsaflæggelse* efter nogen Debat[1] inden og uden for Rigsdagen sin nu gældende Form.

---

[1] *A. A. Wolff:* Sendebrev til Højvelbaarne Hr. Conferentsraad Madvig. Kbh. 1864. — Prof. *Bornemann* i Evang. Ugeskrift 4. Marts og 29. April 1864. — *A. A. Wolff:* Til Belysning af Prof. Dr. theol. Bornemanns Udtalelser. Kbh. 1864. — *D. s.:* Endnu nogle Ord til Belysning af Prof. Bornemanns sidste Artikel. Kbh. 1864.

Eden aflægges inden Retten eller for Øvrigheden med oprakt højre Haand, og Bekræftelsen lyder: „Dette sværger jeg, saa sandt hjælpe mig Gud". Formaningen ved Dommeren er væsentlig den samme som i 1843; om den sværgende vil staa med bedækket eller ubedækket Hovede, beror paa vedkommende selv; Præstens eller andre Jøders Nærværelse er ikke fornøden, og den opslagne Bibel er afskaffet. Derimod er Forbudet mod Jøders Edsaflæggelse paa deres hellige Dage ikke ubetinget, saaledes som før; det hedder, at „naar de undslaar sig derfor, maa de ikke tages i Ed om Lørdagen eller paa deres Helligdage, undtagen naar det er paatrængende nødvendigt".

Dette sidste er typisk. Assimilation er den Pris, som Jøderne maa betale for Emancipation; ogsaa paa Lovgivningens Omraade assimileres de. Tidligere[1] var de fritaget for at akceptere Veksler paa deres hellige Dage, men denne Undtagelse er ikke gentaget i Vekselloven af 7. Maj 1880, og Loven om Edsaflæggelsen er da den eneste i vor Lovgivning, der tager et vist Hensyn til disse Dage.

Ved Universitetet opnaaede Jøderne ved et »conclusum Consistorii« af 28. Febr. 1872 fuld Ligestilling, idet man afskaffede Eden, der tidligere havde hindret, at en Jøde kunde indtræde i Konsistorium; og den eneste Rest, der nu er tilbage af tidligere Tiders fuldkomne Særstilling, er med Hensyn til Fattigvæsenet. Det mosaiske Trossamfund i København har sit *eget Fattigvæsen,*[2] nu som i 1814, og er for saa vidt at betragte som en selvstændig Fattigkommune, omfattende enhver mosaisk Trosbekender, Indlændinge og Udlændinge, der, foruden at svare fuld Skat som andre Borgere, har deres egen Fattigskat at udrede. Disse særlige Regler menes dog kun at gælde den almindelige Fattighjælp med Lægehjælp og deslige, men har f. Eks. ikke fundet Anvendelse paa Lovgivningen om Alderdomsunderstøttelse[3] eller Aldersrente. Jøderne deler her Kaar med den fransk-reformerte Menighed i København, der har en lignende Stil-

---

[1] Fdg. 18. Maj 1825; smlgn. L. 7. Maj 1880 §§ 41. 91. *Matzen* og *Timm*, S. 60 ff. — [2] *K. K. Steincke:* Offentlig Hjælp. Kbh. 1910, S. 58 f. — *D. s.*: Haandbog i Forsørgelsesvæsen. Kbh. 1916, S. 75. — [3] Indenrigsmin. Skr. til Kbh. Magistrat 5. Okt. 1892. *Henriques* S. 112—114.

ling;[1] det samme gælder ogsaa Fredericia mosaiske Trossamfund samt den katolske og reformerte Menighed dèr.[2]

Samtidig med disse Bestemmelser, som har taget særligt Sigte paa Jøderne, har disse ogsaa nydt godt af den Række almindelige Love, som har udformet Grundsætningen fra Grundlovens § 84 (1915: § 77), at den borgerlige Retsstilling er uafhængig af Trosbekendelsen, saaledes Loven om borgerligt Ægteskab af 13. April 1851, der efter nogen Vaklen med Hensyn til Børnenes Trosbekendelse[3] aabnede Adgang til at indgaa *blandet Ægteskab* for den borgerlige Øvrighed uden Bevilling med fuld borgerlig Gyldighed og med frit Valg for Forældrene til at lade Børnene opdrage i den Trosbekendelse, hvortil Faderen eller Moderen hører, eller i Folkekirkens Tro. Ved Lov af 30. Novbr. 1857 ophævedes endvidere Reglen i Danske Lov 5—2—30, hvorefter Daaben var en nødvendig Betingelse for *Arveret*. Fremdeles Lovene om borgerlig Navngivelse, Udskrivning af Skolen i Stedet for Konfirmation samt borgerlig Begravelse. Endelig kan nævnes, at Straffeloven af 10. Febr. 1866 stillede alle de i Landet bestaaende Religionssamfunds Gudsdyrkelse under Beskyttelse.

Med Stillingen som anerkendt Trossamfund[4] fulgte, at mosaisk Trossamfund vedblivende maatte underkaste sig *Statens Kontrol* med, at Samfundet bestod under faste Ordninger, navnlig Repræsentanternes Institution. Endvidere kontroleredes Lærebogen og Agenden, Ministerialbøgernes Førelse, og ikke mindst de gejstliges Ansættelse. Den i 1816 oprettede Kateketinstitution kom aldrig til at svare til Forventningerne, og i Kateketernes Sted blev da i Aarene 1867—1871 de i Faaborg, Aalborg, Randers og Fredericia ansatte Religionslærere »anerkendt« som Præster for de paagældende Trossamfund under Tilsyn af den øverste Præst i København og med begrænset Embedsmyndighed[5]. Der beskikkedes endog en blandet Kommission til Afhol-

---

[1] Kancelliskr. 8. Okt. 1833. — [2] Lov 11. Febr. 1863 § 17. — [3] *Algreen-Ussings* Love og Anordninger 1851, S. 260. — [4] *Matzen* og *Timm:* Anf. Skr. S. 908 f. — [5] K. og U. Min. Forestilling til Kongen af 4. April 1867. *Henriques*, S. 73—78 og Not. S. 79.

delse af Prøve for saadanne jødiske Præstekandidater,[1] men det hele faldt snart hen, fordi de paagældende Menigheder affolkedes og ikke magtede at lønne en Præst. Da den gamle Overrabbiner Wolff døde i 1891, brød man ogsaa i København med Principet fra 1814, at Præsten dèr skulde være kongelig Embedsmand, og i bedre Overensstemmelse med Grundlovens Tanker har hans Efterfølgere ikke faaet »Udnævnelse«, men »Anerkendelse« som Trosamfundets Præster.[2]

Den seneste Ændring[3] i Jødernes retslige Stilling her i Landet skete, da Indenrigsministeriet under 21. Marts 1930 stadfæstede en Række af Repræsentantskabet stillede Forslag til Ændringer i Kundgørelsen af 18. Febr. 1849, der er mærkelige navnlig derved, at der gives Trossamfundets skatteydende, indfødsberettigede *Kvinder Valgret* til Repræsentantskabet; selv om fremdeles kun Mænd er valgbare, er dette dog et højst paafaldende Skridt, der vidner om, hvor vidt fremskreden de danske Jøders Assimilation er blevet.

H. Social Opgang — religiøs Nedgang. For og imod Assimilationen.

At den Tilnærmelse mellem Jøder og Danske, som hele denne Lovgivning bragte til Veje, havde Sangbund i Folket nu — modsat 1814 —, derpaa tydede ikke blot Rigsdagens Forhandlinger, men ogsaa andre Tegn. I 1851 maatte »Præmieselskabet til den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Haandværk og Kunster« ændre sin Virksomhed, fordi det ikke mere var nødvendigt at udlove Præmier for at formaa danske Mestre til at tage jødiske Drenge i Lære, og Midlerne bruges nu til Etableringslaan for baade Mestre og Svende, saavel af den mosaiske som af den kristne Tro. I 1853 blev Aalborgs Købmandslav, vistnok som det sidste i Rækken, aabnet for Jøder. Og i samme Retning peger

[1] K. og U. Min. Skriv. 24. Juni 1876 og 25. Jan. 1877. *Henriques*, S. 96—100. — [2] *Henriques*, S. 114 Not. — [3] Jødisk Familieblad 1930 den 15. April; jfr. sst. 1929 den 1. Jan. og 1929 den 15. Juli.

endelig ogsaa den hurtige Stigning i Tallet paa blandede Ægteskaber, som nu begyndte. Skærmydsler har der unægtelig ogsaa været, men heller ikke mere; under forholdsvis rolige Kaar har de danske Jøder i dette Tidsrum oplevet en meget hurtig social Opgang. Den viser sig i deres *Erhvervsliv*,[1] hvor Linier, der allerede begyndte at blive trukket op i forrige Tidsrum, forlænges og bliver tydeligere i dette.

De *immaterielle Erhverv* beskæftigede i 1834 7,6 % af de jødiske Forsørgere i København, men i 1906 15,4 %; Tallet paa Læger steg saaledes fra 9 til 25, Tallet paa Sagførere fra 3 til 34, Tallet paa Literater, Journalister og Kunstnere fra 5 til 48. I *Handelsgruppen* er den samlede Stigning ikke stor: fra 37,4 % i 1834 til 44,3 % i 1906, men inden for denne Gruppe er der en tydelig Forskydning i Retning af Storhandelen: i 1834 fandtes 138 Detailhandlere + 66 (omløbende?) „Handlende", i 1906 kun 79, men samtidig var 45 Grosserere i 1834 blevet til 235 i 1906. Udvider man denne Grosserergruppe til ogsaa at omfatte Bankdirektører, Vekselmæglere o. l., rummer den i 1906 ialt 290 eller omtrent Halvdelen af alle handlende københavnske Jøder. *Industrien* beskæftigede i 1834 30,7 %, i 1906 kun 15,0 %, men atter her ser vi en tilsvarende Forskydning i Retning af Stordrift: i 1834 6 Fabrikanter og 129 Haandværksmestre, i 1906 49 Fabrikanter og 62 Haandværksmestre. Af jødisk *Tyende* fandtes i 1834 64, i 1906 6. Af jødiske *Kapitalister* fandtes i 1906 blandt Mænd 4,7 %, blandt Kvinder ikke mindre end 37,7 %, mens de tilsvarende Tal for hele Landets Befolkning kun naaede o. 2 % og o. 6½ %. De af den store jødiske Velgørenhed oprettede *Legater* og Stiftelser for Trosfæller bestaar jo fremdeles, ligeledes de mange Sygepleje-, Brænde-, Brøduddelings-, Brudeudstyrs- og Begravelses-Foreninger, og saaledes blev der f. Eks. i Aaret 1903, altsaa forud for Indvandringen af fattige russiske Jøder, ad disse Veje blandt Trosfællerne udgivet o. 161,000 Kr. Af Legater og i milde Stiftelser levede i 1906 1,3 % af de jødiske Mænd og 13,0 % af de jødiske Kvinder mod henholdsvis o. ½ % og o. 3 % af hele Landets Befolkning. Skatteansættelsen 1916—17 giver følgende Billede af de mandlige For-

[1] Til det flgd. jfr. *Emil Elberling:* Jødernes Tal i Danmark. Nationaløkonomisk Tidsskr. 1893, S. 410—420. — *Cordt Trap:* Jøderne i København. Kbh. 1907. Særtryk af Nat. økonom. Tidsskr. I de her meddelte Tal fra Folketællingen 1906 er den allerede da begyndte Indvandring af russiske og polske Jøder ladet ude af Betragtning, og *Skildringen gælder kun det gamle danske Jødesamfund.*

sørgeres Indtægtsfordeling i det gamle jødiske Samfund: 53 (5,0 %) havde under 800 Kr. Aarsindkomst; 178 (16,8 %) havde 800—2000 Kr.; 227 (21,4 %) havde 2000—6000 Kr.; 104 (9,8 %) havde 6000—10,000 Kr.; den største Gruppe, 330 Forsørgere (31,1 %) havde 10,000 Kr. og derover; for 168 (15,9 %) var intet oplyst.

Alle disse Tal taler tydeligt om den stigende Velstand blandt de københavnske Jøder. Det samme gør en Undersøgelse af deres *Beboelsesforhold.*

I 1906 beboede de ialt 1052 Lejligheder i Storkøbenhavn; af disse var 125 paa 1—2 Værelser, men vel at mærke var de 93 af disse Lejligheder i milde Stiftelser; og samtidig var 203 Lejligheder paa 8 Værelser og derover; det vil sige, at af de af Jøder beboede Lejligheder var 11,9 % paa 1—2 Værelser og 19,3 % paa 8 eller flere Værelser; men af alle Lejligheder i Byen var 48,5 % paa 1—2 Værelser og kun 2,8 % paa 8 Værelser og derover. — — Samme Billede giver *Tyendeholdets* Størrelse: Jøderne har godt og vel 1 Tyende pr. Husstand, mens der for hele Befolkningen kun findes 1 Tyende pr. 6—7 Husstande.

Saaledes ser vi ved Aarhundredskiftet i København et velstaaende jødisk Samfund, hvis Medlemmer næsten alle var født her i Landet og følte sig hjemme her, betrygget ved Landets Love og en livlig Udveksling med alle Landets Børn af baade timelige og aandelige Værdier. De sociale Forskelle gjorde sig ikke meget gældende inden for Samfundet, thi der var altid rundhaandet Hjælp at faa for de mindre velstillede, saaledes at næsten alle Københavns Jøder dengang tilhørte Overklassen; og denne Skildring passer endnu paa det gamle afsluttede jødiske Samfund hos os. Men samtidig har der gjort sig andre Tegn gældende, som varsler ilde for disse Jøder. Sagt med eet Ord er det *Assimilationen,* Driften til først at ligedanne sig med og saa gaa op i det omgivende Folk, der er den stadige Trusel mod Jødefolket i Adspredelsen, især hvor de er faa og rige og lever i livligt Samkvem med et kulturelt højtstaaende Folk. Arthur Ruppin begynder sit Værk om Jøderne i Nutiden[1] med følgende triste Skildring af denne Udvikling: »For vore Øjne hensmuldrer Sten efter Sten i Jøde-

[1] *Arthur Ruppin:* Die Juden der Gegenwart. Eine sozialwissenschaftliche Studie[2], Köln u. Lp. 1911.

dommens engang saa fast sammenføjede Bygning. Daab og blandet Ægteskab udtynder i stigende Grad Jødernes Rækker og betegner et saa meget tungere Tab, som den stærke Tilbagegang i jødiske Fødsler gør det vanskeligere og vanskeligere at faa Hullerne lukket igen paa naturlig Vis«. Og Danmarks Jøder hører til de stærkest assimilerede i Verden.

De første Skridt paa Assimilationens Vej, fælles Sprog, Klædedragt, daglige Sædvaner og Interesser, selskabelig Omgang osv., er for længst tilbagelagt; vi befinder os i Udviklingens seneste Stadier, og de to Faktorer, som her gør sig stærkest gældende, er Børnenes Skolegang og det blandede Ægteskab. Allerede ved Aarhundredets Midte var man opmærksom paa den Fare, der truede derved, at jødiske Forældre sendte deres Børn til kristne Skoler, private eller offentlige; og selv om de ikke her deltog i Religionsundervisningen, indaandede de dog daglig en Luft, som maatte fremmedgøre dem for det særlig jødiske. Som Værn mod denne Fare stiftedes i *1853* den jødiske *Religionsskole,* hvor Børn, som gik i kristen Skole, kunde faa en supplerende Religionsundervisning. Tillige bestod jo de to gamle jødiske Skoler, men ved Aarhundredets Slutning var Børnetallet i dem svundet ind til et lille Faatal, indtil de ved den russisk-polske Indvandring i det 20. Aarhundrede paa ny fyldtes med Børn. Og dog regner man[1], at der i 1928 var 500 skolepligtige jødiske Børn i København uden for de to jødiske Skoler, og mange af dem fik heller ikke i Religionsskolen noget Kendskab til deres fædrene Tro.

Endnu stærkere virker de *blandede Ægteskaber,* og af dem har København overmaade mange at opvise.

I Aarene 1880—1905 blev der ialt indgaaet 395 rent jødiske Ægteskaber og 272 blandede, d. v. s. i Forhold til de rent jødiske Ægteskaber var 40,8 % blandede; men deler man denne 26-aarige Periode i tre, ses det, hvor hurtig en Stigning der sker: 1880—1889: 35,9 %; 1890—1899: 40,7 %; 1900—1905: 48,2 %; fra Folketællingerne 1906, 1911, 1916 og 1921 kendes Forholdet for de bestaaende Ægteskabers Vedkommende, og det viser den samme uafbrudte og hurtige Stigning i Tallet for blandede Ægteskaber, nem-

[1] *D. Simonsen* i Jødisk Familieblad 15. Sept. 1928.

lig henholdsvis 33,9 %, 41,4 %, 44,3 % og 51,7 %. De blandede Ægteskaber, hvor Manden er Jøde, er langt talrigere end de, hvor Hustruen er det; ved Folketællingen 1906 fandtes i København 218 blandede Ægteskaber, men i 147 Tilfælde var Manden Jøde, kun i 71 Hustruen.

Og Børnene af disse Ægteskaber tilfalder for aller største Delen Kristendommen, skønt det nu ikke mere som forhen kræves.

Af 218 blandede Ægteskaber i 1906 havde de 159 ialt 370 hjemmeværende Børn; af disse blev 61 opdraget jødisk, 284 i Folkekirken og 25 i andre Trossamfund eller uden for Trossamfund.

Intet Under, at man i hjemlige jødiske Blade ofte ser det Spørgsmaal rejst, hvad der kan gøres for at modarbejde de blandede Ægteskaber, saaledes i en Jubilæumsartikel (af Schornstein?) 27. Marts 1914 i Ugebladet »Jødisk Samfund«, hvor det netop i en Omtale af de blandede Ægteskaber hedder: »Den Fare, at en dansk Jøde skulde glemme, at han er Dansker, eksisterer ikke, men mange er godt paa Vej til at glemme, at de er Jøder. Ved sit hundrede Aars Jubilæum staar den danske Menighed lige som hin danske Prins over for det store Spørgsmaal: at være eller ikke være«. Og da den jødiske Ungdom i 1929 holdt skandinavisk Kongres i København, hørte man Overrabbiner, Dr. Friediger, med Henblik paa de blandede Ægteskaber stille Spørgsmaalet, om Jødedommen i Norden var bestemt til at uddø. Han betegnede vel et saadant Spørgsmaal som en Overdrivelse, men han stillede det dog. Og Stockholms Overrabbiner, Dr. Marcus Ehrenpreis, talte i samme Forbindelse om »Jødedommens Desertører«.[1]

Assimilationens sidste Stadium er *Daaben;* talmæssige Opgørelser over Daabshandlingerne haves ikke, men de er ikke faa og udføres ofte netop i Forbindelse med det blandede Ægteskabs Indgaaelse, ligesom de ganske faa Overgange til Jødedommen, der sker, vistnok alle har denne samme Foranledning.

Og samtidig bliver Jødedommen, som Ruppin siger, *berøvet sin naturlige Tilvækst.* I 1834 havde Danmark 4064

[1] Jødisk Familieblad 1929 den 1. Septbr.

Jøder, i 1901 3476. Inden for den samme Aarrække er Landets samlede Befolkning netop fordoblet, saaledes at de 4064 Jøder i 1834 udgjorde 3,3 ‰ af Befolkningen, men de 3476 i 1901 kun 1,4 ‰. Grunden hertil er ikke Udvandring, men det at Jøderne med den stigende Velstand i stedse højere Grad inddrages under de Love, som behersker de velhavende Samfundslag: stigende Tal paa dem, der forbliver ugifte, højere Alder ved Ægteskabets Indgaaelse og nedadgaaende Fødselstal i Ægteskaberne; naar hertil kommer, at de aller færreste af de blandede Ægteskabers Børn tilfalder Jødedommen, er Resultatet, at *den danske Jødebefolkning tager af i Tal.*

Eksempelvis kan nævnes, at i de 16 Aar 1876—1891 fødtes der i København 1088 Jøder, men begravedes 1152, altsaa et Underskud paa 64; normalt efter Befolkningen som Helhed skulde der have været et Overskud paa 730. Men i de næste 15 Aar, 1891—1905, fødtes der i København kun 692 Jøder, mens der døde 1049, et Underskud paa 357; Befolkningen som Helhed havde 2 Dødsfald for 3 Fødsler, men Jøderne i København havde 3 Dødsfald for 2 Fødsler. Det gamle danske Jødesamfund havde i Aarene 1916—1920 en samlet Tilgang ved Fødsler paa 130 Børn, svarende til en Tilgangsprocent paa o. 1, mens Befolkningens aarlige Fødselsprocent var o. 2,5.

Værst stiller Forholdet sig dog for vore Købstæders Jødebefolkning; nedenstaaende Oversigt viser, hvor hurtigt Nedgangen er sket i en Række af de vigtigste Byer.

Antal jødiske Indbyggere ved Folketællingerne:

	1834	1850	1860	1880	1890
Helsingør	74	45	28	7	2
Slagelse	90	77	50	12	9
Nakskov	45	36	34	38	18
Assens	69	49	33	4	3
Faaborg	77	76	68	31	22
Odense	82	63	56	28	30
Aalborg	113	132	121	68	41
Horsens	68	60	88	68	35
Fredericia	125	98	96	39	41
Randers	194	185	200	172	146

Folketællingerne i dette Aarhundrede[1] har ikke gennemførte Oplysninger om de forskellige Trossamfunds Talstyrke i de en-

[1] Iflg velvillig Meddelelse fra Det statistiske Departement. — Folketællingerne efter 1921 redegør desværre ikke for Befolkningens Fordeling efter Trossamfund.

kelte Byer, men Tallene paa Jøder i samtlige Byer under eet i hvert Amt viser, at Nedgangen har fortsat sig.

Antal jødiske Indbyggere ved Folketællingerne i forskellige Provinsbyer (amtsvis)

	1901	1911	1921
Frederiksborg Amt (4 Byer)	9	17	16
Sorø Amt (5 Byer)	6	15	8
Maribo Amt (7 Byer)	7	5	8
Odense Amt (5 Byer)	25	33	18
Aarhus Amt (4 Byer)	20	14	28
Vejle Amt (3 Byer)	28	16	3
Randers Amt (5 Byer)	72	47	13
Aalborg Amt (4 Byer)	13	16	6

En Del af de saaledes forsvundne Jøder er draget til København uden dog at have kunnet afværge Nedgangen dèr. Mange har de heller ikke været; fra 1871 til 1900 indvandrede til København fra de danske Købstæder ialt kun 139 Jøder, saa den voldsomme Nedgang i disse Byer maa have andre Forklaringsgrunde. Nærmest ligger det at tænke paa den almindelige Erfaring, at jo mere spredt Jøderne bor, desto stærkere assimilerer de sig ad de ovenfor omtalte Veje. Der holdes ikke mere regelmæssig jødisk Gudstjeneste uden for København; i Horsens byggede den højt ansete Familie Levy ved Midten af forrige Aarhundrede en smuk Synagoge, idet det sattes som Betingelse, at naar Gudstjenesten engang maatte ophøre, skulde Synagogen omdannes til en kommunal filantropisk Institution, hvilket forlængst er sket; Byen havde i 1911 kun 2 Jøder; i Aalborg[1] byggedes en Synagoge 1854, tredive Aar efter lukkedes den, og i 1922 havde heller ikke denne By mere end to Jøder. I Aarhus er der ved Tilflytning fra København samlet en Del Jøder (1929: o. 40), men en Menighed har de ikke dannet. Den sidste Provinsmenighed er Randers[2]; her lever endnu 1929 o. 30 Jøder, men den regelmæssige Gudstjeneste ophørte allerede 1907. Dog bestaar Synagogen endnu; lejlighedsvis holdes der Gudstjeneste ved gejstlige fra København, men Randers er nu det eneste Sted her i Landet uden for Hovedstaden, hvor den evige Lampe brænder.

Saa vidt Tallene. Det er aabenbart, at der bag ved dem

---

[1] *C. Klitgaard:* Bidrag til Jødernes Historie i Aalborg. Tidsskrift III, S. 162—175. — [2] *Uldall:* Jøderne i Randers. Tidsskrift I, S. 331.

er foregaaet noget ikke mindre betydningsfuldt paa *det aandelige Omraade,* nemlig at Assimilationen har gjort sig gældende ogsaa dèr og baaret Frugt i en voksende religiøs Ligegyldighed, mens Reformen og den endnu bestaaende forholdsvise Ortodoksi kæmpede om Overtaget inden for den religiøse Del af Menigheden. Overrabbineren, *Dr. Wolff,*[1] havde en vanskelig Stilling. Paa den ene Side gav hans omfattende Kundskaber, baade rabbinske og humane, og hans vindende Personlighed ham en god Plads i de dannedes Kredse, og han nød megen Anseelse her hjemme. Tillige havde han gode Evner som Prædikant, selv om disse Evner vanskelig kunde udfolde sig, da han aldrig naaede helt at beherske det danske Sprog. Paa den anden Side var hans Tilbøjelighed til at indtage et Mellemstandpunkt i den standende Strid inden for Menigheden en Kilde til Utilfredshed fra begge Sider, og han formaaede ikke at dæmme op for Ligegyldigheden og Udvandringen fra Synagogens Gudstjenester. Hans Standpunkt lærer vi — foruden gennem Agenden af 1833 — at kende gennem to Bøger, han senere udgav: Bønnebogen »Tephilat Israel« (1856), som endnu bruges i København,[2] og »Lærebog i den israelitiske Religion« (1862).

Bønnebogen har bevaret de hebraiske Tekster Side om Side med danske Oversættelser; men desuden har Wolff tilføjet mange af ham selv forfattede danske Bønner og tilladt sig flere Afvigelser fra det givne; saaledes er den ofte angrebne Kol-nidre-Bøn fra Forsoningsdagen udeladt og erstattet af en dansk Bøn. I Lærebogen mærkes endnu tydelig Sporene af den moderne Jødedoms rationalistiske Udspring. Der spørges: „Hvorpaa grunder den israelitiske Religion sig?" og der svares: „Paa Fornuften, der finder alle dens Lærdomme indlysende, og paa en Aabenbaring, som Gud meddelte umiddelbart i et helt Folks Paasyn". Iøvrigt svinger Pendulet i denne Bog tilbage fra den Nathansonske Radikalisme i Lærebogen af 1814 uden dog endnu at have fundet en Hvilestilling. I 1814 omtaltes overhovedet ikke Omskærelsen; nu nævnes den, men kun i refererende Sammenhænge, og jævnstilles som „Pagtstegn" med Tefillin. Ligeledes nævnes det gudstjenstlige Aars Fester, men f. Eks. ikke Spiselovene. Talmud og Sjulchan arukh citeres, men der siges intet om, i hvor høj Grad de er bindende Normer for den jødiske Religion. I Afsnittet om Messiashaabet ses

[1] *D. Simonsen* i Biogr. Lexikon XIV. — [2] 4. Udgave Kbh. 1917.

der hen til en Messias af Davids Æt, hvilket forklares ved, at under David blev Dyrkelsen af den eneste Gud gennemført i Israel. Ved ham skal Folket i Tidens Fylde genløses og bringe den forjættede Velsignelse til hele Menneskeheden (1. Mos. 12, 2) med sand Gudsfrygt og Broderkærlighed; da skal Israel finde Anerkendelse, og alle skal se, at dette Folk er og var Guds Tjener, der har lidt og stridt for Sandheden. Den for Reformen karakteristiske Tolerance viser sig i Henvisningen til, at ogsaa „hine Trosbekendelser, der har deres Rod i Jødedommen" (Kristendommen og Islam), vil virke med til at fremkalde Guds Rige. Men denne Genløsningstid kan ikke indtræffe, saa længe der endnu drives Menneskehandel og føres Krig.

Mens Reformvennerne bebrejdede Dr. Wolff de hebraiske Bønner, han brugte, havde de ortodokse svarere Klagemaal. Blandt deres ledende Mænd var den gamle Købmand *Simon Aaron Eibeschütz* (1786—1856), Stifter af en Række betydningsfulde Legater til Trossamfundet, Københavns Kommune, Videnskaber og Kunst; han og de ortodokse lod navnlig Wolff høre ilde, da han ved sit Jubilæum 1854 tog imod Ridderkorset, men de blev af de mere fremskredne udskældt for uvidende Zeloter, ja de mest fremskredne hævdede endog, at det at bære Tegnet for »alle Menneskers Broderskab« (die allgemeine Verbrüderung) paa Brystet just var at sætte Kronen paa Værket[1]. Wolff bar ikke Korset i Synagogen, og han er den eneste danske Rabbiner, der har modtaget et saadant Ordenstegn; men at han havde taget imod det med god Samvittighed, viste han baade ved paa Bønnebogens Titelblad at betegne sig som »R. af Dbg.« og ved i 1888 ved sit Embedsjubilæum at tage mod Kommandørkorset. Ved samme Lejlighed blev der slaaet en Medalje med hans udskaarne Billede i fuld Embedsdragt, hvilket heller ikke var meget jødisk, men da rejste der sig ingen Protest — Ortodoksiens Dage gik paa Hæld inden for det gamle danske Jødesamfund.

Men paa den modsatte Fløj fik Reformjødedommen en ny Modstander af anden Støbning, den moderne *radikale Jødedom*, der ganske sagde sig løs fra Fædrenes Tro. De ønskede højst at være Jøder af Afstamning, og iøvrigt kon-

[1] *S. Bloch:* Ein Wort über das Hern Dr. Wolff verliehene Ritterkreutz des Dannebrogs. Kbh. 1855.

fessionsløse; blandt dem har »den frie Tanke« fundet nogle af sine ivrigste Forkæmpere og kristen Tro og Moral nogle af sine bitreste Modstandere. Forrest blandt disse staar Georg Brandes (1842—1927), der ifølge Dr. Wolff[1] havde faaet en ganske irreligiøs Opdragelse og næppe hverken før eller efter sin Konfirmationsdag havde indfundet sig i Synagogen, hvorfor Jøderne ogsaa maatte være uskyldige i hans Optræden. Og mellem de religiøse Reformjøder og de fritænkende radikale er der atter en lang Række Overgange, svarende til, hvad der kendes inden for andre Trossamfund: Jøder, der formelt bliver i deres Tro, men for hvem den betyder lidet eller intet eller endog er til Byrde — som Adolf Leiblinger i »Esterka Regina«,[2] der plejede at sige: »Min Frakke passer mig ikke, men jeg ser paa hele Jorden ingen, jeg kunde tage paa i Stedet, og som vilde passe mig bedre. Og naar man ingen Frakke har paa, bliver man saa ubehagelig begloet«.

Efter Dr. Wolffs Død (1891) valgtes den hidtilværende Hjælpepræst, *David Jacob Simonsen*,[3] til Samfundets Præst (1892—1902). Han er født 1853 i København, Søn af Vekselerer og Synagogeforstander Jacob Simonsen, nød i sit Hjem en dybt religiøs Opdragelse og uddannede sig siden under den lærde Frankel i Breslau til Rabbiner. Hans Hu stod til Præstegerningen, hvorfor han afslog flere smigrende Tilbud om ledende Stillinger i Udlandet for at tage den beskedne Plads ved mosaisk Menighed i København, hvor han efter Wolffs Død blev den første og hidtil eneste danskfødte Rabbiner. Skønt det dengang forlængst inden for Vestens Jødedom var slaaet fast, at en Rabbiner burde møde med en Doktorgrad fra et Universitet, havde Simonsen i saa Henseende ikkun Titlen som cand. phil. at pryde sin Stilling med. Siden har han mere end indhentet, hvad han i dette Stykke manglede, idet han viden om i Verden har indlagt sig et Navn som lærd Orientalist. Han har bekendt sig til en optimistisk Livsanskuelse, hvorefter Aa-

[1] Talmudfjender, S. 269—270. 281. — [2] *Franzos:* Die Juden von Barnow. Stuttgart 1887, S. 224. — [3] *Vald. Schmidt* i Berl. Tid. 16. Marts 1923. — *D. Simonsen:* Min Religion og min Livsanskuelse. Dansk Tidsskrift 1904, S. 497—510. — *D. Simonsen:* Erinnerungen. Allg. Zt. d. Judentums 1913, S. 7—9.

benbaringen giver os den fuldkomne Tilfredsstillelse, fordi den stemmer overens med, hvad vor Fornuft stræber at trænge frem til, og hvad vort Hjertes Følelse søger at omfatte. Naar et Menneske søger at udføre, hvad der er godt og ret, da vil Gud ogsaa efter Døden modtage hans Sjæl. Kristendom og Islam, Jødedommens Børn, har den Opgave at lede Menneskene hen imod Messias' Tid, da al Verden skal høre Guds Røst, og Krigen skal have Ende. — Menighedslivet har i hans Rabbinat udviklet sig efter de samme Linier som før; dog er det næppe en Forglemmelse, naar netop han ikke er blevet dekoreret med noget Kors. I 1902 trak han sig tilbage til sine Studier, der dog ikke har hindret ham i i de trange Tider, som oprandt, at organisere en vidtspændende Hjælp til trængende Jøder hjemme og ude, saaledes at han ogsaa paa dette Omraade har indlagt sig store Fortjenester.

Menighedens Valg faldt nu paa den hidtilværende Overrabbiner i Haag, Dr. phil. *T. Lewenstein* (f. 1865), der beklædte Stillingen som Overrabbiner 1903—1910. Han tilhørte den ortodokse Retning, og da han havde betinget sig den afgørende Myndighed i alle Spørgsmaal vedrørende det rituelle og Gudstjenestens Anliggender, kom der snart Kurre paa Traaden mellem ham og Menigheden, der ikke vilde finde sig i hans Regler for Sabbatshelgen og andre Ting.

1907 blev Kurren til en Knude paa Spørgsmaalet om Fejring af almindelig Bededag[1], som var foreskrevet i den gældende Agende af 1833; Dr. Lewenstein betragtede den som en rent kristelig Festdag og vægrede sig ved at afholde den; Repræsentanterne krævede den holdt som en dansk national Mindedag efter Agenden, og da Dr. Lewenstein ikke vilde dette, bad de Ministeriet foranledige den ham meddelte Anerkendelse tilbagekaldt. Ministeriet forlangte ganske vist Agenden ubetinget efterlevet eller ogsaa ad lovlig Vej ændret, men da Dr. Lewenstein i sin Vægring hidtil havde været i god Tro, kunde Repræsentanternes Ønske dog ikke imødekommes. Derimod var Ministeriet villigt til naar som helst at ændre Agenden paa dette Punkt, hvis — Repræsentanterne ønskede det. Det gjorde de ikke (og endnu er Agenden uændret), men 1909 blev Knuden til Haardknude paa et andet Spørgsmaal, nemlig om Børn af blandede Ægteskaber og disses Optagelse i Jødedommen ved

[1] K. og U. min. Skr. 13. Marts 1908, jfr. Skr. 16. April 1907.

Konfirmationen. For at sikre sig, at Begæringen om Optagelse skyldtes religiøse Bevæggrunde og virkeligt Forsæt om at ville leve som Jøde, stillede Dr. Lewenstein her Betingelser, som Repræsentanterne fandt inhumane, hvorfor de paa egen Haand afskedigede ham (1910); men da Embedet ved hans Ansættelse var sikret ham for Livstid, sagsøgte han mosaisk Trossamfund og fik ved Højesteret[1] tilkendt en Erstatning paa 80,000 Kr.

Hans Eftermand blev Dr. phil. Max Schornstein, der havde været Menighedens Andenpræst siden 1906 og i den sidste Konflikt havde staaet paa Repræsentanternes Side mod Dr. Lewenstein. Fra Mannheimer over Wolff, Simonsen, Lewenstein havde Linien gaaet mere og mere tilbage i Retning af Ortodoksien, og Dr. Schornsteins Valg betegner for saa vidt en Kursændring, som han var mere moderne.[2] Han foranledigede i Vinteren 1913 Dannelsen af en Sammenslutning mellem de herboende russiske Jøder, navnlig med praktiske Formaal for Øje; men iøvrigt varede hans Rabbinat kun til 1919, da han for Udsmugling af udførselsforbudte Varer til Østrig maatte vedtage en større Bøde og forlade Landet, hvorefter den nuværende Præst, Dr. phil. *Moses Friediger* tiltraadte. Han er født i Budapest (1884) og opvokset i et ortodokst Hjem; siden fik han sin Uddannelse ved Rabbinerseminariet i Hildesheim og Universitetet i Berlin, og han har saaledes Forbindelse baade med gammelt og nyt inden for Jødedommen. Dette har der ogsaa været god Brug for i hans Stilling i København, hvor han har sin Plads inden for den reformerede Menighed, samtidig med at Døren har maattet holdes aaben ud imod de Frænder fra Østens Jødedom, som i Mellemtiden er kommet til Landet, idet man ønsker at fremme disses Tilslutning til det danske Samfund og afværge deres Tilbøjelighed til at holde sig for sig selv. Dr. Friediger har virket ihærdigt for Sabbatens Overholdelse og for at holde den opvoksende jødiske Ungdom samlet, og i hans »Lærebog i den jødiske Religion, udgivet af Religionsskolen af 1853«, Kbh. 1922, finder vi følgende Standpunkt repræsenteret:

Talmud og dens Fortolkninger (Sjulchan arukh) regnes med blandt „vor Religions Kilder". Undladelsen af Omskærelsen beteg-

[1] Højesteretstidende 1912, Kbh. 1913, S. 328 ff. — [2] *M. Schornstein*: Ledetraad ved Undervisningen i den jødiske Religion. Kbh. 1909.

nes som Ødelæggelse af Pagten; Spiselovene bør efterleves som Opdragelsesmiddel til Nøjsomhed og Maadehold i Nydelser; Sabbatshelgen bør overholdes som Grundlaget for den jødiske Familie og det jødiske Samfund; et (blandet) Ægteskab, hvor der paa Forhaand er en uoverstigelig Kløft, stemples som forkasteligt; Gudstjenesten og dens Bønner, Tefillin, Zizis, Mesuso, Spiselovene, Sabbaten og Festerne gennemgaas udførligt, og overhovedet skal Ceremonial- og Rituallovene være Israeliten en Paamindelse om, at al hans Livsførelse er viet Gud. At Israel er Guds udvalgte Folk, vil just sige, at hele Folkets Liv skal være uafbrudt Gudstjeneste, gennemtrængt af Religion og Moral.

Og om Messias hedder det, at han skal komme fra Davids Hus og sejre i Kraft af sin religiøs-moralske Personlighed. Naar Slægten først har lært at erkende Gud som alle Menneskers Fader og at omdanne Krigens Vaaben til Fredens Værktøj, da skal han ikke blot forene Menneskeheden i een stor Broderkærlighed, men ogsaa genoprette Israel i dets fordums Pragt og Herlighed.

Det jødiske Modtræk mod Assimilationen er Sionismen og overhovedet den *jødiske Nationalisme*. Men disse Bevægelser har ikke været meget at mærke blandt de danske Jøder; dertil har Assimilationens Kræfter været dem for stærke. Under Verdenskrigen henlagde det sionistiske Centralbureau en Tidlang sin Virksomhed til København[1], men da de mellemfolkelige Forbindelser kunde knyttes paa ny, flyttedes det til London, og dets Nærværelse her har næppe efterladt sig blivende Spor.

Derimod har nogle faa af de danske Jøder og nogle flere af de nylig indvandrede fundet hverandre i et Arbejde for en jødisk Genfødelse paa national Grund og har dannet »Jødisk Forening af 1930«, i hvis Bestyrelse de indvandrede ganske vist er i Flertal, men hvis Talsmand over for Offentligheden Forfatteren *Henri Nathansen* er blevet. I Foraaret 1931 rettede han et voldsomt Angreb[2] paa Assimilationen inden for det gamle dansk-jødiske Samfund og bebrejdede dette og især dets Repræsentantskab, at det dels i Almindelighed har forraadt Jødedommens Interesse og dels

[1] I Tiden Marts 1918—Decbr. 1919 udkom her »Mitteilungen des Kopenhagener Bureaus der Zionistischen Organisation« med tysk Tekst; Marts 1918—April 1919 kom tillige en selvstændig engelsk Udgave. — [2] Nationaltidende 22. og 24. Febr. 1931.

i Særdeleshed har givet begge de gamle jødiske Skoler Kristne til Ledere og til Lærere, ligesom det jødiske Sprog, Jiddisj, udelukkes af Skolerne og undertrykkes andet Steds. Mens Ghettolivets Grundlag var af religiøs Natur, og Emancipationens Grundlag var den sociale Tilnærmelse, vil »Jødisk Forening« genoplive den jødiske Samfølelse og Samhørighed paa *national Grund*. Man føler sig nedværdiget ved Assimilationens Bestræbelser for at tækkes andre og vil nu hævde sig som »Danske Statsborgere af jødisk Nation«, — et Navn, der ikke mindre end det tidligere[1] omtalte »Danske af den mosaiske Trosbekendelse« er et Program. Denne Bevægelse har kun faa Tilhængere blandt de danske Jøder, men andet Steds inden for Vestens Jødedom har den naaet vid Udbredelse, paa sine Steder ogsaa som en Kamp for jødisk *religiøs Genfødelse*[2]; og om den hjemlige jødiske Nationalisme gælder det samme, som kan siges om meget andet inden for den danske Jødeverden, at det er som Viseren paa Vandstandsmaaleren ved Havnen, der selv kun gør smaa Udslag, men fortæller om store Bevægelser der, hvor Havet er vidt.

I. *Russiske og polske Jøder i København.*

For 50 Aar siden begyndte der for Jøderne i det gamle russiske Rige[3] en streng Tid med Undtagelseslove og Pogromer og deraf følgende Udvandringer, navnlig til Amerika. En lille Sidearm af Udvandrerstrømmen tog Retning mod Danmark, især København, og mens det gamle jødiske Befolkningstal stadig gik nedad, fik vi i dette Aarhundrede et nyt Indvandrerlag, der i kort Tid fordoblede det samlede Tal paa Jøderne her i Riget.

De nye Indvandrere var i alle Henseender meget forskellige fra de danske Jøder; de var fattige Flygtninge, der tilhørte Arbejderstanden og kom fra Forhold, hvor høje

---

[1] Ovenfor S. 73. — [2] *Gerh. Jasper:* Vom modernen religiösen Judentum und seiner Stellung zum Christentum. Dresden-A. — Samme Forf.: Moderne Strömungen im Judentum Deutschlands. Bei C. Bertelsmann in Gütersloh. — [3] *Benj. Balslev:* De polske Jøder. Aarhus 1916, S. 84—87. Nord. Miss. Tid. 1916, S. 121—125.

Mure skilte dem fra deres Omgivelser; deres Sprog var den jødetyske Jargon, og deres religiøse Forudsætning Østens Ortodoksi, om end mange af dem havde brudt med denne Forudsætning. Trods alle Samlingsbestræbelser udgør de endnu en Gruppe for sig inden for Københavns Jødeverden, og dette er Grunden til, at deres Forhold er holdt uden for den foregaaende Skildring.

Indvandringen[1] til København begyndte i 1904, og ved Folketællingen 1. Febr. 1906 var der 264 russiske og polske Jøder i Byen; deraf var 191 kommet i de to sidste Aar. 1911 var deres Tal vokset til 1600, 1916 til 2443. Næste Aar indførtes ved kongelig Anordning af 8. Maj 1917 strengere Indvandringsbestemmelser for alle fremmede, og efter kun 13 Aars Forløb standsede Tilvandringen af russiske og polske Jøder næsten helt; deres Tal steg derfor kun til 3146 i 1921, væsentlig ved Tilgang af de her *i Landet fødte* Børn. Ikke desto mindre, da Nedgangen inden for det gamle Samfund i 1921 havde formindsket dettes Tal til 2729, viste Tællingen netop i 1921, at de nye Indvandrere nu var de fleste.

En væsentlig Grund til denne Forskydning er den overraskende store Forskel i Tilgangen gennem *Fødsler* inden for de to Samfund; mens der i Aarene 1916—1920 kun fødtes 130 Børn ind i det gamle Samfund, fødtes der 601 Børn ind i det nye, og de to Samfund var dog omtrent lige talstærke. Men de russisk-polske Jøders Ægteskaber er børnerige, og praktisk talt alle Børnene opdrages som Jøder. Dog har ogsaa her allerede Truslen fra det blandede Ægteskab begyndt at vise sig.

I 1916 var inden for denne Gruppe af 483 Ægteskaber 7 blan-

---

[1] Til det følgende jfr. en Række Afhandlinger af Kontorchef *Cordt Trap:* Jøderne i Kbh. efter Folketællingslisterne af 1906. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1907, S. 156-197 (udkom s. A. i Særtryk). — De russiske Jøder i Kbh. Sst. 1912, S. 341—365. — Russiske og krigsindvandrede Jøder i Kbh. efter Folketællingen 1916. Sst. 1917 (udkom s. A. i Særtryk). — Nogle befolkningsstatistiske Forskelligheder ml. det gamle jødiske Trossamfund og de indvandrede russiske Jøder i Kbh. Tidsskr. for jød. Hist. og Litteratur I (1918), S. 161—173. Russiske Jøder i Kbh. i 1921. Sst. III (1922), S. 134—162.

dede, svarende til 1,4 %; i 1921 var af 528 de 22 blandede, svarende til 4,2 %.

Der er langt igen, før Forholdet er som inden for det gamle jødiske Samfund, hvor over Halvdelen (51,7 %) af Ægteskaberne i 1921 var blandede; men det bærer allerede den Vej, og her som der vil de blandede Ægteskabers Børn næsten alle gaa tabt for Jødedommen.

En Undersøgelse af de russisk-polske Jøders *Erhvervsforhold* viser, at de er kommet hertil ikke som Handelsmænd, men som Arbejdere, og at de allerede er begyndt at tjene sig op, saaledes som det gamle jødiske Samfund gjorde for hundrede Aar siden; men i en endnu vanskeligere Tid end dengang og derfor langsommere.

Der var i 1906 100 mandlige Forsørgere blandt disse Jøder, i 1911 479; i 1916 648; i 1921 637. Disse fordelte sig saaledes:

	Ialt				Procentvis					
	1906	1911	1916	1921	1906	1911	1916	1921	Forskydning 1906-1921 −	Forskydning 1906-1921 +
Industrielle Erhverv		15	9	15		3,1	1,4	2,3		2,3
Hovedpers. i Haandv. og Industri	3	25	75	105	3,0	5,3	11,6	16,5		13,5
Medhjælpere i do. do.	81	390	498	405	81,0	81,4	76,8	63,5	17,5	
Hovedpersoner i Handel	5	18	32	55	5,0	3,75	4,9	8,8		3,8
Medhjælpere i do.	6	18	16	50	6,0	3.75	2,5	7.8		1,8
Kapitalister				1				0,2		0,2
Andet eller uangivet Erhverv	5	13	18	6	5,0	2,7	2,8	0.9	4,1	
	100	479	648	637	100.0	100.0	100.0	100.0		

Det viser sig, at Haandværk og Industri ubestridt har de to talrigeste Grupper, og mellem disse indbyrdes finder atter en tydelig Oprykning Sted fra Medhjælper eller Lønarbejder til Hovedperson eller selvstændig næringsdrivende. I 1906 var der 27,0 Arbejdere for hver Hovedperson, i 1911 15,6; i 1916 6,6; og i 1921 3,9. Fremdeles ses det, at det saa at sige kun er Industriarbejdergruppen der tager af, mens alle Hovedgrupperne vokser paa dens Bekostning. De Fag, disse Jøder kaster sig over, er især saadanne, som kræver Fingerfærdighed og Smag, undertiden Intelligens, mindst saadanne, som kræver legemlig Styrke; anderledes udtrykt: især saadanne som beskæftiger sig med

Fremstillingen af det færdige Produkt, mindst saadanne, som fremskaffer Raavarerne; flest er beskæftiget i Skræder-, Skomager- og Hattemagerprofessionerne. Og alt dette er Ejendommeligheder, som genfindes hos Østens Jøder, hvor de end kommer frem i Verden.

De kom hertil næsten alle som fattige, men Folkets forbavsende Evne til at arbejde sig frem ogsaa under vanskelige Kaar, har heller ikke fornægtet sig her. Fremgangen er ikke hurtig, men ventelig saa meget des sikrere; den har holdt sig fri af det Præg, som ellers var over Gullas-Tiden.

Indtægts- og Formuestatistiken fra 1915 viser, at dengang var 11,9 % af de mandlige Forsørgere naaet op over 2000 Kr. i Aarsindtægt, 2,8 % op over 3000 Kr., 5 havde over 6000 Kr., og 1 over 10,000 Kr. Af ialt 648 mandlige Forsørgere havde 199 mindre Formuer, mens 4 havde Formuer paa 10,000 Kr. og derover.

Denne Fremgang giver sig ogsaa til Kende i deres *Boligforhold*. De bor ganske vist mindre gunstigt end Befolkningen som Helhed, mest i den indre By, Prinsensgade, Borgergade, Adelgade, Aabenraa osv., og ofte i Mellem- og Baghuse i Lejligheder, som efter vore Begreber er overbefolkede, og hvor Opholdsstuerne tillige bruges som Værksted; men i Østevropa er man i det hele taget vant til langt beskednere Boligforhold end her, og disse Mennesker er af Natur nøjsomme. Trap nævner som Eksempel en Haandværksmester, der var naaet op paa en aarlig Husleje af 2000 Kr. for Bolig og Forretningslokale i Forening, men skønt Familien talte Mand, Hustru, 5 Børn og 1 Tyende, var Lejligheden dog kun paa 2 Værelser. 60 % af disse Jøder boede i 1911 i Toværelsers Lejligheder, men Fremgangen giver sig til Kende deri, at de, der kom hertil i de første Aar, allerede har væsentlig større Lejligheder end de, der kom sidst.

For *det gamle jødiske Samfund* er der ved denne Indvandring opstaaet forskellige *Vanskeligheder*. De levede i en vidt fremskreden Assimilation, hvor Forskellene mellem dem og det omgivende Samfund mere og mere var traadt i Baggrunden; nu dukkede der pludselig op paa Si-

den af dem en talstærk Frændeflok, der ved deres jødetyske Sprog, deres fremmedklingende Navne, deres sociale Stilling og deres religiøse Holdning bragte alle Forskellene mellem Jøder og den danske Befolkning i Erindring, hvilket følte s som en Trusel mod deres betryggede Stilling i Landet[1] og faktisk ogsaa gav den i og efter Krigens Tid opdukkende Antisemitisme Næring. Og hertil kom, at ifølge den gældende Lov havde i København alle disse nyindvandrede straks fra Ankomsten fælles Fattigkasse med de herboende Jøder, og da de næsten alle var fattige, fik Indvandringen dybtgaaende Virkninger paa mosaisk Trossamfunds Forsørgelsesvæsen.

Eksempelvis ses det af Repræsentantskabets Beretning for 1920, at der inden for dette faatallige Samfund i dette ene Aar med og uden Fattighjælps Virkning er udbetalt o. 52,000 Kr. i Understøttelse, hvoraf 15,418 Kr. i fast eller midlertidig Hjælp til 91 Personer blandt de indfødte trængende Jøder (d. v. s. gennemsnitlig o. 170 Kr. til hver) og 18,500 Kr. til 414 ikke-indfødte i fast eller midlertidig Hjælp eller — i andre 74 Tilfælde — i Rejsehjælp til saadanne, som søgte videre til Amerika eller hjem til Polen (d. v. s. gennemsnitlig o. 40 Kr. til hver i denne Gruppe). Desuden er udbetalt 13,000 Kr. for Ophold paa Sanatorier o. l. — ogsaa for en stor Del for de nyindvandrede.

Hele denne Stilling har været vanskelig for det gamle jødiske Samfund, og fra de nyindvandredes Side har der da ogsaa jævnlig[2] været klaget over, at de gamle hindrede dem i at blive Medlemmer af Menigheden, f. Eks. ved høje Indtrædelsespenge eller ved Bestemmelsen om, at den, som engang har faaet Fattighjælp fra Menigheden, er afskaaret fra (?) at blive Medlem af den og saaledes gøre Indflydelse gældende sig og sine til gode.

Lad end disse Anker have nogen Ret, saa bør det dog ikke glemmes, at det gamle Samfund paa forskellig Vis har været de nye til megen Støtte, ikke blot ved den Hjælp, der er ydet direkte, men ogsaa ved sine bestaaende Institutioner. Det har her vist sig saare heldigt, at Præmiesel-

---

[1] Se f. Eks. en Artikel »De russiske Jøder og Danmark« i »Mosaisk Samfund« for 2. Decbr. 1916. — [2] F. Eks. *Vladimir Grossmann* i »Mosaisk Samfund« 3., 10. og 17. Aug. 1918.

skabet havde undergaaet den tidligere nævnte Omdannelse, idet det nu har kunnet yde Etableringslaan til adskillige russiske Jøder; i Aarene 1910—1917 ydedes 26 saadanne Laan paa ialt 14,600 Kr. Og af endnu større Betydning har det været, at det gamle Samfund sad inde med et ordnet *Skolevæsen,* som kunde optage de nyankomnes Børn og give dem den elementære Undervisning baade i jødiske og i humane Fag. I alle tre Skoler, »Friskolen for Drengebørn af den mosaiske Tro«, »Carolineskolen for Piger« og »Religionsskolen af 1853« var Børnetallet ved Aarhundredskiftet tyndet stærkt ud, da de københavnske Jøder fortrinsvis satte deres Børn i de højere Skoler. Nu fyldtes de med talrige russiske Børn, der her baade nyder Hjælp paa forskellig Vis og en Undervisning, der gaar noget videre end Kommuneskolernes (Sprog og Matematik), og flere Elever hjælpes gennem Skolerne til videregaaende Undervisning. En Del af Hjemmene er forøvrigt begyndt at sende deres Børn til Kommuneskolerne. Erfaring lærer, at derved vil deres Assimilation fremskyndes; men til Gengæld er der mellem de russiske Jøder fra Tid til anden opstaaet forskellige *Ungdomsbevægelser,* der vil værne om det jødiske Sprog og andre nationale Værdier og modarbejde de blandede Ægteskaber. I 1913 dannedes den tidligere nævnte »Sammenslutning af alle russiske Jøder«;[1] den virker gennem et »Centralbureau« og vil varetage de indvandredes retslige og økonomiske Interesser, f. Eks. har den oprettet en Laanekasse, der yder Laan paa 10—100 Kr.; tillige vil den forhindre Misbrug af Velgørenheden og anden daarlig Adfærd fra russiske Jøders Side, bekæmpe Israelsmissionen (Lovenes § 11 b), og modarbejde fortsat Indvandring. Under store Vanskeligheder har de russiske Jøder ogsaa søgt at opretholde en *Presse* paa deres Modersmaal; et Dusin forskellige Blade har kortere eller længere Tid set Lyset, og nogle Smaaskrifter paa Jiddisj, originale eller Oversættelser (Goldschmidt), er udkommet.

De jødiske Blade, som er fremstaaet i Danmark, siden Indvandringen begyndte, er følgende:

[1] »Jødisk Samfund« for 30. Maj 1913 og 31. Juli 1914.

Mosaisk Samfund. Organ for det mosaiske Familie- og Forretningsliv i Danmark. 1907—Dato. — *Wochenblatt.* 1911—1921. Unabhennige Wochen-Schrift, erste jiddische Zeitung in Skandinavien. Fra Nr. 113—124: *Mosaisk Ugeblad,* derefter igen: Wochenblatt. — *Jødisk Samfund (Di Judische Geselschaft)* 1.—3. Aargang 1913—1917. Dansk og Jiddisj 3. Aarg. kun Dansk. Oprindelig Organ for Sammenslutningen af alle russiske Jøder og med Dr. Schornstein som Redaktør af den danske Del. — *Di Jugendstime.* Frisindet Maanedsskrift. Udg. af Foreningen Judische-Jugend. Red. S. Beilin. Nr. 1—3. 1913. — *Jødisk Folketidende.* 1914. 1915—16 fortsat under Titel: Jødisk Folkestemme *(Jidische Folkstime).* Ansvarshavende: J. Nachemson og S. Skorochod. — *Di Tribune.* Nr. 1—21. 1915—16 (Jiddisj). Red. M. Grossmann. Skandinavisk Udg. 1916. Nr. 1. — *Folkets Hjælp.* Nr. 1—5. 1916. (Dansk og Jiddisj). — *De yngste.* Medlemsblad for Foreningen „Chevras Hak'tanim". 1.—2. Aarg. 1917—1919. — *Jødisk Familieblad.* 1918—Dato. 2 Gange maanedlig. Indeholder officielle Meddelelser fra Mosaisk Samfund i København. Red. Max Goldschmidt. — *Folkshilf.* Udgivet af skandinavisk-jødisk Centralkomité for de ved Krigen ulykkeligt stillede Jøder. Nr. 1—26. 1919—1921. — *Israeliten.* Organ for skandinavisk-jødisk Ungdomsforbund. 8. Aargang, Nr. 1—10. Aargang, Nr. 12. 1920—1923. Flyttedes 1923 til Stockholm.

Af disse bestaar i Øjeblikket „Mosaisk Samfund" og det officielle „Jødisk Familieblad".

Blandt Indvandrerne er Flertallet i *national* Henseende Sionister, og jævnlig ser man Herzl's Billede paa Væggen i deres Stuer; i *religiøs* Henseende havde adskillige allerede i deres Hjemland sagt sig løs fra deres Fædres Tro, andre har gjort det under de nye Forhold her i Landet; atter andre har sluttet sig til den større, reformerede Synagoge i Krystalgade. Blandt de ældre findes ikke faa ortodokse; der havde, siden Reformen fik Overtaget i den københavnske Menighed, stadig holdt sig et forholdsvis ortodokst Mindretal, der holdt deres egen Gudstjeneste privat. Efterhaanden har der nu dannet sig fire—fem saadanne private Kredse, der samles til Minjan under en Gabbis, d. v. s. Forstanders, Ledelse forskellige Steder i den indre By, f. Eks. Læderstræde og Kronprinsessegade; den ortodokseste af disse Kredse er Machsika Hadass, der samles i Nørregade 41. Rabbiner for de ortodokse Jøder i København er Dr. phil. *Michael Schalom Siegfried Winkler* (f. 1863), der i 1910 kom her til Landet.

K. *Samlivet mellem Jøder og Danske.*

De russiske Jøder har været her for kort Tid til, at de har kunnet faa nogen kendelig Indflydelse iblandt os, men en saadan har det gamle jødiske Samfund i høj Grad øvet. Det har inden for sine Rækker talt overmaade mange Navne, der vil huskes, saa man endog har kaldt dette Afsnit af vort Folks Historie for »den jødiske Periode«. En kortfattet Sammenstilling af en Række af de mest kendte blandt disse Navne vil vise, dels paa hvilke Omraader den jødiske Indflydelse har været størst, dels i hvilken Retning den er gaaet.

Inden for Videnskaben mærkes Fysiologen *Ad. Hannover* (1814—1894), der her hjemme banede Vej for Brugen af Mikroskopet, og dennes Søn *H. I. Hannover* (f. 1861), der først som Professor, siden som Direktør ved Polyteknisk Læreanstalt i høj Grad har bidraget til Teknologiens Udvikling i Danmark. *Oskar Siesbye* (1833—1913) er kendt som klassisk og dansk Filolog og *J. A. Fridericia* (1849—1912) som Historiker. Navnlig Lægevidenskaben tæller mange Jøder blandt sine Dyrkere: *Ludvig Israel Brandes* (1821—1894), der grundlagde Københavns Sygehjem (1859) og var banebrydende paa en lang Række Omraader inden for Filantropien, f. Eks. Vuggestuerne, her i Landet, ligesom han ogsaa blev den første danske Jøde, hvis Statue rejstes. *Harald Hirschsprung* (1830—1916) var Overlæge ved Dronning Louises Børnehospital, *Israel Rosenthal* (1851—1920) ved Københavns Kommunehospital; *Carl Julius Salomonsen* (1847—1924) var Professor i almindelig Patologi og *Leopold Meyer* (1852—1918) i Fødselsvidenskab ved Københavns Universitet.

I Politiken fortjener den frisindede Demokrat, Pædagogen *Herman Trier* (1845—1925), Næstformand i Folketinget og Formand i Københavns Borgerrepræsentation, og *Edvard Brandes* (1847—1931), Finansminister under Verdenskrigen, at nævnes.

Som en ensom Skikkelse staar *Joseph Michaelsen* (1826—1908), der i 1859 før nogen anden udtalte Tanken om Verdenspostforeningen og kæmpede for den i 15

Aar uden at vinde Forstaaelse, indtil Foreningen dannedes i Bern (1874), efter at Tanken var fremsat ogsaa fra tysk Side.

I Forretningsverdenen vil en ældre Tid mindes den fantasifulde Bankier *Gottlieb Abrahamson Gedalia* (1816—1892), oprindelig Sadelmager, 1849 Vekselerer med Bankierforretninger paa Udlandet, i 1870 indblandet i Spørgsmaalet om Besættelsen af den spanske Kongetrone, samme Aar udnævnt til Baron af den italienske Republik San Marino, 1875 fallit paa Anlæget af den nordvestsjællandske Bane. Og *David Baruch Adler* (1826—1878), Leder af Bankierfirma D. B. Adler & Co., blev Medstifter af flere Banker med det Formaal at frigøre jydske Pengeforretninger fra Hamborgs Formynderskab; i politisk Henseende øvede han Indflydelse paa de nationalliberales venstre Fløj. Fremdeles *Adolph Trier* (1817—1889) af Firma Adolph Trier & Goldschmidt; Brødrene *Moritz Gerson Melchior* (1816—1884), H. C. Andersens Velynder, og *Moses Melchior* (1825—1912) af Firma Moses & Søn G. Melchior, hver paa sin Vis Type paa den solide, vidt orienterede Købmand; *Louis Meyer* (1843—1929) af Firma Beckett & Meyer og hans Søn *Ernst Meyer* (f. 1870), Formand for Grosserer-Societetets Komité og Direktør for den rekonstruerede Landmandsbank; Etatsraad *Philip W. Heymann* (1837—1893), der i 1860-aarene hjalp det danske Landbrug i Gang med Udførsel af Smør og Flæsk og i 1873 var Medstifter af »Tuborgs Fabriker«; Etatsraad *Isaak Moses Hartvig Glückstadt* (1839—1910, der blev Leder af den i 1871 stiftede Landmandsbank og i 1897 medvirkede ved Stiftelsen af Det Østasiatiske Kompagni, alt mens han i mange Aar var Formand for mosaisk Trossamfunds Repræsentantskab. Hans Søn, *Emil Rafael Glückstadt* (1875—1923) førte Landmandsbanken frem til at blive Nordens største Bank indtil dens Sammenbrud i 1922. *Marcus Rubin* (1854—1923) var Søn af en fra Posen (Poznan) indvandret ubemidlet jødisk Boghandler og blev Generaldirektør for Skattevæsenet og til sidst Medlem af Nationalbankens Direktion. Tillige var han Historiker og har især behandlet Frederik VI's Tid, hvor han har lagt for Dagen en egen Evne til at faa Tal

til at tale. *Harald Jacob Bing* (f. 1848), der medvirkede til Oprettelsen af Kunstindustrimusæet, overtog i 1885 sin Faders og Farbroders Firma, Bing & Grøndahl, og skaffede denne Danmarks anden Porcellænsfabrik Verdensry. I Pengeverdenen i snævreste Forstand har Vekselererslægten *Henriques* opretholdt det gamle i 1801 stiftede Firma indtil nu. Fra Krigsaarene huskes endelig Fabriksdirektør *Paul Herman Heilbuth* (f. 1861), stærkt interesseret i det radikale Venstres Politik og Presse og Medlem af den overordentlige Kommission af 8. Aug. 1914; og *Max Ballin* (1865—1921), Formand i den store Sammenslutning af Læder- og Skotøjsfabriker.

Fra Kunstens og Literaturens Omraade nævnes Malerne *David Monies* (1812—1894) og *Ernst* (Ahron) *Meyer* (1797—1861), Radereren *Joel Ballin* (1822—1885) og Musikerne *Leopold Rosenfeldt* (1849—1909) og *Victor Bendix* (1851—1926). Som Kunstsamler har Tobaksfabrikant *Heinrich Hirschsprung* (1836—1908), Broder til Overlægen, bevaret sit Navn for Efterverdenen, idet han i 1902 skænkede Staten sin store Samling af Malerier m. m., der ypperligt supplerer Statens Museum for Kunst. *Poul Levin* (1869—1929) blev kendt som Literaturkritiker, Forfatter og Journalist (»Jonathan«); *Henri Nathansen* (f. 1868) som Forfatter og — inden for Jødernes egen Verden — som Talsmand for Nationalismen.

Størst Indflydelse i sin Tid har dog uden Sammenligning *Georg Brandes* øvet. Faglig set falder hans Gerning inden for den literære Kritik, men i sine Virkninger naaede den ud til at præge den almindelige Tænkemaade i vide Kredse.

Georg Morris Cohen Brandes (1842—1927) var født i et københavnsk Købmandshjem og var Brodersøn af den nys nævnte Læge L. I. Brandes. Han traadte frem paa en Tid, da Guldalderen i den danske Digtning var ved at ebbe ud, og da Nederlaget 1864 hvilede tungt paa Folket; ved sine Forelæsninger paa Københavns Universitet 1871 om Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes evropæiske Literatur indledede han den saakaldte Realismens Tid i den danske Literatur og knyttede den Forbindelse med Ev-

ropa, som ved Bruddet med Tyskland var spærret for os. Men han gjorde det, idet han prædikede Oprør mod snart sagt alle de Idealer, som hidtil havde gældt, og idet han svor til Tankens og den enkeltes ubundne Frihed i alle religiøse, moralske, nationale og sociale Spørgsmaal. Saaledes blev han i en sjælden Grad et Modsigelsens Tegn, snart skyet som selveste Mefistofeles, snart tilbedt som »Tidens Messias« af Halvfjerdsernes Mænd.

Han havde i 19—20-Aars Alderen oplevet en religiøs Krise[1], der under Paavirkning af Søren Kierkegaard lærte ham at se Opofrelsen som Livets Maalestok og Jesus som dets Ideal. Han bragtes til at føle sig »i væsentlig Overensstemmelse med den kristelige Følemaade, forsaavidt mit Liv var asketisk, og min søgende, stræbende, uafbrudt arbejdende Aand ikke blot fandt Hvile, men Henrykkelse i Bønnen og fik Løftelse og Ild ved Forestillingen om at være skærmet og hjulpet af »Gud«.« Siden sagde han sig i en sjælden Grad løs fra enhver Religiøsitet, og i dette som i næsten alle andre Henseender er han en mærkelig sammensat Natur, vanskelig at forstaa. De mange Brudlinier i hans Karakter kan næppe forklares ud fra hans jødiske Fødsel, men snarere ud fra hans Brud med den: Jøde, som han var, vilde han ikke være; Dansk, som han ikke var, vilde han være (Henri Nathansen). Skønt han ofte erklærede Danmark sin Kærlighed, haanede han det til andre Tider som en Andedam. Skønt han som Talsmand for Nietzsches Overmennesketeori nærede en aristokratisk Foragt for Mængden og tit var til Overmaal optaget af sig selv, traadte han dog Gang paa Gang i Skranken for dem, der led Uret, enten det var polske Jøder eller danske Sønderjyder. Skønt han i alle Henseender bekæmpede Konservatismen, bekendte han energisk, at han ikke troede paa noget Fremskridt. Skønt han et langt Liv igennem havde levet i en udpræget Assimilation, hvor det tit var ham ubekvemt at blive mindet om, at han var Jøde, endte han dog med at bekende sin Sympati for Sionismen[2]

---

[1] *Georg Brandes:* Levned I, S. 114—120. — [2] *Henri Nathansen:* Georg Brandes. Kbh. 1929, S. 257—269.

og staa som Medudgiver af et nationalistisk jødisk Tidsskrift[1]. Dog paa eet Punkt blev han efter hin Krise i Ungdomsaarene altid sig selv lig: i den uforsonlige Kamp mod den kristelige Moral, især i Forholdet mellem Mand og Kvinde, og Kampen for Fritænkeriet. Han følte det ikke som en Svigten i denne Kamp, at han endog havde ladet sin Datter, Astrid, døbe; hun døde tidlig af Difteritis, og han fortæller derom:[2]

„Under en afskyelig, raa Østenvind blev hun sænket i Jorden. Præstens Tale var oprørende, nærmest rettet imod mig, desuden stupid: han betonede atter og atter, at det tiaarige Barn var Synderinde. Han misbrugte det Overtag, som det gav ham, at jeg af velovervejede Grunde havde ladet den lille Pige døbe; jeg havde gjort, hvad jeg kunde, for at skaane hende for Vanskeligheder i det paa Vanskeligheder forud tilstrækkeligt rige Jordeliv. Min Foragt for ham, som var stum, var ikke svagere for det, men slugtes af Kvalen."

Som Kritiker var Brandes stor, naar han lærte Folk at se de Skønheder, andre havde skabt; men som Folkefører var han gold, fordi han manglede baade den dybe Samfølelse med Folket og den enfoldige moralske Idealitet. Derfor endte han ogsaa med at staa som en ensom Mand, der maatte se Tiden søge fremefter ad andre Linier end dem, han havde peget paa.

Netop i 1870-aarene, da Brandes traadte frem, blussede Jødehadet stærkt i Tyskland under Kulturkampen[3], og som saa ofte før smittede det ogsaa denne Gang i Danmark. Angrebene var mærkelige især for de Personers Skyld, fra hvem de kom, men de savnede tydelig nok Medhold i Folket og blev ved Stridens Afslutning delvis taget tilbage. I 1876 udgav den i andre Henseender højt fortjente Pastor *Blædel* ved Garnisons Kirke sin store Bog »Udvidet Confirmations-Undervisning«, hvori han, byggende dels paa den kendte engelske Missionær M'Cauls

[1] La Revue Juive. 1925. Tidsskrift III, S. 454. — [2] *Georg Brandes:* Levned III, S. 301. — [3] Nord. Miss. Tidsskr. 1929, S. 174—175.

Skrift fra 1836, »Netivoth olam« (The old Paths)[1], dels paa den nys udkomne, siden saa berygtede Bog af den østrigske Professor og Kanonikus Aug. Rohling († i Wien 1931, 92 Aar gammel): »Der Talmudjude« 1871[2], giver et Vrængebillede af den talmudiske Jødedom og derefter med Henvisning til Professor Godet en voldsom Skildring af den moderne filosofiske og religionsløse Jødedom som den store Fare for Kirken og som det Moderskød, hvorfra Antikristen kan ventes at komme og et satanisk Messiasrige at udgaa. Aaret efter bragte »*Dansk Kirketidende*« under C. J. Brandts og Fr. Nielsens Ledelse[3] et længere Uddrag af Rohlings Bog, sluttende med en Udtalelse om, at »det er en Fortjeneste af Dr. Rohling, at han har gjort sit for at aabne Kristenhedens Øjne for det religiøse og sædelige Indhold af den talmudiske Jødedom paa en Tid, da Israel stræber efter at vinde Magt paa alle Omraader.« Angrebene fortsattes, og i 1878 udgav Præsten *Johannes Kok* »Det hellige Land og dets Nabolande«[4], hvor han med Blædel og Holberg som Kilde angriber Talmud og ligeledes vender sig mod den moderne Jødedom. Og samme Aar kom endelig tredje Del af *Biskop Martensens Etik,* »den sociale Ethik«[5], der ikke blot tager til Orde imod det blandede Ægteskab som et betænkeligt Eksperiment, men ogsaa imod de »moderne Jøder, der ganske har afført sig deres Fædres Religion uden dog derfor at opgive deres nationale Pretentioner.« Ved Kapitalens, den politiske Virksomheds og Pressens Hjælp dyrker de de jødiske Interesser og stræber at trænge Kristendommen og ethvert Hensyn til de religiøse Forskelle ud af det offentlige Liv, for at et jordisk-messiansk Humanitetsrige kan fremstaa. Nationernes Ve og Vel berører dem kun udvortes; det er for den individuelle Frihed og

[1] Om denne Bog se en Artikel af *Kalkar* i »Fædrelandet« for 22. Okt. 1878 (»Et Æreminde for en Afdød (M'Caul).« — *Kalkar*: Israel og Kirken, Kbh. 1881, S. 283. — *de le Roi:* Die evang. Christenheit und die Juden[2] II, Lpz. 1899, S. 51—54. — [2] Nord. Miss. Tidsskr. 1829, S. 175. — *Hermann L. Strack:* Das Blut[8], Lpz. 1911, S. 109—120. Bogen indbragte senere sin Forfatter en offentlig Anklage for Mened, Falskneri og Løgn, som han ikke kunde ryste af sig. — [3] 1877, Nr. 31—32. — [4] Kbh. (P. G. Philipsens Forlag) 1878, S. 84. 88—90. — [5] Kbh. 1878, S. 45. 129—137.

den frie Konkurrence, at deres Hjerte banker. Derfor betragter Martensen det som et Misgreb, at man uden nogen Indskrænkning har givet Jøderne fulde politiske Rettigheder, om end de allerede givne Rettigheder naturligvis ikke under den nuværende Ordning kan tages tilbage. Det er let at se, at Grundpillen i denne Bedømmelse er Martensens Lære om »den kristelige Stat«; naar vi nu ikke længere hylder denne Samfundsteori, kan vi ogsaa kun kalde det uret og ubilligt, naar han i Kraft af visse Statsborgeres *Fødsel* paa Forhaand vil udskille dem som nederste Klasse og kun indrømme dem en Plads i Samfundet som dets Askepot. Man sammenligne foran S. 108 ff.!

Endnu samme Aar, som disse to sidstnævnte Skrifter saa Lyset, kom Jødernes Svar ved *Overrabbiner Wolff:* »*Talmudfjender.* Et Gjenmæle«, en stor Bog paa 504 Sider, tilegnet den jødiske Menighed »som Minde om vor halvtredsindtyveaarige lykkelige Forbindelse«.

Dr. Wolff har forholdsvis let Spil over for de førstnævnte Modstandere, da det var givet, at ingen af dem, saa lidt som Rohling, kunde læse Talmud, endsige forstaa den; tillige kan han bebrejde dem den aabenbare Ubillighed i deres Bedømmelse af Værket, idet de slet ikke har forsøgt at trænge ind i dets Aand. Han afviser udførligt (S. 137—216) Paastanden om, at Talmud forbander de Kristne, ja, han gaar saa vidt (alt for vidt!), at han nægter, at der „i hele den ældre og nyere jødiske Literatur findes en eneste Udtalelse, der røber Kristushad" (S. 277). Endvidere nægter han, at der læres en dobbelt Moral over for Jøder og Ikke-Jøder; meget mere har Kirken selv i saa Maade været et Glashus, hvorfra man ikke skulde slaa med Sten, og det burde give de Kristne Stof til Eftertanke, at saa at sige alle de Beskyldninger, som i Tidernes Løb er rejst mod Jøderne, i sin Tid er fremsat af Hedningerne mod de Kristne. Heller ikke den frie Tankes Lærdomme skyldes fra først af Jøder (? Spinoza!), men netop Kristne (S. 254). Om Jesus hedder det, at han var Jøde og kun Jøde, og til hvilken som helst Udtalelse af moralsk Indhold i det Nye Testamente forpligter Dr. Wolff sig til at paavise en tilsvarende i Talmud (S. 190). — Ejendommeligt virker det, naar Forfatteren af Agenden af 1833 i dette Skrift optræder som Ortodoksiens Talsmand og paastaar, at det kun er „ganske enkelte Steder, der har dannet sig særlige Reform-Jødemenigheder" (S. 290), eller naar han vil hævde, at Tanken om en jødisk Stats Genoprettelse kun er „et af Jødefjender udspredt Rygte" (S. 304).

Over for Biskop Martensen (S. 317 ff.) priser han Jødedommens Tolerance i Modsætning til Kristendommens Intolerance, saaledes som den har vist sig i de Kristnes Behandling af anderledes troende, og som den ytrer sig i Læren om „den kristelige Stat“. Naar Jøder øver Indflydelse i Embeder og paa Rigsdagen, bør det billigvis erindres, at det er Kristne, som har valgt dem dertil. Iøvrigt er Statens Love ifølge Talmud en bindende Forskrift i Jødedommen; denne betegner overhovedet ikke nogen særlig Nationalitet, og i Fædrelandskærlighed har Jøderne ikke staaet tilbage.

Ved Aarsskiftet kom Gensvaret fra kristen Side ved Prof. theol. *Fredrik Nielsens* Bog »Den moderne Jødedom« med en udførlig Omtale af »Talmudfjender«. Denne Debat er overhovedet den lærerigeste, der er ført herhjemme om Jødespørgsmaalet, men hvad dens Udgang angaar, er det mærkeligt, at vel havde Fredrik Nielsen meget at udsætte paa Wolffs Genmæle, hvis talrige Citater er vildledende, og hvis Skildring af Talmud er ensidig lys, ligesom de to Præsters var ensidig mørk, men han tager hverken Blædel—Kok eller Martensen i Forsvar og gentager ikke Dansk Kirketidendes Anbefaling af Rohling. Og da »Udvidet Confirmations-Undervisning« efter Blædels Død kom i anden Udgave (1884), besørget ved Forfatterens Søn, blev hele Angrebet paa Talmud udeladt og Angrebet paa den moderne Jødedom mildnet.[1]

I Aarene omkring 1880 antog Antisemitismen i Tyskland en væsentlig ny Skikkelse,[2] i hvilken den har vundet stor Udbredelse. Jødehad har der altid været, men hidtil havde det mest ytret sig i Eksplosioner med mellemliggende forholdsvis rolige Perioder; nu organiserede Bevægelsen sig i Foreninger, paa Rigsdagen, i Presse og Forlagsvirksomhed, hvorved den fik et blivende, varigt Præg, ligesom den antisemitiske Literatur blev mere maalbevidst og under Hagekorset som Bannermærke søgte sig et biologisk Grundlag og rettede sit Angreb paa selve det semitiske Racepræg. Ogsaa denne moderne Antisemitisme har haft nogle Dønninger hos os, men Verdenskrigens Uvejr maatte til, før de ret kunde mærkes, og i vore smaa For-

[1] Se Forordet, S. V. — [2] Jfr. »Antisemitismen«, en Artikelrække »Israelsmissionen« 1925 og 1926, særlig 1925, Sp. 162—165,

hold og over for vore faa Jøder kunde Bølgerne alligevel ikke naa at vende det hvide ud; det hele blev i Duodezformat.

I Aaret 1917 stiftedes »Dansk Forening til Fremmedelementers Begrænsning«, der siden under Navn af »Dansker-Ligaen« og med Støtte fra Foreninger som »Det vaagnende Danmark« og deslige har villet modarbejde den jødiske Kapital- og Personindflydelse paa dansk Presse, Forlagsvirksomhed osv. og bekæmpe Jøders Ansættelse i vigtige Rigsembeder. Mest kendt inden for denne Bevægelse er Billedhugger *R. Bøgebjerg* (1859—1921), der 1917 slog til Lyd med Flyveskriftet »Jødisk Aand«, og Kommunelærer Brunøe, Frederiksberg, der 1919 udgav et hadefuldt antisemitisk Skrift »Danskerne og de andre«. En Kreds inden for Dansker-Ligaen udgav 1919—1922 »Dansk nationalt Tidsskrift«, og Folk af samme Type besørgede i 1920 den monstrøse Bog »Die Geheimnisse der Weisen von Zion« omplantet paa Dansk under Titel »Jødefaren«. (Den blev kraftig imødegaaet af Professor Torm i Berl. Tid. 28. November og 5. December). Ogsaa i Provinspressen er Race-Antisemitismen kommet til Orde, navnlig i Kolding Avis under Erik Hansens Ledelse. — De overordentlige Foranstaltninger under Krigen og de mange Bank-Krak, der fulgte i dens Spor, har ligeledes medført, at Jøderne — med eller uden Skyld — maatte staa for Skud; mest kendt er Sammenstødet i den overordentlige Kommission mellem Direktør Max Ballin og Professor L.V.Birck 1918 og Landmandsbankens Sammenbrud 1922. Det var, handelspolitisk set, Andelssystemet og Trusten, der tørnede sammen hin Augustdag 1918 i den overordentlige Kommission, og det førte til Nederlag for begge de kæmpende: personligt for Birck, der brugte grove Ukvemsord mod baade Ballin og alle Jøder, og sagligt for Ballin, idet hans Læder- og Skotøjstrust under Krigen maatte nedsætte sin Fortjeneste til det halve.[1] — I Landmandsbanken havde Emil Glückstadt villet trodse det øko-

[1] *K. J. Østrin:* Birck—Ballin. Avtentisk Beretning om Sammenstødet den 6. August 1918. Kbh. 1918.

nomiske Tilbageslag efter Krigen og derved — idet ogsaa Mænd som Ringberg og Plum ledede ham dertil — indladt sig paa de Transaktioner, der, da Banken brød sammen, medførte en Retsforfølgning mod ham, under hvilken han døde.

Den danske Israelsmission[1] vandt først en blivende Form for sit Arbejde langt hen i dette Tidsrum, efter at Kærligheden til Hedningemissionen allerede for nogen Tid siden var begyndt at vokse sig stærk inden for den danske Menighed.

Efter Joh. Chr. Moritz's Besøg her i 1840-aarene havde København af og til været gæstet af Talsmænd for Israelsmissionen fra Nabolandene, saaledes kom Kandidat *Peter Lorentzen Hærem* fra Stavanger (1840—1878), Sjælen i det norske Israelsmissionsarbejde, jævnlig paa Besøg hos en døbt Jødinde i København, Fru Schultz, f. Kalisch; i 1878 kom Grundlæggeren af den nyere Israelsmission i Sverige, Pastor *Aug. Lindström* (1834—1924)[2] og i 1880 Englænderen *Lord Radstock*[3], hvis Møder efterfulgtes af en Vækkelse, navnlig i de højere Samfundslag, hvorved Begyndelsen blev gjort til forskellige Menighedsarbejder i København; i 1881 blev en svensk Dame, *Carolina Fröhling,* af Lindström sendt hertil, for at hun ved Husbesøg og Traktatuddeling kunde faa Forbindelse med de københavnske Jøder. Om Høsten samme Aar kom endvidere Israelsmissionær *Paulus Wolff* (1851—1926)[4], der selv faa Aar i Forvejen var døbt i Stockholm af Pastor Lindström, og som en Frugt af disse Besøg dannedes der da i 1882 en Sykreds af 4 Kvinder, af hvilke den længstlevende, Fru *Elin Feddersen,* afgik ved Døden i 1930, efter at Kredsen havde bestaaet til 1917. Den tilvirkede Haandarbejder og støttede Israelsmissionen i Sverige, Fru Feddersens Hjemland; desuden lod den afholde Foredrag,

---

[1] *Frederik Torm:* Fortællinger af Israelsmissionens Historie[3]. Kbh. 1925, S. 81 ff. — [2] Levnedsskildring af Hjalmar Stenberg i »Israelsmissionen«, 15. Jan. 1925. — [3] Se en Artikel i »Israelsmissionen« 15. Juli 1917, som bygger paa Meddelelser fra Fru Elin Feddersen. — [4] Levnedsskildring af Hjalmar Stenberg i »Israelsmissionen« 15. Novbr. 1926.

snart for Jøder, snart for Kristne om Jøder, og blandt dem, der saaledes traadte i Forbindelse med den nystiftede Kreds, træffer vi ogsaa den gamle Dr. *Kalkar*. Ved »Evangelisk Alliances« Møde i København 1884, hvor Pastor *de le Roi* talte om Israel, knyttedes Forbindelsen med den tyske Mission i Leipzig, der netop i disse Aar vandt Styrke; et af dennes Skrifter, Safir: »Det ganske Israel skal frelses«, blev oversat (1885); næste Aar udgav A. S. Poulsen »Den jødekristelige Bevægelse i Syd-Rusland« (Josef Rabinowitsj); og endnu kan fra denne første Tid mærkes nogle Oversættelser af Franz Delitzsch's Skrifter.

Skønt Stødet til det begyndende Arbejde for Israelsmissionen først var givet fra Norge, Sverige og England, blev det dog denne Forbindelse med Tyskland, især Leipzig, der fik størst Betydning for Bevægelsens videre Forløb. Herfra fik man jævnlig Besøg af Delitzsch's Discipel, Missionær *Wilhelm Faber*, og 1885 dannedes den »*Forening for Israelsmission*«, som endnu bestaar. Den teologiske Professor *Frants Buhl* (f. 1850) blev dens første Formand, og i Aaret 1888 tiltraadte den den evangelisk-lutherske Centralforening for Israelsmission i Leipzig.

Ad denne Vej fik Foreningen ogsaa i 1891 sin første Udsending, nemlig den tysk-lutherske Præst, *Theodor Zøckler* (f. 1867), der i Stanislawow i det østlige Galicien begyndte det Arbejde blandt Jøder og spredtboende Tyske, som er fortsat indtil nu.[1] Zøckler støttedes tillige af Centralforeningen i Leipzig, men da hans Arbejde med Aarene mere og mere har faaet Præg af at være et indre evangelisk Menighedsarbejde end et Missionsarbejde blandt Jøder, er den danske Israelsmissions Forbindelse med dette Arbejde bortfaldet. Derimod har man fra Danmark stadig støttet det af Delitzsch i 1880 paa ny oprettede *Institutum Judaicum* i Leipzig, hvortil Tid efter anden flere unge danske Teologer har søgt for at uddybe deres Kundskab til Israel og Kærlighed til Missionsarbejdet, ligesom senere de fleste af vore Israelsmissionærer har faaet deres Særuddannelse der.

---

[1] *E. Clausen:* Tro og Selvoffer. Kbh. 1923.

Efter at Professor Buhl i 1890 var blevet Delitzsch's Eftermand som Professor ved Universitetet i Leipzig, blev Slotspræst, senere Biskop i Viborg, *A. S. Poulsen* (1854—1921), Formand for det danske Arbejde og efter hans Død atter en af de teologiske Professorer, *Frederik Torm.*

I Aarene 1892—1896 virkede her hjemme — men uden Forbindelse med »den danske Israelsmission« — *Simon Bauer* (1862—1921). Denne Mand[1] var født som Jøde i Sverige, men efter at være døbt i Norge rejste han 1889 som norsk Frimissionær til Tiflis i Kaukasien, hvorfra han under store Savn og Lidelser virkede blandt Jøderne i Persien (Urmia), til han 1892 af et svensk Selskab blev ansat i København. Han drog omkring i Danmark og holdt Møder for Israel; siden rejste han til Palæstina, men ophørte der med sin Missionsvirksomhed og bosatte sig i Düsseldorf, hvor han døde.

Han vil mindes endnu af mange. Men den Mand, hvem det mere end nogen anden skyldes, at Forbindelsen blev knyttet mellem Israelsmissionen og den danske Menighed ud over Landet, er *Philemon Petri* (1860—1924)[2], der i Aaret 1903 knyttedes til Arbejdet. Hans Navn var oprindelig Efraim Esner Schereschewski, og han var født i et ortodokst jødisk Hjem i Tauroggen, dengang en russisk By nær den østprøjsiske Grænse. Som ung udvandrede han til Sverige, og i Stockholm blev han (1881) døbt af den nys nævnte Pastor Aug. Lindström, Petris faderlige Ven til det sidste. Efter nogle Aars Forløb indgik Petri Ægteskab med en svensk Dame, og i 1901 under et Rekreationsophold i Danmark kom han i Forbindelse med den danske Israelsmission, hvilket førte til, at han to Aar efter traadte i dens Tjeneste som Hjemmearbejder. I over 20 Aar rejste han utrættelig i vort Fædreland og talte med en sjælden Varme og evangelisk Kraft Israels og Israelsmissionens Sag, indtil han den 2. Februar 1924 afgik ved Døden i Jerusalem under et Besøg i Fædrenes Land.

Inden for det gamle jødiske Samfund her i Landet er

---

[1] Selvbiografi (anonym): En Jødemissionærs Oplevelser. Fortalte af ham selv.[2] Kbh. 1905. — [2] Svensk »Missions-Tidning för Israel« 1882, Nr. 1—2. — Dansk »Israelsmissionen« 1924, Nr. 2—4.

det aldrig lykkedes Israelsmissionen at faa et regelmæssigt Arbejde; men blandt de russiske og polske Jøder i København har et saadant været i Gang, fra Indvandringen begyndte, idet det dog først tog fast Form ved Antagelse af Missionærer 1908. Gennem Petris Virksomhed var Menighedens Forstaaelse for og Tilslutning til Arbejdet vokset, hvilket kendtes dels paa, at der siden 1905 har kunnet udsendes et Maanedsblad for Sagen, »*Israelsmissionen*«, redigeret af Frk. *Inge Hofman-Bang*, dels at tre til fire Missionærer stadig har kunnet arbejde i Hovedstaden, og en Frugt heraf er en »*Forening af Jødekristne*«, som stiftedes af Petri 1916 til fælles Opbyggelse og indbyrdes Bekræftelse, og som f. T. tæller 20—25 Medlemmer.

Ogsaa til Østevropa, hvor den danske Menighed har haft sin eneste Arbejdsplads uden for Landets Grænser, sendtes i 1905 vore to første danske Udsendinge, Pastor *Fauerholdt* (f. 1877) og Pastor *Stefan Volf* (1873—1911), Fauerholdt til Jassi i Rumænien og senere til Grodno i Rusland (indtil 1911), og Volf til Przemysl i Galicien, hvor han fandt sin Grav. Hans Eftermand i Przemysl blev Pastor *E. Clausen* (til 1920), og i Øjeblikket har den danske Israelsmission to Udsendinge i det fremmede, begge i Galicien i Lemberg (Lwow), Frk. *Hansine Marcher* (siden 1923) og Frk. *Mimi Koefoed* (siden 1931).

Tillæg.

I.

KONGEBREV 1622.

(S. 4)

Ahn die deputirte der Portugisischen nation zu Ambsterdam
Item
Zu Hamburg seperatim.

Datum Hadersleben, den 25. Novemb. Ao. 1622.

CHRISTIAN DER VIERDTE.

Ehrsambe liebe besonders, Wir geben euch hiermit gnedigst zuu vernehmben, da wir in gnedigste erfahrung gebracht, welcher gestalt unterschiedliche Potentaten und Herrn, euch schriftlich sollen belanget und begehret haben, da iemand eurer nation in ihr gebiete und iurisdiction niederzulassen gesinnet, das sich der, oder die, bey ihnen ahngeben und bescheids gewertig sein solten.

Wann wir nun nicht allein eurer nation hiebeuor um unser Stadt GLÜCKSTADT, mit allerhande zuträgliche privilegien, die freyheit der religion und commercien belangende, gnedigst versehen, besonderm auch dieselben nach gelegenheit und erheischung der notturft ins künftige zuvermehren und zu amplificiren gnedigst geneigt, Inmassen euch unser Diener Minzmeister und lieber getreuer Albertus Dionys mit mehreren wird andeuten können.

Als ist hiermit unser gnedigstes gesinnen und begehren, dafern einer oder mehr eurer nation vorhanden, so zuneigung trügen, sich in vorgedachter unser Stadt niederzulassen, das dieselben einer oder zwo Persohnen ihres mittels dahin abfertigen wolten, welche die gelegenheit des Orts daselbst in Augenschein nehmben, und euch deswegen ferners relation einbringen möchten, nicht zweifelnd euch werden desfals gnugsamb contento wiederfahren.

(Efter „Mindeskrift", S. 115)

II.

AF PRIVILEGIERNE FOR JØDERNE I GLÜCKSTADT 1630.

(S. 5. 25)

Privilegia oder Freyheiten. Welche der zu Dennemarcken/Norwegen etc. Königliche Mayestät. Der Portugisischen Nation Hebräischer Religion, auch jhren Adhærenten vnd familien, So in der Veste Glückstadt an itzo residiren, vnd in künfftig kommen möchten/ Allergnedigst hat mitgetheilet vnd gegeben den 19. Junij Anno 1630. Gedruckt in der Veste Glückstadt/ Im Jahr 1633. — Udtog.

1. Erstlich geben vnnd ertheilen wir der Portugisischen *Nation* Hebräische *Religion* Verwandten vnd zugethanen/ so wol Kauffleuten/ Rentenern/ als Handwercksleuten vnd allen andern/ vollenkommenes Geleit/ das sie in vnser new erbawten Stadt Glückstadt jhre Niederlage anstellen/ vnd darein geruhiglich ohne alle *molesti*rung/ sie sey *realis* oder *Personalis*, wohnen mügen/ auch Heusere vnd andere vnbewegliche Gütere in vnnd vmb die Stadt vor sich vnd jhren Erben zu heuren/ zu Kauffen/ vnd auff Platzen vnd Städten/ die jhnen vor diesem zugetheilet gewesen/ oder in künfftig solten zugetheilet werden/ zubawen macht haben/ Welche Plätze/ vnbewegliche Gütere vnd liegende Gründe/ sie jederzeit als rechte Eigenthumber bewohnen/ behalten/ vnd nach jhrem gefallen *alieniren* vnd verkauffen mögen/ vnd ob auch vorerwehnte Plätze von andern eingenommen vnd bebawet wehren/ sollen selbe doch jhnen *restituiret* vnd wieder eingereumet werden/ Wie jhnen auch frey stehet/ allerley Handel/ Wandel vnd Handwercke gleich vnsern andern Bürgern anzustellen vnd zu treiben/ Sollen jedoch nicht schuldich sein/ in ander Bürgerzünfften/ zechen vnd *societeten* sich zubegeben/ Sondern von denselbigen allerdings *separiret* vnd abgesondert bleiben/ Wir geben auch denen/ die also in vnser Glückstadt sich Niederlassen/ einen solchen *salvum conductum*, Das sie in vnsern/ Reichen vnd Fürstenthumben mit jhren Dienern frey/ sicher mögen Handlen/ Wandlen vnd *negocijren*, auss vnd einreisen/ wegkziehen vnd wiederkommen jhres gefallens.

.....

3. Zum Dritten/ Vnd damit sie ihrer *Religion* wegen vmb so viel mehr versichert/ vergönnen wir jhnen in vorgedachter vnser Stadt Glückstadt eine Schule oder *Sin-*

agoga anzurichten/ zu kauffen/ oder auch ein bequehm Hauss darzu zu heuren/ da es jhnen am besten beliebet/ darin sie jhre Hebräische *exercitia,* jhre *circumcisiones, matrimonia,* Kinderzucht/ *institution* vnd *information* nach jhrem Gesetz und Gebreuchen frey/ sicher/ so wol in jhrer Schuel/ als Heusern gebrauchen mögen/ ohn jemandts/ was standes vnd *condition* der auch sey/ Einrede/ Gewalt/ vberlast vnd zunötigung/ wie die im Wercke/ vnd mit Worten beschehen könte/ bey *commination* vnser höchsten Vngnade vnd Straff.

.....

5. Zum Fünfften/ Es sol jhnen auch vergönnet sein/ allerhandt Hebräische Bücher/ als *Talmuth, Cabala,* so wol auch andere zu jhrer *Religion* dienliche/ vnter jhnen haben/ vnd ohne einige verhinderung zugebrauchen/ zu dem ende sie auch befugt sein/ eine Truckerey in Hebräischer Sprache auffzurichten.

6. Zum Sechsten/ Ihrer *Religion,* Glaubens oder Gewissens halber/ sollen sie im geringsten von Niemandt/ vnter welchem *prætext* vnd schein das geschehen könte/ befraget/ *molestiret, inquiriret* oder *perturbi*ret werden/ Ob sie schon an andern Orten den Nahmen/ als ob sie Christen wehren/ gehabt hetten/ vnd in der gestalt von dar weggezogen wehren/ Sondern wie andere vnsere Underthane vnnd Bürger/ also sollen auch sie sicherlich wohnen/ frey vnd franck handeln/ vnd jhre gewerbe vnd auffenthalt haben.

7. Zum Siebenden/ Ferner haben sie begehrt/ jhnen in jhren *Privilegijs expresse prohibiren,* wie dan ohne das vnter jhnen nicht vblich were/ mehr als 12. *pro cento* jährlich zunehmen/ auch auff ein Pfandt nicht minder als hundert Reichstahler ausszuleihen/ bey Pöen vnd Straffe der *confiscation* der Gelder/ so offt sie solches vbertreten/ davon die helffte an vns/ die helffte an die Armen verfallen sein sol.....

.....

16. Zum Sechzehenden/ Es sol niemandt von jhnen/ es sein Mann- oder Weibes Personen/ zur Tauff oder Christlichem Glauben gezwungen werden/ Sondern wer sich zum Christentumb begeben wil/ sol funffzehen Jahr/ vnd nicht minder alt sein/ auch nicht also bald angenommen werden/ aus bedencklichen Vrsachen/ das ein solcher Vbergangk aus Zorn vnd Eyffer geschehen sein möchte/ Derowegen sol solche Person sich wol zubedencken viertzig

Tage zeit haben/ nach verfliessung der viertzig Tagen kan er zum Christentumb schreiten vnd treten.

.....

18. Zum Achtzehenden. Wir *concediren* ihnen auch gnedigst/ in vnserer Glückstadt andere Hebreer/ so aus *Levanto, Italia, Africa* oder sonsten woher kommen/ zu sich zunehmen/ die ihrer *Privilegien* ebenmessig zugeniessen haben/ Aber keine Teutsche Juden sollen darunter verstanden werden/ welche diese vnsere *Privilegia* aus vnsern Fürstentumben/ aussbenommen die/ so mit vnserer bewilligung sich zu Wandsbeck niedergelassen/ gentzlich *excludiren.*

19. Zum Neunzehenden/ Sollen sie nicht verbunden sein/ eintzige Abzeichen vber sich zutragen/ auch nicht in einer Gassen oder Ort/ besonders vnd allein zu wohnen/ sondern durch die andern Gemeinen/ wo es jhnen beliebet/ vnd gefellet.

.....

22. Zum Zwey vnd Zwantzigsten/ In sachen aber/ so zwischen jhnen vnd Christen streitig fallen/ sollen sie an vnsern Rath vnd Gericht verwiesen sein/ welche ohne weitleufftiges *procediren de simplici & plano,* so es jmmer müglich/ alle Sachen richten vnd schlichten sollen/ So ferne sich aber in deren Ausspruch ein oder der ander Theil beschwert zu sein vermeinet/ sollen sie *immediatè* an uns zu *appelliren* vnd sich zu beruffen macht haben/ Aber vor keine Städte zu *compariren* schüldig sein/ Wie wir auch nicht wollen/ dass sie auff jhren Festtagen vor Gerichte stehen/ noch *citiret* oder geladen werden. Sie sollen aber hinwiederumb in denen in der Christlichen Kirchen gebreuchlichen Festtagen jhre Laden gesperret halten.

(Universitetsbiblioteket)

III.

KONGEBREV 1657.

(S. 9)

Königl. Declaration
dass für Jahren abgelassenen Edicts wegen der Juden, dass die Portugisen nicht darunter gemeinet, undt ihnen also frey stehet, nach wie vor, alhier im Reiche zu reisen, auch Handel und Wandel zu treiben.

Copenhagen, den 19. Jan. Ao. 1657.

WIR FRIDERICH DER DRITTE

Thuen Kundt hiermit, dass Wier für ezlichen Jahren auss sonderbahren, Unss dazu bewegenden Ursachen, zu Un-

seren Reichen undt Landen ein Edict publiciren lassen, dass Keine Juden, ohne Unsere Special Concession undt habenden Sicherungs Pass herein kommen, undt sich darin finden lassen solten; Alsz nun bey Unss im nahmen der sämptlichen Portugisischen Nation Hebraischer Religion, Unser General-Factor, auch Hoff Provisor GABRIEL GOMESS aller unterthänigste ansuchung gethan, solches Edict und Verboth dahin zu interpretiren, dass die Portugisen nicht darunter mit gemeinet, oder begriffen sein solten, Undt Wir daneben berichtet, dass theils dieser Nation, zu zeiten Unsers in Gott ruhenden Herren Vatern glorwürdigsten angedenkens, auch in vorigen Jahren, in Unseren Reichen undt Landen frey, sicher undt ungehindert Handell undt wandell getrieben, undt dabey geschüzet worden, theils auch derselbe in diensten Hoher Potentaten employret werden, undt in vornehmen Chargen sizen, und sich dabey woll comportiren. So haben wir obgedachtes Unser Edict dahin aussdeuten, declariren undt restringiren wollen, dass diese Portugisische Nation, vornemblich dieselbe so zur Ambsterdam, undt in Unser Stadt Hamburg undt Veste Glückstadt sich aufhalten, hierunter nicht mit gemeinet, sondern wie vorhin frey, sicher undt ungehindert, gleich andern frembden Nationen in Unsern Königreichen, Fürstenthümbern undt Landen passiren, repassiren, auch Handell und Wandell treiben, undt negotyren mügen. Wornach sich Unsere Ambtleute, Befehlichs Habere undt Bediente, auch männiglich zur Achten, Uhrkundtlich unter Unserm Königlichen Handtzeichen, undt Secret Insiegel.

Gegeben &c. &c. (Efter „Mindeskrift", S. 117)

IV.

MANDTALSLISTE 1682.

(S. 14)

Det ældste Mandtal over Ikke-Lutheranere i København, som findes i Rigsarkivet, stammende fra Aar 1682, indeholder en Fortegnelse over 11 jødiske Husstande, som opgøres til 19. Personer.

Nørre Kvarter.

Westergade: I Poul Larszen Bröggers Huus

Marchus Lewin, tobachspinder }
Abraham Lewin, tobachspinder } Jøder.

Snarens Kvarter.

Brolæggerstræde: *Samuel Iszrael*, tobachspinder, Jøede, siger at were priviligerit.

Nye Torff: *Samuel Fürst,* Kongl. Jubilerer, er fra Hamburg, een Jøede, logerer hos Sr. Peder Janssen Ølland.

Wester Kvarter.

Nye Torff: *Axsel Cantor,* tobachspinder, Jøde, haer Huustrue og Børn.

Raadhuusstræde: *Samuel Delime,* Jubilerer, haer Huustrue og Børn } Jøder.
Israel David, Jubilerer, } Ungkarle.
Lewin, fuldmegtig }

Hos Niels Moenssen, Reebslager
Natan N: } Jøder.
Lewin N: }
Farffuergade: *Bendix Marchuszen,* Jøde.

(Efter Josef Fischer: Jøderne i Kbh. i 17. Aarh. Kbh. 1906)

V.

GRAVSKRIFT 1736 (Oversættelse).

(S. 15)

Gravskrift fra den ældste Del af Jødekirkegaarden i Møllegade over Menighedens Grundlægger, Meyer Goldschmidt.

Denne Mindesten

(er rejst over den,) der var ivrig i sin Gerning .... Fra ham kom Teltnaglen, fra ham Hjørnestenen. Han vandrede i Beskedenhed og regnede sig for saa lidt som det ophvirvlede Støv, men stod rank i Kærlighedsgerning som den frodige Palme. Han grundlagde Menigheden, rejste Helligdommens Højder til Bøn og til Lovsang. Rigt strøede han sine milde Gaver til alle de hjælpeløse. Længe vil Mindet om hans Indsigt og Visdom endnu genklinge i det offentlige Liv. Det var den ansete og udmærkede Forstander og Ældste, den vellærde Meyer, Søn af den vellærde Herr Moses af Levi Stamme Stadthagen. Han bortkaldtes om Sabbaten den 6. Adar og blev begravet om Søndagen i Aaret (5)496[1], og Israels Sønner istemte Klagesangen.

Hans Sjæl vorde indesluttet i de levendes Kreds!

(Efter „Mindeskrift", S. 154 f)

1 18. Febr. 1736.

VI.

LEJDEBREV 1780.

(S. 17)

Jøde Israel Levin. Bevilling at nedsætte sig i Roeskilde.

C. 7

G. A. V.: At Vi efter *Israel Levin* af den jødiske Nation i Vores Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn hans herom allerunderdanigst giorte Ansøgning og Begiæring samt den fra os Elskelig H. Heinrich Adam Brochenhuus etc. derover indhentede Erklæring allernaadigst have bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade: at han i Vor Kiøbstæd Roeskilde maae vinde sit Borgerskab og sig sammesteds nedsætte. Men forinden skal han beviisliggiøre for Magistraten der i Byen, at han for det første Aar haver taget for 2000 Rdlr. jndenlandske Fabrique Vahre; for hvilken Summa han og siden aarlig skal være forbunden at tilforhandle sig af bemeldte Vahre; saa skal han og strax der paa Stædet tilkiøbe sig Huus eller Gaard; hvormed Magistraten sammensteds bør have nøje Indseende.

Forbydendes etc.

Christiansborg Slot, den 7. Aprilis 1780.

(Efter Josef Fischer: Meïr Goldschmidts Stamfædre. Tidsskrift III, S. 447)

VII.

PRIVILEGIUM 1780.

(S. 17)

Kongelig Bevilling af 10. April 1780 for Hendel Jacob Ruben paa at anlægge og drive et Sirts- og Kattun-Trykkeri i Køpenhavn.

Vi C. 7timus

Giøre all. vitterligt: At eftersom Hendel Jacob Ruben af den Jødiske Nation allerunderdanigst haver ansøgt om Privilegium til et Zirts- og Cattun-Trykkeries Anlæg, saa have Vi paa Vores General-Land-Oeconomie og Commerce Collegii derom ligeledes giorte Forestilling Allernaadigst bevilget og tilladt, ligesom Vi og hermed bevilge og tillade benævnte Hendel Jacob Ruben ubehindret her ved Staden at anlægge og drive et Zirts- og Cattun-Trykerie og derpaa forfærdige alle Slags trykede eller farvede Zirtser og Cattuner, under følgende Vilkaar og Benaadninger:

1.

Maae det staae ham frit for til dette Trykeries Indret-

ning og Drift at holde Svenne, Drænge og Arbeydere af hvad Nation eller Religion det maatte være.

2.

Skal han nyde Toldfriehed for alle paa hans Trykerie-Fabrik forfærdigede Vahrer, naar samme herifra enten til Provintserne eller fremmede Stæder forsendes.

3.

Tilstaaes ham Toldfriehed for indførende Farvestoffer og Redskaber, samt hvad andre Benaadninger og Fordeele ellers for Cattun-Trykerierne i Almindelighed her i Staden ere eller maatte blive accorderede.

Derimod skal han være pligtig at erlægge til Politie Cassen hvad samme for hans Leyde-Brev maatte tilkomme; under Privilegii Fortabelse at have Fabriken inden 2 Aars Forløb i fuldkommen Stand og Drift, og endelig forinden han benytter sig af dette Privilegium, at foreviise samme for Magistraten her i Staden, som han heraf tillige skal give en vidimeret Gienpart.

Skulde imidlertid om dette Privilegii Misbrug eller Misholdelse nogen Klage til bemeldte Vores General-Land-Oeconomie og Commerce Collegium indkomme, da skal han tilforpligtet være udi denne Sag og for saavidt som Privilegii Ords Forklaring angaaer, samme Collegii Decision at underkaste sig uden viidere Process eller Lovmaal.

Hvorefter Vedkommende sig allerunderd. have at rette og forholde, forbydendes herimod eftersom foreskrevet staaer Hinder eller Forfang at giøre under Vor Hyldest og Naade.

(Efter Josef Fischer: Simon Isac Kalkar og hans Slægt. Kbh. 1917)

VIII.

LEJDEBREV 1789.

(S. 17. 81)

Kongelig Bevilling af 9. Oktober 1789 for Simon Isac Kalkar (1754—1812), Fader til Dr. theol. Chr. H. Kalkar, til at nedsætte sig i København.

C. 7mus

G. A. V., at vi efter Jøden Simon Isach Kalker af vor Stad Altona, der nu for Tiden opholder sig i vores Kongelige Residentz Stad Kiøbenhavn, hans herom allerunderdanigst giorte Ansøgning og Begiæring samt den af os Elskelig Ober Præsident Borgemestere og Raad i bemeldte

Kiøbenhavn derover afgivne Erklæring allernaadigst have bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade, at fornævnte Simon Isaac Kalker maae, naar han lovlig har vundet sit borgerskab, samt erlagt til Politie Cassen 100 Rdl. nedsætte sig i bemeldte Kiøbenhavn og der efter de jødiske Ceremonier leve, som udi al stilhed og uden nogen Forargelse skal ske; Desligeste at han maa bruge den Handel og næring, som andre [her]boende Jøder er tilladt, dog at han derimod svarer til al borgerlig og Byens Tyngde, saavit samme proportionaliter kan tilkomme, og paa behørige Steder rigtig erlægger voris Told, Consumption og andre Rettigheder, af hvis han i saa maader handler med.

Forbydende etc.

(Efter Josef Fischer: Simon Isac Kalkar og hans Slægt. Kbh. 1917)

IX.

ÆGTEPAGT 1727 (Oversættelse).

(S. 21)

Fjerde Dag i Ugen, tredje Dag i Maaneden Kislev i Aaret fem Tusind fire Hundrede syv og firs efter Verdens Skabelse[1] efter det Tal, som vi tæller her i den hellige Stad København, har Herr Jacob, Søn af den afdøde højlærde Herr Israel, som ogsaa kaldes Schalom, sagt til Jomfruen Schøne, Datter af afdøde Herr Menachem, kaldet Menke: Vær min Hustru efter Moses og Israels Love, og jeg vil tjene dig i Ære, bespise og underholde dig efter Skik og Brug blandt jødiske Mænd, der tjener, ærer, bespiser og underholder deres Hustruer paa redelig Vis. Jeg vil give dig den dig som Jomfru tilkommende Morgengave af 200 Sølvpenge, som Loven tilkender dig, desuden dit Ophold, Klædning, og vil ogsaa være din Ægtemand efter almindelig Skik. Jomfruen Schøne har fra sin Side erklæret sig villig til at blive min Hustru. I Medgift medbragte hun fra Faderens Hus, i Sølv, Guld og Smykker, Paaklædningsgenstande, Møbler og Sengeklæder til en Værdi af 100 Sølvpenge, hvilket Beløb Brudgommen Herr Jacob af sine Midler forøger med 100 Sølvpenge, saaledes at hele Beløbet bliver 200 Sølvpenge. Brudgommen Herr Jacob har afgivet følgende Erklæring: Sikkerheden for denne Ægtepagt, ligesom for det tilføjede Beløb, har jeg paataget mig for mig og mine Arvinger, at Beløbet bliver betalt af det bedste i mine Ejendele og Besiddelser, hvor disse end findes, baade dem, som jeg allerede besidder, og dem, som jeg i Fremtiden erhverver, saavel urørligt som rørligt Gods, alt skal sættes i Pant og Borgen for Betalingen af denne Ægtepagts

[1] 27. November 1727.

hele Beløb, det skal ogsaa kunne tages af min Kappe paa Skulderen, baade før og efter min Død, fra nu og til evige Tider. Brudgommen Herr Jacob har paataget sig Fuldbyrdelsen og Følgerne af denne Ægtepagt med det tilføjede Beløb, som er lig med enhver Ægtepagt med Tilføjelser, som bruges ligeoverfor Israels Døtre, og som er affattede i Overensstemmelse med vore Vises Anordninger, ikke som en Skinkontrakt eller blot som Udkast til en Kontrakt. Og vi har gjort Kappegrebet[1] fra vor Brudgom Herr Jacob, Søn af den højlærde Herr Israel, som ogsaa kaldes Schalom, til Jomfruen Schøne, Datter af afdøde Menachem, kaldet Menke, paa alt det, som forhen er skrevet og forklaret, med et Stykke Tøj, som er egnet til dermed at erhverve noget. Alt er bekræftet og stadfæstet.

Moses David, kaldet Tevele, Søn af min Herre og Fader Chajim Köthen, Kantor og Vitterlighedsmand i ovennævnte hellige Menighed, Vidne.

Abraham, Søn af Moses Josef af Levi Stamme, Kirkebetjent og Vitterlighedsmand i ovennævnte hellige Menighed, Vidne. (Efter „Mindeskrift", S. 173 f)

X.

TESTAMENTE 1789.

(S. 21)

..... *Udtog.*

1) For alting bekiender jeg Undertegnede, og denne min Underskrivt skal vidne imod mig, som hundrede lovgyldige og troeværdige Vidner, jeg bekjender med en fuldkommen Bekjendelse, ikke som til Spøg, Lyst eller til at forandres, men fra nu af og bestandigen, at jeg Undertegnede skylder ved en Gjæld, som er fuldkommen gjældende efter Meningerne og Forordningerne af vore salige Vise, den Sum, Tolvtusinde femhundrede Rigsdaler dansk Courant, til Underholdning for (Thora) Skriftlærde, paa den her nedenfor forklarede Maade ..... og er fra nu af ovennævnte Sum Tolvtusinde femhundrede Rigsdaler dansk Courant blot som et Laan i mine Hænder .....

2) Andelen i Huset, som jeg eyer i Compagnie med mine 2de Sønner Hr. Salomon og Hr. Mayer, bestaaende i den Sum Totusinde Rigsdaler dansk courant skal ligeledes forblive til Underholdning for Skriftlærde, foruden Summen af de ommældte Tolvtusinde femhundrede Rigsdaler dansk courant ..... for at af denne Sum kan bestrides et Værelse, hvor tvende udvalgte Mænd (Clausbeboere)

[1] Udtryk for Bekræftelse; tage „Skøde" af Kappen.

skulle læse i Huset, og tillige til at underholde Thalmud Læsernes Selskab, der skulle læse i Huset efter Aftenbønnen, ligesom forhen, medens jeg levede .....

3) Ommældte Sum Tolvtusinde femhundrede Rigsdaler dansk courant skal overleveres og udbetales til herværende Menighed ..... Af de af denne Kapital faldende Renter, nemlig 4 pro Cento efter Landets Rentefod, der aarlig af denne Kapital beløber sig til femhundrede Rigsdaler d. c., skulde tvende agtede lærde Mænd underholdes, for at beskjæftige sig med Thora og flittigen at studere i samme, saa at til hver gives fem Rigsdaler ugentlig. Hvem disse to nævnte Mænd skulde være? bestemmes paa følgende Maade. Saalænge jeg lever, staaer det i min Magt, at vælge disse to Mænd efter mit eget Godtbefindende, efter min Død derimod, ... (skulle) mine tre Sønner have tre Stemmer og de Herrer Ældste og Forstandere skulle ligeledes have tre Stemmer ..... Ommældte tvende Mænd skulle, som billigt og ret er, være Fremmede[1] og ikke høre til de Indfødte af vor Menighed. Tillige skulle de være høilærde i Thora, fromme, af gode ulastelige Seder, paa det at deres eneste Forretning maatte være Studeringen i Thora, med hvilken de bestandigen skulle beskjæftige sig, og ikke befatte sig med andre Ting, uden at have nogen Ven eller Frænde, som kunde vise Eftergivenhed eller Skaansel imod dem[2]. Men skulde det, for hvilken som helst Aarsags Skyld, være nødvendigt at tage en her Indfødt, saa skal i det Mindste vælges en saadan, som er høilærd, en Mand af gode og ulastelige Seder, og som giør Studeringen i Loven til sin bestandige Beskjæftigelse, tvertimod de almindelige Ord: Jeg lever iblandt mine[3]. Saaledes gjør jeg det ogsaa til en udtrykkelig Betingelse, at den høilærde Hr. Jesajas, Søn af den lærde Hr. Rabbi Jehuda fra Sittel, som allerede længere, end tyve Aar, studerer i mit Huus, skal foretrækkes hver en anden, og ikke skal forstødes, men skal være en af de ommældte Lærde, som skulle ansættes i Midraschhuset, som jeg ved Guds Hiælp stifter, saa længe han lever, eller som det behager ham. Ogsaa gjør jeg det udtrykkeligen til en Betingelse, at begge de nævnte Lærde Mænd skulle lægge dem efter deres hellige Beskjæftigelse just i Lærehuset, som bestemmes dem, og som til salig Erindring skal nævnes efter mit Navn, hvor de uafbrudt Dag og Nat skulle studere i Loven, og

[1] for ikke af deres Omgangskreds i Byen at blive draget fra Studeringerne. — [2] jfr. Talmuds Ord, Pirqe Aboth VI, 4: Den rette Vej til at vinde sig Thora er denne: Spis Brød med Salt, og »drik Vand med Maade« (Ez. 4, 11); sov paa den bare Jord, og lev et Liv i Savn. Men gør Dig Umage med Thora. — [3] jfr. 2. Kong. 4, 13.

skulle disse være frie Personer, uden Forretninger, som ikke ere afhængige af nogen, og som ikke have nogen Byrde paa sig, som Lærer og Consulent eller som Dommer, og deslige Ting, som kunde være dem til Hinder i deres flittige Studering udi ovenmældte Lærehus og troelig Forretning i deres Beskjæftigelse med Thora.

Disse 2 Mænds Studering i min Claus[1] anordnes saaledes. De maae ikke komme sildigere i Clausen til Studeringen end Klokken ni om Morgenen, fra hvilken Tid af de ikke have Tilladelse til at begive dem bort, undtagen blot for at spise eller til Forretning af andre Fornødigheder, men de skulle studere der indtil Aftenen Klokken ti, da de kunde gaae bort.

.....

..... Saaledes passeret Alt, som i dette Skrift anordnet og skrevet er, her i den hellige Menighed Kjøbenhavn Idag Torsdagen den 3die i Maaneden Sivan, Aar (5)549[2].

Til fuldkommen Beviis undertegner jeg mig selv

Isaac Itsek,
Søn af Hr. Jacob fra Meisling.[3]

(Efter „Mindeskrift", S. 190 ff. — Fortegnelse over de i mosaisk Trossamf. i Kbh. stiftede Legater. Kbh. 1878)

Efter Kanc. Resol. 9. Juli 1825 anvendes nu af dette Legats Renter til Midraschhuset:

til de to lærde hver 520 Kr.	1040 Kr.
Leje	160 »
Brændsel og Lys	35 »
Bøger	35 »

Klausen er nu indrettet Ny Kongensgade 6, og Læsningen foregaar fremdeles daglig efter Bestemmelsen fra Kl. 9 til Kl. 10.

XI.

TESTAMENTE 1860.

(S. 75)

Salomon Davidsens og Hustru Hanna Davidsens Legat. Testamente af 13. Februar 1860. Fundats s. D.

Sum ..... Kr. 10 000

Kapitalen er uangribelig og tilhører bestandig Kirken. Dens aarlige Renter anvendes til Kirkens Udsmykning, navn-

---

[1] latinsk claustrum: indelukket Rum, Kloster; her Lærehus, Midraschhus. — [2] 28. Maj 1789. Aarstallet skrives efter jødisk Tidsregning ofte med Udeladelse af Tusinderne. — [3] Moisling, en lille holstensk By umiddelbart V. for Lübeck, hvortil en Del polsk-jødiske Flygtninge var tyet. Legatstifteren kaldes almindeligvis *Isac Moisling.*

lig til Anskaffelse af saadanne Genstande, som Menighedens Kasse ikke er pligtig til at bekoste, f. Eks. Tæpper paa Gulvet og i Stolene ... frisk Grønt og levende Blomster til Kirkens Udsmykning i Ugefesten osv. Legatet maa dog ingensinde anvendes til Tøjblomster eller til noget Orgel eller anden Musik i Kirken.

.....

(Efter Tillæg til Fortegnelse over de i det mos. Trossamf. i Kbh. stiftede Legater, Kbh. 1890, S. 64)

XII.

JØDERNES TAL I DANMARK.

	København				Købstæderne	øvrige Land	Ialt	‰ af Landets Befolk.	Side
1682	11	Husstande,	19	Personer					14
1726	65	»	350	»					21
1760	o.135	»	o.700	»					21
1784	o.250	»	o.1200	»					32
1798			1491	»					29
1813			o.2400(?)	»					44
						+ Frd. berg			
1834			2465		1545	54	4064	3,3	63
1850			2500		1358	83	3941	3,0	
1860			2858		1222	134	4214	2,6	
1870			3145		988	157	4290	2,4	
			+ Frd. berg			÷ Frd. berg			
1880			3125		728	93	3946	2,0	
1890			3491		492	97	4080	1,9	84, 93
1901			3065		245	166	3476	1,4	93

	+ Frederiksberg og Gentofte				÷ Gentofte				
	Gl. Samf.	Russ. Jøder	Krigsindv.	Ialt					
1906	3086	264		3350					101 ff.
1911	3193	1600		4793	199	255	5164	1,8	
1916	3076	2443	480	5999					
					+ Sønderjyske Amter (23 Jøder)				
1921[1]	2729	2615	531	5875[2]	168	297	5947	1,8	

[1] Siden 1921 oplyser Folketællingerne ikke Befolkningens Fordeling efter Trossamfund. — [2] Saaledes Cordt Trap i Tidsskr. III, S. 137. Statistisk Aarbog, Tab. 10, har paa Grundlag af Folketællingsskemaets Rubrik vedrørende Trossamfund Tallet 5482; men det har ikke kunnet oplyses, hvorledes Forskellen i Tællingen er fremkommet.

XIII.

TIDSTAVLE

Side

1584. Enkelte Jøder nedsætter sig i Altona og Ottensen . . . 3
1620. Den første Daab af en Jøde (Johannes Salomon) i Danmark . . . 26
1622. Kristian IV.s Indbydelse til de portugisiske Jøder til Glückstadt . . . 4
1628 og 1630. Portugisernes Privilegier i Glückstadt . . . 4-5
1641. Altona-Jødernes Privilegier konfirmeres . . . 6
1651. Forbud, at ingen Jøder maa lade sig finde i Kongeriget uden Lejdebrev . . . 9
1657. Portugiserne undtages fra Forbudet af 1651 . . . 9
1667. Ogsaa de »beskyttede« Jøder i Altona faar fri Indrejse i Landet . . . 10
1673. Første Bosættelse i Kongeriget . . . 14
1682. Fredericias Privilegier . . . 14
1683. Kristian V.s Danske Lov kræver Lejdebrev af alle Jøder 12
1684. Portugiserne undtages fra Reglen i Danske Lov . . . 12
1684. Den københavnske Menighed grundlægges . . . 14
1728. Paabud om, at alle Jøder skal møde til Prædiken i Vajsenhusets Kirke . . . 26
1743. Synagogen i Læderstræde indvies (— 1795) . . . 15
1747. Forordning om den jødiske Edsaflæggelse . . . 19
1758. Den første Jøde immatrikuleres ved Universitetet . . . 35
1783. de Meza tager som den første Jøde Doktorgraden ved Københavns Universitet . . . 36
1784—1808. Kronprinsens Regering . . . 31
1788. Haandværkslavene aabnes for Jøder . . . 34
1790. Den jødiske Fattigskole aabnes . . . 37
1793. Præmieselskabet til den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Haandværk og Kunster stiftes . . . 34
1793. M. L. Nathanson kommer til København . . . 39
1795. En kongelig Kommission nedsættes angaaende den jødiske Menigheds Forfatning i København (Forestilling afgives 1. August 1796) . . . 37
1795. Københavns Ildebrand. Synagogen ødelægges . . . 33
1798. Første blandede Ægteskab . . . 38
1805 1814. Den Nathansonske Reformperiode . . . 40
1813. Den literære Jødefejde . . . 42

1814 den 29. Marts. Anordning angaaende Bekendere af den mosaiske Religion i Kongeriget Danmark . . . 45
1816—1823. Mannheimer Kateket i København . . . 51
1819. Jødefejde i København . . . 53
1825. I Aarhus indføres den første regelmæssige moderne Gudstjeneste i Danmark . . . 51
1828—1891. A. A. Wolff Overrabiner i København . . . 54
1833. Synagogen i Krystalgade indvies . . . 54
1843. Forordning om den jødiske Edsaflæggelse . . . 59
1845. Goldschmidts »En Jøde« udkommer . . . 69
1849 den 5. Juni. Danmarks Riges Grundlov . . . 84
1850. Lov om fremmede Jøders Adgang til Riget . . . 85
1854. Slesvigs Jøders Emancipation . . . 50
1863. Holstens Jøders Emancipation . . . 50
1864. Lov om Edsfæstelse af Jøder . . . 85

1868. M. L. Nathanson † 63
1882. Den første Israelsmissionskreds dannes i København . . 117
1885. Den danske Israelsmission organiseres 118
1892—1902. D. Simonsen Overrabbiner i København 97
1903—2. Februar 1924. Philemon Petris Virksomhed i Danmark 119
1903—1910. T. Lewenstein Overrabbiner i København 98
1904—1917. Indvandring af russiske og polske Jøder til Danmark 102
1910—1919. M. Schornstein Overrabbiner i København 99
1919—nu. M. Friediger Overrabbiner i København 99

Navneliste.

Aalborg . . . . . 38, 87, 93 f.
Aarhus 14, 38, 94
Abraham Salomon 15
Abrahams, N. C. L. 61, 81
Adler, D. B. 109
Altona 4
Anchersen, Matthias 27
Assens 38, 93

Bagger, Hans . . . . . 13 f.
Baggesen, Jens 43
Balle, Nic. Ed. 28, 32, 37
Ballin, Joel 110
— Levin 38
— Max 110, 116
Barfod, Fr. 58, 61
Basnage, Jaques 24
Bastholm . . . . . 32, 36 f. 43
Bauer, Simon 119
Bendix, V. 110
Bernstorff, A. P. 31
Bing, Harald 110
Bing & Kalisch's Institut . . 37
Birck, L. V. 116
Blicher, St. St. 13, 43
Blædel, N. G. 112
Bournonville, Aug. 79
Brandes, Edv. 108
— Georg . . . . 97, 110 ff
— L. I. 108
Brochmand, Jesper 27
Brunøe 116
Bruun, Martin 31
Buchholtz, Fr. 42
Buhl, Frants 118
Bøgebjerg, Rasm. 116

Callisen, Provst 57
Cantor, Brødrene 34
Carolineskolen 41, 106
Clausen, Emil 120
Cohen, A. D. 16, 61
— Sjalom 42
Cohn, Rafael 33
Colbjørnsen, Chr. 31

Danske Lov 12
David, C. N. 43, 57, 62, 81
— Israel 14
Delbanco, Moses 79, 81
Delitzsch, Franz 118
Dionis, Albert . . . . . 9 f.
Drewsen, Kammerraad 56

Ehrenpreis, Marcus 92
Eibeschütz, Sim. Aaron . . 50, 96
Euchel, Gottleb 39

Faaborg 38, 87, 93
Faber, Wilh. 118
Fauerholdt, I. 120
Feddersen, Elin 117
Fleischer, Justitsr. 56
Fredericia 14, 38, 87, 93
Frederik II 3, 8
— III . . . . . 9 f., 13
— VI . . 31, 39 f., 47, 72
Frederiksborg 38
Frederiksstad 6
Fridericia, I. A. 108
— Silke- og Klædehdlr. 60
Friediger, Moses 92, 99
Fries, I. F. 52
Friskole 41, 106
Fröhling, Carolina 117
Fürst, Israel 14
— Moses 38

Gedalia, Abr. 33, 39, 51
— G. A. 109
Gedeløche, Jens 27
Gerner, Henr. Stiftspr. 28
Glückstadt . . . . . 4 ff, 25
Glückstadt, Emil 109, 116
— Isaak 109
Goldschmidt, M. A. . . 33, 62, 66, 69 ff., 83 f.
— Meyer 15, 23
Gomez, Gabr. . . . . 10 f.
Grundtvig, N. F. S. 57

Hald, Stiftsprovst 56
Hambro, Carl 50, 60
— Josef 60
Hannover, Ad. 108
— H. J. 108
Hansen, Erik, Redaktør . . . 116
Heiberg, Johanne Luise . . . 68
Heilbuth, P. H. 110
Helsingør 38, 93
Hennings, v. 33
Henrichsen, Rektor 79, 81
Henriques 81, 110
Hertvigsen, Simon 14
Hertz, Henr. . . . . 66, 79 f., 81
Heymann, Philip W. 109
Himmerich, Hans 23
Hirschsprung, Har. 108
— Heinr. 110
Hofman-Bang, Inge 120

Holberg, Ludv. . . . . 20 f., 24
Holstenske Jøder . 3 ff., 40, 50, 56 f.
Horrebow, Otto 43
Horsens . . . . . 38, 93 f.

Israel, I. M. 35

Jacob, Simon 73
Jacobi 81
Jacobsen, L. L. 61
Jacobson, Medaillør 38
— Dan. Sim. 60, 76

Kalkar, Chr. 81, 118
Kall, I. C. 36
Koefoed, Mimi 120
Kok, Johs. 113
Kristian IV. . . . . 4 ff., 9, 13
— V. . . . . 10 f., 14
— VII. 33
København . . . 9, 14 f., 17, 32 ff., 41, 46, 51, 101
Købner, Julius 82
Køge 14

Levin, Poul 110
Levy 94
Levy, Isr. Salomon 14
Lewenstein, T. . . . . 98 f.
Lima, de 13
Lindstrøm, Aug. 117
Ludwigs 81

Machsika Hadass 107
Mannheimer, I. N. . 51 ff., 64 f., 68
Maranner 12
Marcher, Hansine 120
Mariboe 81
Martensen, H. L. 113
Melchior, M. 109
— M. G. 109
Mendelssohn, Moses . . . . . 32 f.
Meyer, D. A. 29, 39, 50
— Edv. 62
— Ernst 109
— Ernst (Ahron) 110
— Leopold 108
— Louis 109
Meza, de . . . . . 36 f.
Michaelsen, Joseph 108
Middelfart 38
Monies, David 110
Moresco, Jacob Heinr. 77
Moritz, Joh. Chr. 81, 117
Mynster, J. P. 53, 57

Nakskov 14, 17, 38, 93
Nansen, Peter 78, 81
Nathansen, Henri 100
Nathansen, M. L. . 39 ff., 43, 47 f., 50, 63, 72, 78 f.
Neukirch, Sally Sim. 61
Nielsen, Fredrik 115
Norge 49
Nyborg 14, 37
Næstved 38

Odense 38, 93
Ottensen 4

Petri, Philemon 119
Philipsen 81
Pontoppidan, Erik 27
Poulsen, A. S. 119
Presse, Jødisk 107
Præmieselskabet 34, 88

Radstock, Lord 117
Randers . . . . . 38, 87, 93 f.
Ree, Hartw. Philip 51
Religionsskole af 1853 . . 91, 106
Rendsborg 6, 40, 57
Ribe 14
Roi, de le 118
Rosenfeldt, L. 110
Rosenthal, Isr. 108
Rubin, Marcus . . . . . 43 f., 109
Rønne, B. F. 81

Salomon, Daniel (Johannes) . 26
Salomonsen, C. J. 108
Samson, Kappel 35
Scheffer . . . . . 30 f.
Schmidt-Phiseldeck 52
Schornstein, Max 99
Siesbye, Oscar 108
Simonsen, David . . . 82 ff., 97 ff.
Sionismen 100
Slesvigske Jøder . . 6, 40, 50, 56 f.
Stadthagen 15, 126
Stampe, Henrik 31
Struensee 29
Syskind, Alex. 73

Teixeira de Mattos 12, 15
Thaarup, Thomas 43, 53
Torm, Frederik 119
Treschow 80
Trier, Adolph 109
— Ernst 82
— Herman 108
— Salomon 52, 82
— Seligman Meyer 61

Vajsenhuset 26
Viborg 38, 56
Volf, Stefan 120

Wallich, Wulf Lazarus 38
Wandsbek 4
Warburg 81
Winkler, S. 107
Wolff, Abr. Alex. . 54 ff., 58, 72 ff., 95 f.
— Paulus 117
Wolff, S. J. 35
Wulff 81
Zøckler, Theodor 118
Ørsted, A. S. . . . . 57 f., 65

TILFØJELSE

til Side 9 øverst.

Nu og da kom i Kristian IV.s Dage fattige Jøder over Grænsen og opholdt Livet som omvandrende Handelsmænd. Det maa være en saadan, hvis sørgelige Lod træder os i Møde gennem et Par Linier i Mester Jacob Madsens Visitatsbog. Udg. af Idum, Odense 1931, Side 286. Visitats i Guldbjerg i Nordfyn 2. Juli 1602:

»Bleff begraffuit en fattige Judemand (fandis død (maaske af Sult) ved Kirkegorden) ved vester Ende« [d. v. s. formentlig uden for Kirkegaardens Hegn].

Indhold.

Side

I. Holstenske Jøder 3

II. De danske Jøders Forhold indtil 1814 7
A. Retslig og social Stilling 7
B. Dagligt Liv 21
C. Daab af Jøder og Mission iblandt dem 24
D. Overgangstiden. De sidste to Menneskealdre før Frigørelsen 29

III. Fra 1814 til Grundloven 45
E. Den første Menneskealder under Emancipationen . . . 45
F. Indre Liv i Tiden 1814—49. Stemninger og Tilstande . 64

IV. Fra Grundloven til Nutiden 84
G. De danske Jøders retslige Stilling under Grundloven . 84
H. Social Opgang — religiøs Nedgang. For og imod Assimilationen 88
I. Russiske og polske Jøder i København 101
K. Samlivet mellem Jøder og Danske 108

Tillæg I—XIII 121
Navneliste 136

AF SAMME FORFATTER ER TIDLIGERE UDKOMMEN:

DE POLSKE JØDER

En historisk Oversigt

100 Sider — Pris 75 Øre

MATTHÆUS-EVANGELIET

med Indledning og Forklaringer

244 Sider — Pris indb. 5,00

BEN TOBIUHI

En Jøde, der har fundet Fred hos Jesus

Pris 1,00

MISSIONSTRYKKERIET KØBENHAVN V.

C. V. Eckersberg: Det Nathansonske Familiebillede. 1818.
(Statens Museum for Kunst).